TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ŞERHU MUHTASARİ'T-TAHÂVÎ BAĞLAMINDA İSBÎCÂBÎ'NİN NİKAH VE İBADETLER KONUSUNDA FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

ABDULHALIK DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ŞERHU MUHTASARİ'T-TAHÂVÎ BAĞLAMINDA İSBÎCÂBÎ'NİN NİKAH VE İBADETLER KONUSUNDA FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

ABDULHALIK DEMİR

Danışman: Doç. Dr. Ömer KORKMAZ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Fatih ÇİNAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2023

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Ömer KORKMAZ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Üye: Doç. Dr. Fatih ÇİNAR

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2023

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. …. / …. / 2023

Abdulhalık DEMİR

ÖZET

ŞERHU MUHTASARİ'T-TAHÂVÎ BAĞLAMINDA İSBÎCÂBÎ'NİN NİKAH VE İBADETLER KONUSUNDA FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

ABDULHALIK DEMİR

Yüksek Lisans / Tez Konusu, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ömer KORKMAZ

Mart 2023, 85 sayfa

Bu çalışmada h. VI. yüzyılda yaşayan, Hanefî mezhebine mensup şeyhülislâm unvanı taşıyan altı fakihten biri olan Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî'nin hayatı ve fıkhî görüşleri ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Semerkand gibi önemli bir ilim merkezinde kadılık yapacak ve şeyhülislâm olarak anılacak kadar Hanefî ekolünde önemli bir yere sahip olan İsbîcâbî'nin ilmî hayatına, fıkıh anlayışına ve Hanefî fıkhına yaptığı katkıya ayna tutmaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İsbîcâbî'nin hayatı literatür araştırılması çerçevesinde incelenmiştir. İsbîcâbî'nin yetiştiği bölgede hüküm süren devletlerin siyasi hayatı, bu çerçevede meydana gelen gelişmeler ile bu devletlerin ilmî hayata verdikleri önem ele alınmıştır. İkinci bölümde İsbîcâbî'nin fıkıh anlayışı ana hatlarıyla ele alınmıştır. Yazdığı *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eseri örnek olarak incelenmiş, bu eserinin yazım şekli, eserde kullandığı kaynaklar, kullandığı örnekler çerçevesinde nasıl bir eser olduğu ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde İsbîcâbî'nin fürû fıkıh alanında Hanefî fıkhına katkısı incelenmiştir. Kendisinden sonra gelen âlimlerin, fakihin görüşlerine başvurarak bu görüşleri kendi eserlerinde referans olarak kullanmaları ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamını aşacağından her referansa değinme imkânı olmadığından -özellikle ibadetler konusunda- ele alınmıştır. Sonuç olarak bu çalışma ile İsbîcâbî'nin özgün kişiliği ve ilmî birikimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslâm Hukuku, İsbîcâbî, İbadet, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*.

ABSTRACT

IN THE CONTEXT OF ŞERHU MUHTASAR AL-TAHAVI ISBICABI'S FIQUAL OPINIONS ON MARRIAGE AND WORSHIP

Abdulhalık DEMİR

Master's Degree / Thesis Subject, Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ömer KORKMAZ

March 2023, 85 pages

In this study the life of Ebü'l Hasan Ali Muhammed el-Isbîcâbî, who lived in the 6th century according to Hijri calendar and who was one of the six jurists belonging to the Hanafi sect and bearing the title of Sheikh al-Islam and his fiqh views are discussed.

The aim of this study is to mirror Isbîcâbî's scientific life, his perception of fiqh and contribution to the Hanafi jurisprudence as a man of having an important place in the Hanafi school to become a judge in an important science centre like Samarkand and to be received the rank of shaikhalislâm.

This study consists of three parts. In the first part, Isbîcâbî's life was examined within the framework of literature research. The political life of the states that ruled in the region where Isbîcâbî grew up, the developments that took place in this context and the importance these states gave to the scientific life were discussed. In the second part, Isbîcâbî's perception of fiqh is discussed with the main lines. His work called *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* has been examined as an example and what kind of a work it is has been revealed within the framework of the writing style of this work and the sources and examples he used. In the third chapter, Isbîcâbî's contribution to Hanafi fiqh in the field of substantive fiqh was examined and the successor scholars' referring to the views of the Jurist and using these views as a reference source in their own work were discussed specifically at the point of worship. As a result, Isbîcâbî's genuine personality and scientific background were revealed with this study.

Keywords: Islamic law, Isbîcâbî, worship, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*.

ÖNSÖZ

Fıkıh, âdemoğlunun iyi bir insan, iyi bir kul olması için dünya ve ahiret hayatını şekillendiren kurallar manzumesi olarak tanımlanabilir. Fıkıh mezhepleri, kurucu imamın görüşleri çerçevesinde şekillenir. Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet, icmâ çerçevesinde mezheplerin kurucularının ortaya koydukları bu görüşleri ve fıkhî yöntemler çok önemlidir. Mezhepler, müctehid imamların eserleri ve öğrencileri vesilesiyle gelişir. Mezhep kurucuları kadar bu bilgi ve birikimin, müctehidlerin serdettikleri görüşlerin günümüze kadar ulaştırılması ve bu görüşlerin sistematik hâle getirilip kitaplaştırılması noktasında gayret sarf eden temel esaslar çerçevesinde fıkhî görüşlerini belirten âlimlerin de katkıları bir o kadar mühimdir. İsbîcâbî de bu önemli âlimlerden biridir.

Bu çalışmada, Hanefî fıkhının ilk muhtasar kitabı olması ve mezhep imamlarının görüşlerinin bir arada bulunması açısından önemli bir kaynak olan Tahâvî'nin *el-Muhtasar* kitabına şerh yazan Mâverâünnehir'in öncü âlimlerinden İsbîcâbî'nin hayatı, fıkhî görüşleri ve Hanefî fıkhına katkısı ele alınmıştır.

İsbîcâbî'nin h. V-VI. yy.da Semerkand bölgesinde yetişmiş müteahhirîn dönem Hanefî alimlerinden olması, yetiştiği bölgede şeyhülislâm unvanı almış nadir kişilerden olması, çok sayıda fakih yetiştirmesi ve Semerkand'da kadılık yapması fıkıh tarihi açısından İsbîcâbî'nin tanınması ve görüşlerinin fıkıh literatürüne kazandırılması açısından konunun önemini ortaya koymaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İsbîcâbî'nin hayatı literatür araştırılması çerçevesinde incelendi. Bu bölümde hayatının geçtiği yer, hocaları, öğrencileri, eserleri ve ilmî kişiliği tanıtılmıştır. İsbîcâbî'nin yetiştiği bölgede hüküm süren devletlerin siyasi hayatı, bu çerçevede meydana gelen gelişmeler ile bu devletlerin ilmî hayata verdikleri önem ele alınmıştır. Ayrıca İslâm halifesi konumundaki Abbâsîler'in yönetimi gözden geçirilerek içinde bulunduğu durum ortaya konulmuştur

İkinci bölümde İsbîcâbî'nin fıkıh anlayışı ana hatlarıyla ele alınmıştır. Yazdığı *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eseri incelenmiş, bu eserde kaynak olarak kullandığı Tahâvî'nin *el-Muhtasarı* ve Tahâvî'nin Hanefî mezhebindeki yeri tespit edilerek İsbîcâbî'nin bu eserinin, okuyucunun başka bir esere ihtiyacı olmayacak kadar doyurucu bilgiye ve örnekli anlatıma sahip olduğu ve ne denli güzide bir eser olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde İsbîcâbî'nin fürû fıkıh alanında Hanefî fıkhına katkısı incelenmiştir. Kendisinden sonra gelen âlimlerin, fakihin görüşlerine başvurarak bu görüşleri kendi eserlerinde başvuru kaynağı olarak kullanmaları özellikle ibadet noktasında ele alınmıştır. Bu çalışma ile İsbîcâbî'nin özgün kişiliği ve ilmî birikimi ortaya konulmuştur.

Yapılan bu çalışmada yardımını ve rehberliğini her daim gördüğüm Doç. Dr. Ömer KORKMAZ hocama, kıymetli bilgisinden, tecrübesinden çokça istifade ettiğim Prof. Dr. Nasi ASLAN hocama ve çalışmamda yol gösteren Doç. Dr. Mustafa HAYTA, Dr. Hasan KAYAPINAR ile jüri üyesi Doç. Dr. Fatih ÇİNAR'a destekleri ve katkılarından dolayı teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Abdulhalık DEMİR

ADANA 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET IV
ABSTRACT V
ÖNSÖZ VI
KISALTMALAR XI
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı 1
2. Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi ve Sınırlılıkları 2
3. Fıkıh, Kaynakları ve Gelişimi 2
4. Hanefî Fıkhında Semerkand'ın Yeri 4
BÖLÜM I 6
İSÎBCÂBÎ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM 6
1. İsbîcâbî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği 6
1.1. Hayatı 6
1.2. Yaşadığı Yer 7
1.3. İlmî Kişiliği 9
1.3.1. Bilimsel Konumu 9
1.3.2. Hocaları 10
1.3.3. Öğrencileri 11
1.3.3.1. Sem'ânî 11
1.3.3.2. Nesefî 12
1.3.3.3. Mergınânî 12
1.3.3.4. Ez-Zahir 12
1.3.4. Eserleri 13
1.3.4.1. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî 13
1.3.4.2. el-Câmi'u'l-Kebîr 14
1.3.4.3. ez-Zad 14
1.3.4.4. el-Fetava 14

1.3.4.5. el-Mebsut 14
1.3.4.6. Şerhu'l-Kâfi 15
1.4. Yaşadığı Dönemde Siyasi Durum 15
1.4.1. Abbâsîlerde Siyasi Durum 15
1.4.2. Karahanlılarda Siyasi Durum 17
1.4.3. Büyük Selçuklularda Siyasi Durum 19
1.5. Yaşadığı Dönemde İlmî Hayat 21
1.5.1. Abbâsîlerde İlmi Hayat 22
1.5.2. Karahanlılarda İlmi Hayat 23
1.5.3. Büyük Selçuklularda İlmi Hayat 25
BÖLÜM II 27
İSÎBCÂBÎ'NİN FIKIH ANLAYIŞI 27
2.1. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî 28
2.1.1. Muhtevası 31
2.1.2. Kaynakları 33
2.1.3. Kaynakları Kullanım Yöntemi 33
2.1.3.1. Kitabu'n-Nikâh ve Muhtevası 34
2.1.3.1.1. Kitabu'n-Nikâha Giriş 34
2.1.3.1.2. Evlenmeye Engel Sebepler 38
2.1.3.1.3. Şirk Ehlinin Nikâhı 39
2.1.3.1.4. Evliliğe Engel Durumu Olanların Nikâhı 40
2.1.3.1.5. Nikâhta Mehir 41
2.1.3.1.6. Düğün Yemeği ve Nikâhta Eğlence 43
2.1.4. Görüşlerin Delillere Dayandırılması 44
BÖLÜM III 46
İSÎBCÂBÎ'NİN HANEFÎ FIKHINA KATKISI 46
3.1. İsbîcâbî'den Yapılan Nakiller 46
3.1.1. Mutlak Suyun Dışındaki Sularla Abdest Alma 46
3.1.2. Yerleşim Yerlerinde İken Teyemmüm Alınabilecek Durumlar 47

3.1.**3**. Necaset Konusundaki Görüşleri 49

3.1.**4**. Namazda Hür Kadının Avret Yerleri 51

3.**1**.5. Namazda Ta'dil-i Erkân 52

3.1.**6**. Namazda Kıraat 53

3.1.**7**. Namazda Fatiha'yı Besmele ile Okumak 54

3.1.**8**. Cemaatle Kılınan Namazda Saf Oluşturmadaki Sıralama 55

3.1.**9**. Tilâvet Secdesi 57

3.1.**10**. Teravih Namazında Selam Verme 58

3.1.1**1**. Saime Sığırların Zekâtı 59

3.1.**12**. Oruçta i'tikâf 60

3.1.1**3**. Hacda Müzdelife'de Akşam ve Yatsı Namazlarının Birleştirilmesi ... 61

SONUÇ 63

KAYNAKÇA 65

KISALTMALAR

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
İA : İslâm Ansiklopedisi
İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi
h. : hicri
haz. : hazırlayan
Hz. : Hazreti
md. : madde
Nr. : numara
ö. : ölüm tarihi
ra : Radiyellahu anhü
sav : Sallalahu aleyhi ve sellem
s. : sayfa
ss. : sayfaları arası
sy. : sayı
Thk. : tahkik eden
bkz. : bakınız
Çev. : çeviren
Trc. : tercüme eden
Tsh. : tashih eden
ty. : tarih yok
vb. : ve benzeri
vr. : varak
yy. : yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

İslâmın ilk yıllarında Müslümanlar Peygamber Efendimizden gördüklerini ve duyduklarını kendi hayatlarına tatbik ederek Allah'a iyi bir kul olma yolunda gayret sarf etmişlerdir. Tâbiîn de sahabenin yaşayışını kendilerine örnek almışlardır. H. II. yüzyıldan itibaren Müslüman âlimler, Şâri'in koyduğu amelî hükümleri anlama ve sistemleştirmeye dönük yoğun bir şekilde çaba harcamışlardır. Bu sistematik çalışmalarda Şâri'in koyduğu hükümleri anlama ve yorumlamada çeşitli ekoller ve ilim merkezleri oluşmuş ve tarih boyunca Semerkand, bu önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur.

Semerkand bölgesinde yetişen çok sayıda önemli ilim adamı bulunmaktadır. Bu güzide âlimlerden biri olan İsbîcâbî ve onun fıkıh anlayışı araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. İsbîcâbî, Hanefî mezhebinin müteahhirîn döneminde yaşamış şeyhülislâm unvanıyla tanınan nadir kişilerden ve bölgenin en önemli ilmî öncülerinden biridir. Hatta Muhyeddin el-Kureşî'ye (ö. 775/1373) göre şeyhülislâm denildiğinde akla ilk önce İsbîcâbî gelir.

Ancak fıkıh alanında bu denli nadide bir âlimin hayatı ve yazdığı eserleri üzerine Türkiye'de yazılmış herhangi bir kaynağa rastlanılmamıştır. Ayrıca yapılan araştırmada DİA'da da maddesinin olmadığı, ancak İSAM tarafından DİA'nın ek ciltlerinde veya yeni edisyonunda yer alabileceği düşüncesiyle İsbîcâbî maddesinin doküman dosyası oluşturulduğu görülmüştür.[1] Türkiye dışında ise *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserinin bir bölümü üzerine yapılan bir doktora/tahkik çalışması[2] ve 2021 yılında Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman tarafından eserin dört ciltlik basımı yapılmıştır.[3] Bunun dışında İsbîcâbî'nin hayatı ve eserleri üzerine herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı âlimin ilmî hayatı ve fıkhî görüşlerinin görünürlüğünün sağlanması çabasıyla İsbîcâbî bu araştırmanın konusu yapılmıştır.

İsbîcâbî'nin yaşadığı, önemli ilim merkezlerinden biri olan Semerkand'da kadılık yapması, şeyhülislâm gibi önemli bir unvanla tanınması ve Nesefî (ö. 537/1142) ve

[1] Geniş bilgi için bkz. http://ktp2.isam.org.tr/?blm=sonucdkm&MaddeKodu=091726?&-max=1 (Erişim Tarihi 04.02.2023)

[2] Said Fevaz Vehib el-Kebîsî tarafından 2012 yılında doktora çalışması olarak urya babından kitabü'l-istibra'ya kadar tahkiki yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Kebîsî, Said Fevaz Vehib, *Şerhu'l-İsbîcâbî ala Muhtasari't-Tahâvî*, Irak Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Bağdat, 2012.

[3] Bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman, Darü'r-Reyahin, Beyrut 2021.

Mergînânî (ö. 593/1197) gibi Hanefî fıkhında önemli mevkiye sahip âlimlere hocalık yapmış olması çalışmanın önemini gözler önüne sermektedir. Çalışmanın amacı bu denli önemli bir âlimin fıkıh literatüründe görünürlüğünün sağlanması ve İsbîcâbî'nin yazmış olduğu eserler ile bu eserlerin Hanefî fıkhına katkısının ortay konulması hedeflenmiştir.

2. Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmada öncelikle İsbîcâbî'nin hayatı, yaşadığı çevre, ilmî kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri tabakat ve teracim kitaplarından ulaşılabildiği kadarıyla literatür taraması şeklinde ele alınacaktır. Ardından Semerkand'ın fıkıh tarihindeki yeri ve önemi ile ilgili de başta Nesefî'nin, *el-Kand fi zikri ʿulemâ-i Semerkand* eseri olmak üzere çeşitli makale ve tarih kitaplarından istifade edilecektir. Ayrıca İsbîcâbî'nin yaşadığı döneme kadarki zaman aralığı siyasi ve ilmî kültür açısından özetlenecektir.

Sonra İsbîcâbî'nin Hanefî fıkhına katkısı irdelenecektir. Eserlerinin birçoğu günümüze ulaşmadığı için, ulaşanların da çoğu yazma halinde olduğu için çalışmada biz *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* eserini kaynak olarak kullandık. Şerhin yazılışı amacı, içeriği, kitapta kullanılan yöntemler, serdettiği önemli görüşler ve başvurduğu kaynaklar ele alınacaktır. Bu bölüm sonunda "Kitabu'n-nikâh" özelinde eserindeki çerçeve izah edilecektir.

Son olarak İsbîcâbî'nin fürû fıkıh alanında Hanefî fıkhına katkısı incelenecektir. Kendisinden sonra gelen âlimlerin, İsbîcâbî'nin görüşlerine başvurarak bu görüşleri kendi eserlerinde delil olarak kullanmaları ele alınacaktır. Hanefî fakihlerin İsbîcâbî'ye yaptıkları atıfların çokluğu tezin sınırlarını aşacağı için özellikle ibadet noktasındaki yapılan atıfların bir kısmına yer verilecektir.

Bu çalışmada tabakat ve teracim kitapları ile İsbîcâbî'nin yazma eserleri, yetiştirdiği âlimlerin kitapları ve Hanefî âlimlerin fıkıh alanında kendisinden yapılan nakiller kaynak olarak kullanılacaktır.

3. Fıkıh, Kaynakları ve Gelişimi

Fıkıh, terim olarak bir vakanın bilgisine sahip olmak, bir şeyi daha iyi anlamak gibi çeşitli geniş manalara gelmektedir. Ancak bu çalışmada fıkhın çok kullanılan "şer'i amelî veya fer'î hükümleri tafsili delillerden yola çıkarak bilmek" manası üzerinde durulacaktır. Çünkü bilmek geniş bir manaya, sonsuz bir alana sahiptir. Bu nedenle her türlü bilme, bilgi, olay fakihin ilgi alanına dâhil değildir.

Şer'e dair yani Şari'in vaz' ettiği denilerek bilginin çerçevesi daraltılmış, amelî denilerek de şer'e ait olan tüm bilginin de aslında fıkıh ve fakihin ilgi ve uğraş alanı olamayacağı sadece amelî veya fer'î alanla ilgili hükümlere ait bilgi ile sınırlandırılmıştır.

Fıkhın, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebi olarak iki temel kaynağı bulunmaktadır. Genel kanaate göre icmâ ve kıyas da temel kaynak olarak sayılmaktadır. Bu temel kaynakların yanında bir de müçtehitlerin hüküm verirken başvurdukları istihsan, istishab, ıstıslah gibi yollar ve yöntemler vardır.

Temel kaynak ve yöntemlere başvurunun sistematik hâle gelmesi, fıkhî mezhep ve oluşumların meydana gelmesini takip eden h. II. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risale*'sinde ilk olarak bu kaynakların kullanım yöntemlerine rastlanılmaktadır. Tabi bu ifademiz daha öncesinde hiçbir yol ve yönteme başvurulmadığı anlamına gelmemektedir.

Muâz b. Cebel Yemen'e kadı olarak tayin olduğunda, Hz. Peygamber'in (sav), kendisine " *Bir mesele ile karşılaştığında ne ile hüküm vereceksin? diye sorduğunda, Allah'ın Kitabına göre hüküm veririm. Peki, orada bulamazsan ne ile hüküm vereceksin? Peygamberin Sünnetine göre hüküm veririm. Ya orada da bulamazsan? O zaman da re'yime göre hüküm veririm çözümsüz bırakmam dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, elçisinin elçisini razı olacağı şekilde hüküm verdiren Allah'a hamd olsun dedi."*[4] söylediği rivayet olunan hadisinden, sahabenin fıkhın temel kaynaklarına göre belli kurallar çerçevesinde amel edildiğini anlıyoruz. Tabiîn de temel kaynaklar ve sahabeden gördükleri ve işittikleri ile amel ettikleri bilinmektedir. Fakat amelî bir konuda hüküm verirken başvurulan kaynak ve metotların sistematik hâle dönüştürülmesi bir başka deyişle kitabi hâle getirilmesinin daha sonraki yıllarda olduğu görülmektedir.

Sahabe ve tabiîn, Kur'ân-ı Kerîm diline hâkim olduğundan ve sahabeler, Peygamber Efendimizle uzun süre zaman geçirdiklerinden gözlemlerini bir teoriye bağlamasalar da pratik bilgiye sahiplerdi. Yeni amelî bir konu ile karşılaşıldığında, fıkhî konuda söz sahibi sahabeler meclisinde konu ele alınır ve bir karara bağlanırdı.

İslâm'ın zamanla geniş coğrafyalara yayılması neticesinde farklı kültürler ve fikirlerin ortaya çıkması karşısında, fıkhî konularda gelişigüzel hüküm verilmemesi ve görüşlerin belli bazı kıstaslara bağlanması ihtiyacı doğmuştur.

[4] Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), Ahkâm, 3; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, Kada', 11.

Müctehid imamlar dönemi, verilen hükümlerin belli bir sistematiğe bağlandığı dönemdir. Fıkhî konuların belli bir usule bağlandığı, kitaplaştırıldığı ve bu konuda yazıldığı iddia edilen başka kitap veya risâleler olduğundan bahsediliyorsa da günümüze ulaşan ilk fıkıh usulü örneğini İmam Şâfiî'nin *er-Risale'*sinde görmekteyiz.

Fikir ve görüşlerin belli bir sisteme bağlanması açısından, Peygamber Efendimiz'in uygulamaları, sahabe ve tabiînin verdikleri hükümlerin delillerinin ortaya konulması önemlidir. Fıkıhta delillerin zikredilen çerçevede ortaya konulması ve felsefe, kelam ve mantıkla ilkesel olarak ilgi kurulması yönleriyle bazı fıkıh usulleri ortaya çıkmıştır. Bu metodlardan biri, bir fıkıh mezhebine sıkı sıkıya bağlı ve bu mezhebin füru fıkıh alanındaki hükümlerini temellendirmeye, delillendirmeye çalışan usul yöntemine sahip fukahâ metodudur. Daha çok Hanifiler kullandığından ona Hanifiye metodu da denilmiştir. Fukahâ metodunda tümevarım yöntemi kullanılmaktadır. Kerhî'ye (ö.340/952) ait *er-Risâle fi'l-usûl*, Hanefî âlimlerinden günümüze ulaşan usule dair ilk çalışma olarak görülmektedir. Ancak Hanefî usulünün ilk kapsamlı örneği Cessâs'ın (ö.370/981) *el-Fusûl fi'l-usûl* adlı eseridir. Bir diğer fıkıh metodu da usul konularıyla kelâm ilkeleri arasında ilgi kurma özelliğiyle öne çıkan ve bunun için de bu isimle anılan mütekellimîn metodudur. Bu metodu daha çok Şâfiî âlimler eserlerinde kullandıklarından Şâfiî metodu da denilmiştir. Mütekellimin metodu tümdengelim yöntemini kullanmaktadır.[5]

Sonraki dönemlerde başta Bağdat olmak üzere Basra, Kûfe, Mısır, Şam, Semerkand, Buhara, Semerra'da ve daha birçok bölgede sözü geçen ekoller çerçevesinde ilim merkezleri oluşmuştur.

4. Hanefî Fıkhında Semerkand'ın Yeri

Hz. Ömer tarafından Kûfe'ye muallim olarak atanan Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652-53) ile başlayan ilim halkaları, Alkame b. Kays (ö.62/682), İbrâhîm en-Nehaî (ö.96/714) ve Hammâd b. Ebû Süleyman (ö.120/738) ile devam etmiştir. Fıkıh okulu haline gelen Kûfe ilim halkalarının başına Hammâd b. Ebû Süleyman'ın vefatından sonra talebesi Ebû Hanîfe geçmiştir. Ebû Hanîfe'nin yaklaşık otuz yıl ders halkalarına hocalık yaptığı ve derslerine binlerce öğrencinin iştirak ettiği tahmin edilmektedir.[6] Ebû Hanîfe'nin fıkhî görüşlerinin ders halkalarına katılan öğrencilerce benimsenmesi, öğrencilerin birçoğunun çeşitli bölgelere kadı olarak atanmaları Irak ve civar bölgelerde

[5] Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi, "Usûl-i Fıkh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XLII, s. 201-210.

[6] Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, s. 21-27.

Hanefîlik mezhebinin yayılmasını sağlamıştır. Hanefîliğin Irak dışındaki bölgelerde yayılmasında Ebû Hanîfe'nin itikâdî açıdan iman ve amel konularını birbirinden ayıran başka bir ifade ile ameli, imanın bir şartı olarak görmeyen itikâdî görüşlerinin derslere değişik bölgelerden gelip katılan talebeleri tarafından benimsenmesi ve bu görüşleri memleketlerine yaymalarının da rolü büyüktür.[7]

Bağdat merkezli Irak ekolü mensubu Hanefî âlimlerin siyasi otorite ile zaman içinde ters düşmelerinden dolayı merkezi otoriteden uzak Endülüs, Horasan ve Mâverâünnehir gibi bölgelere yerleşmelerine neden olmuştur.[8] Mâverâünnehir bölgesinin güzide kentleri Semerkand ve Buhara, Irak bölgesinden gelen âlimlerin yerleşmeleri ve ders halkalarını devam ettirmeleri sayesinde önemli ilim merkezleri hâline gelmiştir. Semerkand'da Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin taraftar toplaması süreci, öğrencisi Ebû Mukâtil Hafs b. Selm es-Semerkandî (ö. 208/823) ile başlamıştır.[9]

Semekand'ın bu denli önemli olmasının sebeplerinden biri de Ehl-i Sünnet'in itikâdî manadaki öncülerinden olan Hanefî âlim İmam Mâturîdî'dir (ö. 333/944).[10] İmam Mâturîdî, Hanefî Mezhebinin itikâdî görüşlerini, Ebû Hanîfe'nin düşncelerine dayanarak belli bir sistematiğe bağlanması ve temellendirilmesi noktasında yeni bir çehre oluşturmuştur.[11]

Semerkand'da, Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 493/1100), İsbîcâbî, Mergınânî gibi Hanefî mezhebinde etkili daha nice fakih, âlim yetişmiştir. Nitekim Nesefî, *el-Kand fi zikri ʿulemâ-i Semerkand* adlı eserinde Semerkand'da yetişmiş bini geçkin âlimden bahsetmektedir.[12] Binlerce âlimin yetiştiği bilginin, kültürün beşiği sayılan Semerkand, Hanefî mezhebi açısından Irak ekolu kadar önemlidir. Semerkand ekoluna mensub fakihler; usulde, hadiste, kelamda derin bilgi birikimine sahip olduklarından ehli bid'at fırkalara karşı mücadele etmek için de caba sarf etmişlerdir.[13] Burada yetişen Hanifî fakihlerin, Hanefîliğe ve ilme katkısı yadsınamayacak kadar fazladır.

---

[7] Karadaş, Cağfer, "Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâturidilik -Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci-", *Dergi Park Akademi Usûl İslâm Araştırmaları*, 6/6, ss. 57-100, s. 62, 2006.

[8] Karadaş, Cağfer, "Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâturidilik", s. 64.

[9] Ak, Ahmet, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 437.

[10] Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (ö. 333/944) ile ilgili geniş bilgi için bkz. Özen, Şükrü, "Mâtürîdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, s. 146-151.

[11] Kutlu, Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Kitabiyat Yayınları, İstanbul 2003, s. 51; Ak, Ahmet, "Mâtürîdîliğin Hanefîlik İle İlişkisi", *Milel ve Nihal Dergisi*, 7/2, ss. 223-240, s. 17, 2010.

[12] Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Kand fi zikri ʿulemâ-i Semerkand*, Thk. Muhammed el-Faryabi, Mektebetü'l-Kevser, Suudi Arabistan 1991.

[13] Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Tebsıratü'l-edille*, Thk. Muhammed Enver Hamid İsa, Mektebetü'l-Ezher, Kahire 2011, I, s. 356-360.

BÖLÜM I

İSÎBCÂBÎ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

1. İsbîcâbî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Tabakat ve Teracim kitaplarında İsbîcâbî'nin hayatına dair maalesef çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak kısıtlı da olsa, Hanefî mezhebinin tabakat kitaplarından, İsbîcâbî'nin günümüze kadar ulaşan eserlerinden ve yetiştirdiği ilmî olarak önemli konuma sahip talebelerinin kitaplarından hayatı ve ilmî şahsiyeti hakkında fikir sahibi olunabilir.

1.1. Hayatı

Tam ismi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İsmail b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. İshak el-İsbîcâbî es-Semerkandî'dir.[14] Bazı kaynaklarda Alâeddin, Bahâeddin, Kudbeddin, el-Hanefî isim ve lakaplarının da kullanıldığı görülmektedir.[15] Ayrıca kaynaklarda şeyhülislâm, ünvanı ile tanındığı belirtilmektedir.[16]

Künyesi; Ebü'l-Hasan'dır. Lakabı; Şeyhülislâm, Alâeddin, Bahâeddin, Kudbeddin'dir. Nisbesi; el-Hanefî, es-Semerkandî, el-İsbîcâbî'dir. Hanefî mezhebine mensubiyeti dolayısıyla el-Hanefî, İsbicab'da doğduğundan el-İsbîcâbî ve Semerkand bölgesinde yetiştiğinden es-Semerkandî olarak nitelendirilmiştir.

---

[14] Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et- Temimi, *et-Tahbîr fi'l-Muʿcemi'l-kebîr*, Thk. Münire Naci Salim, Riyasetül Divanül Evkaf, Bağdat 1975, I, s.578.

[15] Çelebi, Katib Mustafa b. Abdullah (Hacı Halife), *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Thk. Muhammed Şerafeddin, , Darü'l-Hayat Turasü'l-Arabi, Beyrut 1941, II, s.1627; Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris, *el-İ'lam,* Daru Ülümü'l-Malayin, Ayar 2002, IV, s.329; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, s. 570; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*, Thk. Ömer Abdusselam Tedmiri, Daru Kütübü'l-Arabi, Beyrut 1993, XXXVI, s.385.

[16] Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay el-Hindi, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Nu'sani, Darü's-Saade, Mısır ty., s.124; Sem'ânî, *el-Müntehab min Mu'cemi şüyûhi's-Sem'ânî*, Thk Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkadir, Daru Ulumü'l-Kütub, Riyad 1996, s.1248; Kureşî, Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrallah Ebû Muhammed Muhyeddin, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, Mir Muhammed Kütübhane, Karaçi ty., II, s.375; Kutluboğa, Ebü'l-Fidai Zeynuddin Kasım, *Tâcü't-terâcim*, Thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Darü'l-Kalem, Beyrut 1992, s.213.

Tabakat kitaplarında h. 454 yılında cemâziyelevvel ayının yedisinde pazartesi günü İsbicab'da doğduğu, bazı kitaplarda da h. 452 yılında doğduğu belirtilmiştir. Semerkand'da h. 535 yılında zilkade ayının yirmi üçü pazartesi günü vefat etmiştir.[17]

1.2. Yaşadığı Yer

İsbîcâbî'nin, Mâverâünnehir bölgesinin yerleşim yerlerinden İsbicab'da doğduğu ve hayatını Semerkand bölgesinde idame ettirdiği bilinmektedir. Semerkand'da yaşaması dışında yaşamı ile ilgili herhangi başka bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Günümüzde Semerkand, Özbekistan'ın 12 vilayetinden biridir. Nüfus yoğunluğu bakımından en büyük ikinci yerleşim yeridir. Şehir, Zarefşan Nehri kenarında Tacikistan sınırında kurulmuştur.

Semerkand, Soğdça kaya ve şehir/kent kelimelerin birleşmesinden oluşmuştur. M.Ö. VI. yy. da Persler'in efsanevi lideri Feridun'un oğullarından Efrasiyab tarafından Soğdian bölgesinde kurulmuş kendi adıyla anılmıştır. Büyük İskender tarafından bölgenin alınmasından sonra da önemini devam ettiren şehir Grekçe Maracanda olarak anılmıştır. Şehir, tarih boyunca çeşitli milletler tarafından el değiştirmiştir. Müslüman Emeviler tarafından h. 93 (711) yılında fethedilmiştir.[18]

Şekil 1-Özbekistan Haritası[19]

[17] Babani, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim, *Hediyyetü'l-ʿârifîn, esmâʾü'l-müʾellifîn ve âssârü'l-musannifîn*, Darü'l-Hayat Turasü'l-Arabi, Beyrut ty., I, s.697; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s.213.

[18] Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, *Fütûhu'l-büldân*, Daru Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1988, s. 407; Aydınlı, Osman, "Semerkant", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXXVI, s.481-484.

[19] https://ozbekistan.wordpress.com/2018.01.27/ozbekistan-haritasi/, (Erişim Tarihi 02.08.2022.)

Müslümanlar tarafından fethedilen ve nehrin öbür yanı manasında Mâverâünnehir olarak adlandırılan Seyhun-Ceyhun nehirleri arasındaki yaklaşık 600.000 kilometrekarelik alanı içine alan bölgenin içinde yer alır.[20] Mâverâünnehir bölgesi; akarsuları, gölleri, yeşil verimli toprakları, stratejik konumu itibari ile tarih boyunca milletlerin elde etmek için fırsat kolladığı bir bölgedir. Bölgenin Müslümanlar tarafından fethinden ve İslâm diyarı olduğundan bu yana sosyokültürel yönüyle ehemmiyeti artarak devam eden önemli ilim merkezi hâlini almıştır. Özellikle Buhara ve Semerkand ilim merkezi olması noktasında zaman zaman hilâfetin merkezi Bağdat'ı bile geride bırakmıştır. Nesefî'ye göre Semerkand bölgesinde binden fazla âlim yetişmiştir.[21]

Semerkand, Emeviler'den sonra sırasıyla Abbâsîler, Sâmânîler, Karahanlılar, Batı Karahanlı Devleti, Büyük Selçuklu Devleti ve Harzemşahlılar tarafından kontrol edilmiştir. Selçuklular hariç diğer devletlere başkentlik yapmış tarihi ticaret yollarının kesiştiği kavşak üzerinde yer alan önemli bir kenttir.

Moğollar tarafından h. 617 (1220) yılında yakılıp yıkılan şehir, Timur tarafından h. 771 (1369) yılında kontrol altına alınıp başkent yapılana dek uzun bir süre kendine gelememiştir. Günümüzde Semerkand'da gördüğümüz önemli yapıtlar Timurlular tarafından inşa edilmiştir.[22]

Özbek Hükümdarlığı tarafından 1500'lü yıllarda alındıktan sonra eski şehrin yanı başına yeni bir şehir kurularak hak ettiği ününe tekrar kavuşmuştur. 1900'lü yılların başından 1991 yılı Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına kadar Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında kalmıştır.

İsbîcâb, Mâverâünnehir Bölgesi içinde yer alan önemli yerleşim yerlerinden biridir. Dîvânu Lugâti't-Türk' te İsficab, Spencap (Kale-i Sefid), Sayram veya Saryam olarak da bilinen yerleşim yerinin bir diğer adının Beyza (Medine-i Beyza) olduğu söylenmektedir.[23] Güney Kazakistan toprakları içinde yer almaktadır.

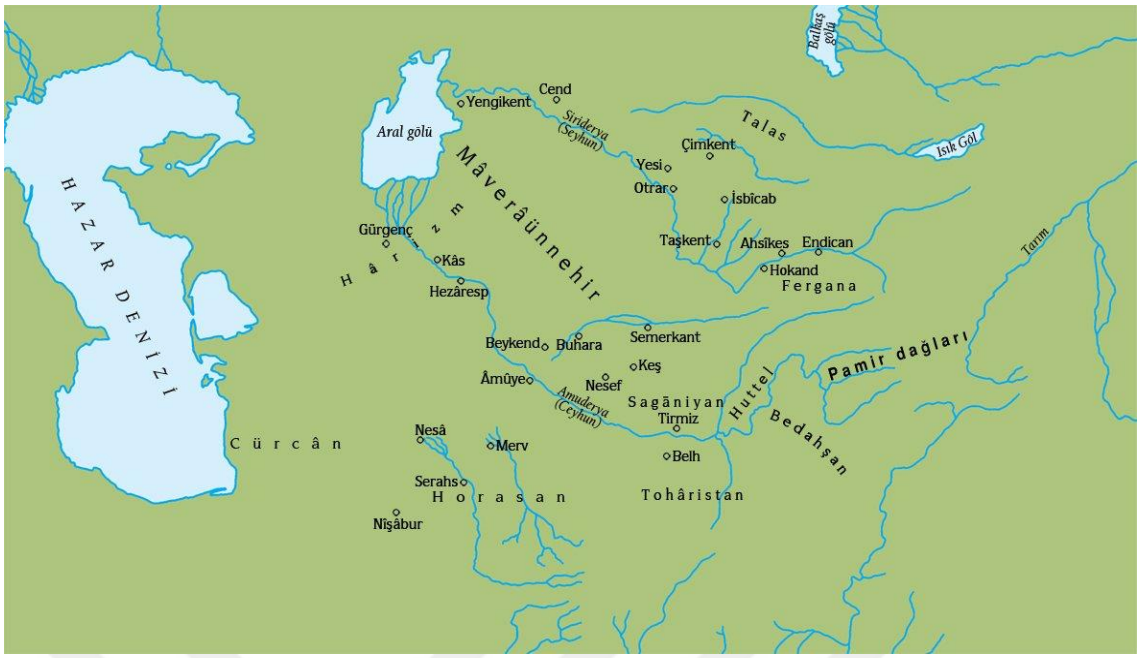
---

[20] Özgüdenli, Osman Gazi, "Mâverâünnehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, s.177-180; Aydınlı, *İslâm Düsüncesinin Ana Merkezleri: Mâverâünnehir*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2019, s. 70-79.

[21] Geniş bilgi için bkz. Nesefi, *el-Kand fi zikri ʿulemâ-i Semerkand*.

[22] De Clavijo, Ruy Gonzales, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat,* Trc. Ömer Rıza Doğrul, Köprü Kitapları Yayınevi, İstanbul 2016, s. 136-184.

[23] Kaşgarlı, Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Çvr. Seçkin Erdi; Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 479.

Şekil 2-Mâverâünnehir Bölgesi[24]

1.3. İlmî Kişiliği

İsbîcâbî, uzun bir ömrü ilimle, okumak ve okutmakla geçirmiş Hanefî mezhebinin müteahhirin âlimlerindendir. Zor dönemlerde bile fakih yetiştirmekten geri durmamıştır. Yazdığı eserler halefleri tarafından kaynak olarak kullanılmış ve bu eserlere çokça atıf yapılmıştır. Mergınânî, Nesefî gibi Hanefî mezhebinde derin etkiler bırakan nice önemli talebeler yetiştirmiştir.[25]

1.3.1. Bilimsel Konumu

İsbîcâbî'nin ilmî durumu, bilgi birikimi ve nassa hâkimiyeti, çevresi ve kendisinden sonra gelen fakihler tarafından övgü ile bahsedilmektedir. Fakihlerin ilmî çalışmalarında, fetvalarında kendisinden nakil yaptığı önemli âlimlerdendir.

İsbîcâbî ile ilgili talebesi Sem'ânî (ö. 562/1166) şunları kaydeder: "Mâverâünnehir bölgesinde onun döneminde Hanefî mezhebine hâkim, onun kadar bilen, ilim halkası sahibi ve ilim neşretmeye ve hadis öğrenmeye ömrünü adayan başka kimse yoktur."[26]

[24] https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir, (Erişim Tarihi 27.04.2021.)
[25] Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, s.371.
[26] Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s.213.

İlmi çaba ve gayreti için, Burhâneddin Zernuci (ö. VI./XII. yüzyılın sonları); "Melikin 12 yıllık inkılabı (ilim için fetret dönemi) döneminde bile ilim öğrenmeyi ve münazarayı terk etmediği bu yüzden ashabıyla birlikte ilim öğrenebileceği, bilgisini artırabileceği yerleri dolaştığı söylenir. "der.[27]

Bilgi ve birikimi ile çevresinde önemli bir yere sahip olan İsbîcâbî, bir yandan ders halkalarında müderrislik yaparken öbür yandan bölgenin önemli fetva makamlarından biriydi.

Zehebî (ö. 748/1348); "İsbîcâbî, Sem'ânî'nin *el-Mu'cem'inde,* "şeyhülislâm" unvanıyla tanınan biriydi." der.[28]

Leknevî (ö. 1304/1886); "şeyhülislâm unvanı; fetva isteyenlere ve kişilerin arasındaki husumet, çekişmelere son veren büyük fakihlere faziletli ilim sahiplerine verilen isimdir." der ve 6. yy.da bu unvanla tanınan yedi fakihten biri olarak İsbîcâbî'yi zikreder.[29]

Muhyeddin el- Kureşî'ye göre şeyhülislâm denildiğinde akla ilk önce İsbîcâbî gelir.[30]

1.3.2. Hocaları

Ulaşılabilen tabakat ve teracim kitaplarından İsbîcâbî'nin hocaları ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak yaşadığı dönem ve bölgede ilmî kişiliği ve fıkhî çalışmalarıyla öne çıkan âlimlerden ders almış olmasının ihtimali büyüktür. Yaşadığı dönem ve bölge göz önünde bulundurularak h. V.-VI. yy.da Semerkand bölgesindeki medreseler ve bu medreselerde ders veren, İsbîcâbî'nin tedrisatlarından geçmiş olabileceği âlimleri de şöyle zikredebiliriz.

Dârü'l-Cûzcâniyye Medresesi, h. II.-VII. yy.lar arasında Semerkand'da kurulmuş önemli ilim merkezlerinden birisidir. Bu medresede, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) ders verdiği bilinmektedir. İsbîcâbî'nin, bu âlimin *el-Mebsut'*u üzerine muhtasar yazdığı bilinmektedir.[31] Yine aynı yıllarda bu medresede Ebû Mansur Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin yetişmiş olduğu ve

[27]Zernucî, Burhanülislâm, *Taʿlîmü'l-müteʿallim tarîka't-teʿallüm*, Thk. Mervan Kabani, Maktabü'l-İslâm, Beyrut 1981, s.111.

[28] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXVI, s.385.

[29] Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s.241.

[30] Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, s.375.

[31] Şelebî, Şehabeddin Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Yunus b. İsmail, *Tebyînü'l-haka'ik Şerhu Kenzü'd-deka'ik ve Haşiyetü'ş-Şelebî*, Matba'atü'l-Kebir el Emiri, Kahire 1896, II, s. 28.

yıllarca ders verdiği bilinmektedir.[32] Tarih ve teracim kitaplarının aktarımıyla bu iki zatın, yaşadıkları dönemde Semerkand'da yaşamış ve ilim tahsil etmiş olan âlimlerin çoğuna hocalık yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle İsbîcâbî de Pezdevî kardeşlerden yüksek ihtimalle ders almıştır.

İsbîcâbî'nin, Ebü'l-Muîn Meymûn en-Nesefî'nin tedrisatından geçmiş olması mühtemeldir. Çünkü bu zat İsbîcâbî'nin muasırı Alâeddin es-Semerkandî, Necmüddîn en-Nesefî, Ahmed el-Pezdevî gibi âlimlerin de hocasıdır.[33]

1.3.3. Öğrencileri

İsbîcâbî gibi hayatını -80 yıllık bir ömrü- ilimle geçirmiş, Semerkand'a kadılık yapmış ve şeyhülislâm unvanı ile tanınmış mümtaz bir şahsiyetin tedrisatından muhakkak ki birçok talebe geçmiştir. Ancak eserlerinde talebelerine dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Ulaşılabilen tabakat kitaplarında bazı öğrencilerinden bahsedilmektedir ki bu tabakat kitaplarında bahsedilen talebeleri aşağıda yer almaktadır.

1.3.3.1. Sem'ânî

Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-S Sem'ânî, et-Temimi, el-Mervezi, eş- Şâfiî; h. 506 yılında Şaban ayının 21'inde Merv şehrinde doğdu. Çok küçük yaşlardan itibaren ilim öğrenmeye başladı. 23 yaşından itibaren de defalarca ilim öğrenmek için seyahatlere çıktı. Bu seyahatleri sayesinde 100 ilim merkezine uğradığı ve 7000 âlimden ders aldığı rivayet edilmektedir.[34] Hâfız, muhaddis, fakih, yazar, hatip ve vâiz olarak büyük bir birikime sahip oldu. Seyahatlerinden sonra yaklaşık on yıl Nizâmiye ve Âmidiye medreselerinde çok sayıda âlim yetiştirdi. 562 yılında Rebîülevvel ayının birinci günü Merv'de vefat etti. *el-Ensâb* adlı kitabıyla meşhurdur. Bunun dışında *el-Mu'cemü'l-Kebir, ez-Zeyl alâ Târîhi'l-Hatib, Edebü'l-imla ve'l-istimla, Edebü'l-kadi, Feza'ilü'ş-Şam, Salavâtü'n-nebî, Câmi'u'l-behî li-da'avâti'n-nebî* ve daha ulaşılamayan birçok eser yazdığı bilinmektedir.[35]

Sem'ânî, şeyhlerini tanıttığı *el-Mu'cemü'l-Kebir* adlı kitabında İsbîcâbî'nin kendisine icâzet verdiğinden bahseder.[36]

---

[32] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXIV, s.164-165.
[33] Leknevî, *El-Fevâ'idü'l-behiyye*, s.216.
[34] Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Daru Kütubu'l-İlmiye, Beyrut 1998, IV, s.1316.
[35] Efendioğlu Mehmet, "Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, s.461-462.
[36] Sem'ânî, *et-Tahbir*, I, s.578-579; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s.213.

1.3.3.2. Nesefî

Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî: Nesef şehrinde h. 461 yılında doğdu. Çok sayıda kişiden ders aldı. Ders aldığı kişilerden biri de İsbîcâbî'dir.[37] Birçok alanda kitaplar yazdı. Mergınânî, Kâsânî (ö. 587/1191) gibi birçok âlim kendisinden ders aldı. H. 537 yılında Cemâziyelevvel ayının 12'sinde Semerkand'da vefat etti. *Aka'idü'n-Nesefî* adlı kitabıyla meşhurdur. Bunun dışında *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye, et-Teysîr fi ilmit-tefsîr, el-Ekmelü'l-atvel, el-Kand fi zikri ʿulemâ-i Semerkand* ve daha nice eser yazmıştır.[38]

1.3.3.3. Mergınânî

Burhâneddin Ebûl Hasan Ali b. Ebubekir b. Abdülcelil el-Fargani el-Raşdani, el-Mergınânî: Mergınân[39] şehrinde dünyaya geldi. Hanefî mezhebinde önemli bir yere sahip olan Mergınânî, İsbîcâbî'den ders aldığını belirtmektedir.[40] Kendisi hakkında Ebûl-Firas en-Nu'sani'nin Leknevî'nin *el-Fevaid*'i üzerine yaptığı ta'likte, "İbn Kemal Paşa tarafından tercih erbabı olduğu söylense de,[41] yaptığı özgün çalışmalarla mezhepte müçtehit olarak nitelenmesi daha doğrudur." der.[42] Semerkand şehrinde 593 yılında Zilhicce ayının 14'ünde vefat etti. Eserlerinden birkaç tanesini şöyle sıralayabiliriz: *el-Hidaye, Bidayetü'l-mübtedi, Muhtaratü'n-nevazil, Kitab fi'l-feraiz*.[43]

1.3.3.4. Ez-Zahir

Ebubekir b. Ahmed b. Ali b. Abdülaziz el-Belhi, es-Semerkandî, el-Hanefî ez-Zahir; Semerkand'ın Belh adlı yerleşim yerinden olduğundan el-Belhi ve es-Semerkandî olarak nitelendirilmiştir.[44] H. 500 yılından sonra İsbîcâbî'den ders almıştır.[45] Marağ'da[46] ve Nüreddin Zengi[47] döneminde Halep'te[48] derslerine devam etti.

---

[37] Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, s.371.

[38] Aslantürk, Ayşe Hümeyra, "Nesefi Necmeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXII, s.571-573.

[39] Mergınân; Mâverâünnehir'de Özbekistan'nın Fergana bölgesinde bulunan bir şehir.

[40] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, s.371.

[41] Düzenli, Pehlul, "Osmanlı Fetvâsında "Muteber Kaynak" ve "Müftâ Bih Mesele" Problemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/22, ss. 9-78, s. 17, 2013.

[42] Leknevî, e*l-Fevâ'idü'l-behiyye*, s.141.

[43] Koca, Ferhat, "Mergınânî Burhaneddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, s.182-183.

[44] İbnü'l-Adîm, Ömer b. Ahmed b. Hibbetüllah b. Ebi Cerade el-Akli Kemaluddin, *Buğyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, Thk. Sehil Zekar, Darü'l-Fikir Yayınevi, Beyrut ty, X, s. 4341.

[45] İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, X, s. 4341; Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, s.271.

[46] Marağ; Özbekistan'ın Fergana bölgesinde bir yerleşim yeri ismi.

[47] Nüreddin Zengi; Tam adı, Ebü'l-Kasım (Ebü'l-Muzaffer) el-Melikü'l-Adil eş-Şehîd Nûruddîn Mahmûd Zengî b. İmâdiddîn Zengî b. Kasîmiddevle Aksungur (ö. 569/1174) olan Zengi Devletinin 1146-

Sonrasında Şam'da[49] derslerine Mescidi Hanun'da devam etti. Hacı Halife b. Adim'den nakille önemli bir Hanefî fakihi, müftüsü ve şair yönünün olduğunu ve *el-Cami' es-Sağir* üzerine şerhi olduğundan bahseder. H. 553 yılında Şam'da Pazartesi günü Şevval ayının 23'ünde vefat etmiştir.[50]

1.3.4. Eserleri

Ulaşılabilen tabakat ve bazı fıkıh kitaplarında, İsbîcâbî'nin fıkıhla ilgili yalnızca altı kitabı tespit edilmiştir. Bu eserlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Ulaşılan eserleri şöyle zikredilebilir:

1.3.4.1. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî

Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine Cessâs, Serahsî gibi Hanefî fıkhının önemli âlimleri ve daha birçok fakih şerh yazmıştır. İsbîcâbî'nin *el-Muhtasar* üzerine yazdığı bu eser, en önemli ve kapsamlı şerh kitaplarındandır.[51]

İsbîcâbî'nin bu eseri, çoğu zaman yine Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılan ve kendisi ile aynı künye sahip Ebu Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî el-Hanefî'nin (h.480/1087) *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eseri ile karıştırılmaktadır. Ancak İsbîcâbî'nin bu kitabını yazmasındaki amacını açıkladığı "*Şeyh İmam Ebû Hasan Ali b. Ebubekir Rahmetullah aleyh, bu konuları ele aldı. Ama bir düzen, bir tasnif içinde yapmadı. Sonra Semerkand'da vefat eden Şeyh Fakih Hafız Ebû Nasr Ahmet b. Mansur el-Muzaffer et-Taberî ise çok geniş şekilde ele aldı. Ancak yeni başlayanlar hükümlerini anlayamaz ve bir sonuca varamazlar. Ben bu sorunu giderdim ve orta yolu buldum. Uzunluğu ile okuyucuyu sıkmayan, ama anlaşılmayacak kadar da kısa olmayan bir şekilde yazdım. İşlerin en hayırlısı ortancadır.*"[52] bölümden bu eserin hiç şüphesiz Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

İsbîcâbî'nin bu eserinin birçok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri Sülemaniye Kütüphanesi[53], bir nüshası III.Ahmet Kütüphanesinde, bir nüshası İstanbul

---

1174 yılları arasında yöneten sultan. Geniş bilgi için bkz. Kök, Bahattin, "Nûreddin Zengî, Mahmud", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 259-262.

[48] Halep; Suriye'nin ikinci büyük şehridir.

[49] Şam; Suriye'nin başkentidir.

[50] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, s.271.

[51] Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s.213; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 124.

[52] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Millet Genel Kütüphanesi, Kayıt no. 803, vr. B, 474.

[53] İsbîcâbî, Ebü'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandi, *Şerhu Muhtasari't-Tahavi*, Sülemaniye Kütüphanesi, Kayıt no. 457, vr. A.

Feyzullah Efendi Millet Genel Kütüphanesi[54], bir nüshası da Suudi Arabistan'da Cami'i'l-İslâmi Mektebetü'l-Arif'te bulunmaktadır.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, 2021 yılı Ağustos ayında Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman tarafından dört cilt halinde tahkik edilerek Beyrut Daru'r-reyahin yayınevi tarafından yayınlanmıştır.[55]

1.3.4.2. el-Câmi'u'l-Kebîr

İsbîcâbî'nin fıkıh alanında yazmış olduğu, günümüze kadar ulaşan eserlerindendir.[56] Bu eserin İsbîcâbî'ye ait olduğunu eserin muhtelif yerlerinde isminin geçmesi[57] ile tabakat kitapları ve fıkıh kitaplarında kendisinden yapılan nakillerden anlıyoruz.[58] Eserin bir nüshası Murat Molla Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[59]

1.3.4.3. ez-Zad

İsbîcâbî'nin fıkıh alanında yazmış olduğu bir eser olup günümüze ulaştığı ile ilgili bir bilgiye ulaşamasak da tabakat ve rical kitaplarında böyle bir eser yazdığı bilgisi bulunmaktadır.[60]

1.3.4.4. el-Fetava

İsbîcâbî'nin fıkıh alanında yazmış olduğu bir eser olup günümüze ulaştığı ile ilgili bir bilgiye ulaşamasak da tabakat ve rical kitaplarında böyle bir eser yazdığı bilgisi bulunmaktadır. Bu eseri *el-Fetava'l İsbîcâbî* olarak da bilinmektedir. [61]

1.3.4.5. el-Mebsut

Fıkıh alanında yazmış olduğu eserlerindendir.[62] Pezdevî'nin *el-Mebsut*'u üzerine yazılmış muhtasar bir eserdir. Bu eserin kendisine ait olduğunu, tabakat kitaplarındaki bilgilerden ve sonraki fıkıh kitaplarında kendisinden yapılan nakillerden anlıyoruz.[63]

---

[54] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. B.

[55] Kitap için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman, Darü'r-Reyahin, Beyrut 2021.

[56] Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, s.570; Kureşî, el-Cevâhirü'l-mudıyye, I, s.371.

[57] İsbîcâbî, *el-Câmiʿu'l-kebîr*, Murat Molla Halk Kütüphanesi, Kayıt no: 647, Vr. 1,224.

[58] Şelebî, *Tebyînü'l-hakaʾik*, I, s. 69.

[59] İsbîcâbî, *el-Câmiʿu'l-kebîr*, Kayıt no: 647.

[60] Babanî, *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, s.697; Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, s.371.

[61] Ziriklî, *el-İ'lam,* IV, s.329; Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, s.371.

[62] Leknevî, e*l-Fevâʾidü'l-behiyye*, s.124; Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, s.371.

[63] Şelebî, *Tebyînü'l-hakaʾik*, II, s. 28.

1.3.4.6. Şerhu'l-Kâfi

Hâkim eş-Şehîd'in *el-Muhtasarü'l-kâfî* adlı eseri üzerine yazılmış fıkıh alanındaki şerh kitabıdır. Eserin kendisine ait olduğu, tabakat kitapları ve fıkıh kitaplarında âlimlerin kendisinden yaptıkları nakillerden anlaşılmaktadır.[64]

1.4. Yaşadığı Dönemde Siyasi Durum

İsbîcâbî'nin yaşadığı dönemde Mâverâünnehir bölgesi, Abbâsî Hilâfeti'nde Selçuklu ve Karahanlı hükümdarlıkları arasında hâkimiyet kurma mücadelesine sahne olmuştur.[65] Ancak zaman zaman başka devletlerin hükmü altına girse de genel olarak Mâverâünnehir bölgesini Karahanlılar yönetmişlerdir.[66] Bu nedenle her üç devletin durumlarının değerlendirilmesi gerekir.

1.4.1. Abbâsîlerde Siyasi Durum

H. VI. yy. Abbâsî hilâfetinin hâkimiyetinin en geniş sınırlara ulaştığı zamanlardır. Bu dönem aynı zamanda Abbâsîler'in siyaseten en buhranlı dönemidir. İsbîcâbî'nin hayatı boyunca altı Abbâsî halifesi hüküm sürmüştür. Bunlar;

- Ebû Ca'fer el-Kaim-Biemrillâh Abdullah b. Ahmed el-Kadir-Billâh el-Abbâsî (h.422-467),
- Ebü'l-Kasım el-Muktedî-Biemrillâh Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Abbâsî (h.467-487),
- Ebü'l-Abbâs el-Müstazhir-Billâh Ahmed b. Abdillâh el-Muktedî-Biemrillâh el-Abbâsî (h.487-512),
- Ebû Mansûr el-Müsterşid-Billâh el-Fazl b. Ahmed el-Müstazhir-Billâh el-Abbâsî (h.512-529),
- Ebû Ca'fer er-Râşid-Billâh el-Mansûr b. el-Fazl el-Müsterşid-Billâh el-Abbâsî (h.529-530),
- Ebû Abdillâh el-Muktefî-Liemrillâh Muhammed b. Ahmed el-Müstazhir-Billâh b. el-Muktedî-Biemrillâh Abdillâh el-Abbâsî (h.530-555).

Abbâsîler'in hâkimiyet alanı, Şiî Büveyhîler'in h. 334'te hilâfetin başkenti Bağdat'ı işgal etmeleri ile epey daralmıştı. Abbâsî halifelerinin h. 334-447 yılları

[64] Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye,* Daru Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2000, XI, s. 173; Şelebî, *Tebyînü'l-hakaʾik,* IV, s. 274.

[65] Özgüdenli, "Mâverâünnehir", s.177-180.

[66] Aydınlı, *Mâverâünnehir,* s. 145.

arasında yaklaşık yüz yıl boyunca tüm siyasi ve idari yönetim haklarını Büveyhî emirlerine devrettiği, sadece sembolik olarak halifeliklerini sürdürdükleri görülmektedir. Bu dönem boyunca Büveyhî emirleri anlaşamadıkları halifeyi tahttan indirip yerine istedikleri kişiyi halife tayin ediyorlardı. Abbâsîler, diğer yandan Mısır tarafında hilâfeti tanımayan Fâtımîler ve onların tehditleri ile uğraşmak zorunda kalmışlardı. Şiî hâkimiyetinden hilâfeti kurtarmak için h. 447 yılında halife Ebû Ca'fer el-Kaim-Biemrillâh, Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'i hilâfet merkezi Bağdat'a davet etmiştir. Tuğrul Bey Büveyhîler'in hâkimiyetine son vermiştir.[67]

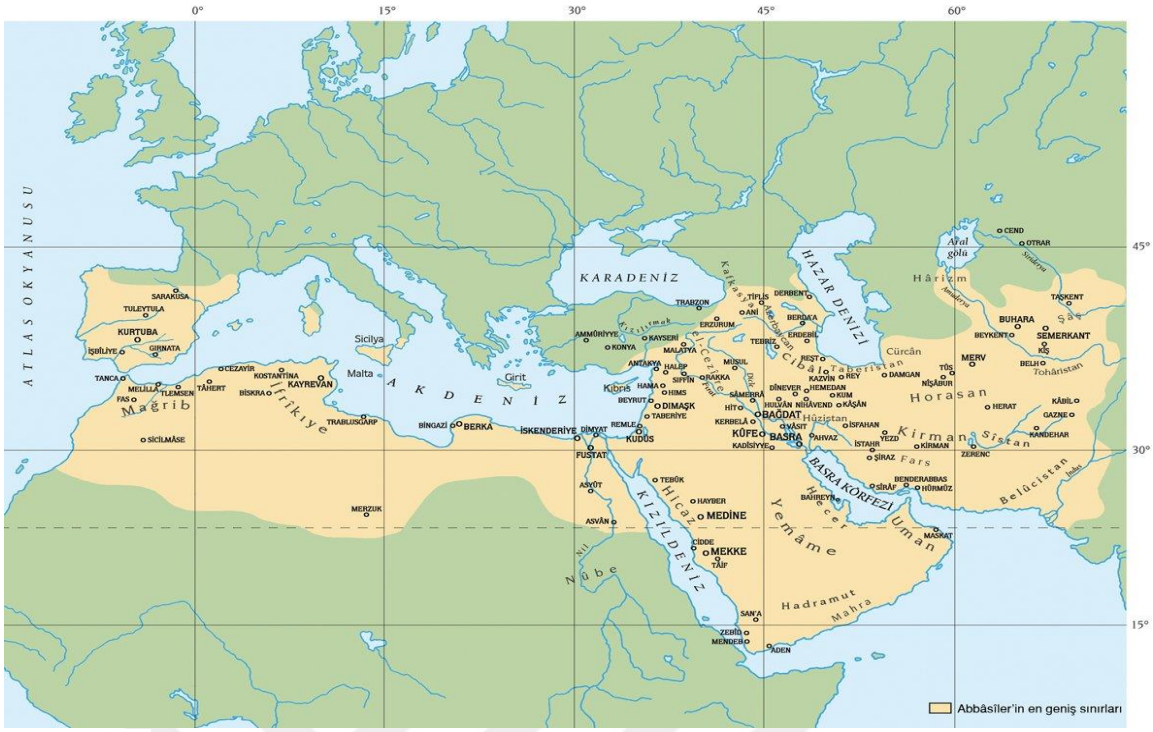
Tuğrul Bey'in, Büveyhîler'in hâkimiyetine son vermesinden sonra Abbâsî halifeleri kısa bir süre hariç, Moğollar'ın Bağdat'ı işgal edip halife Ebû Ahmed el-Müsta'sım-Billâh Abdullah b. el-Mansûr'ü (ö. 656/1258) öldürüp hilâfeti ortadan kaldırıncaya kadar, Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altında yaklaşık yüz yıl sembolik yönetimini devam ettirmiştir.[68]

Öte taraftan Selçuklular da Hasan Sabbah öncülüğündeki batini odakların saldırı, suikast ve taşkınlıkları ile uğraşmaktadır. İslâm âlemine büyük hizmetler sunan, ilmî altyapısının oluşumunda ve sistematik hâle gelişinde büyük öneme sahip Nizâmiye medreselerinin kurucusu Selçuklu Devleti'nin büyük veziri Nizâmülmülk de bu suikastçılar tarafından öldürülmüştür.[69]

[67] Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1972, s. 38; Bozkurt, Nahide, *Abbâsîler*, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 5.Baskı, Ankara 2018, s.107-112.

[68] Bozkurt, *Abbâsîler*, s.115-123.

[69] Bozkurt, *Abbâsîler*, s.122.

Şekil 3-Abbâsî Devleti[70]

1.4.2. Karahanlılarda Siyasi Durum

Karahanlılar, Türkistan olarak bilinen bölgenin doğusu ve batısında 225/840 yılında Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulmuş bir Türk devletidir.[71] Soy olarak üç veya daha fazla kabilenin bir araya gelerek oluşturduğu Karluk boyuna dayanmaktadır.[72]

Karahanlılar, Efrasyablılar, Türkistanhan, İlekhan, Hakaniye gibi çeşitli isimlerle anılmışlardır. Türk tarihinde başka örneğine rastlanılmayan bir şekilde Karahanlılar, Balasagun ve Taraz olmak üzere iki başkente sahip bir devlettir. [73]

Sâmânîlerle h. 279-295 yıllarında yaptıkları savaşlarda İslâm'la tanışan Karahanlılar, h. IV. yüzyılın başlarında Satuk Buğra Han Abdülkerim döneminde

[70] https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler, (Erişim Tarihi 11.02.2021)

[71] Özaydın, Abdülkerim, "Mâverâünnehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, s. 404-412, İstanbul 2001; Barthold, Wilhelm, *Târihu't-Türk fî Asya el-Vustâ*, Trc. Ahmed es-Said Süleyman, Mektebe'tü'l-Encilü el Mısri, Mısır 1958, s. 89-92.

[72] Barthold, *Târihu't-Türk*, s. 89-90; Aydınlı, *Mâverâünnehir*, s. 145; Togan, A. Zeki Velidi, *Karahanlılar (Ders Notları)*, 1966-1967, s.3-6.

[73] Muheymid, Ali b. Salih, "el-Karahâniyyûn ve cühûdühüm fî neşri'l-İslâmi", Çev. Ali Aksu, *Mecelletü câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiy Dergisi*, 16, ss. 273-318, Riyad 1996; Aydınlı, *Mâverâünnehir*, s. 146; Barthold, *Târihu't-Türk*, s. 90.

Müslümanlığa geçmeye başladılar. Oğulları döneminde de ülke tümüyle Müslüman oldu.[74]

İsbîcâbî dönemine gelindiğinde Karahanlılar siyasi hayatına, Doğu Karahanlılar ve Batı Karahanlılar olmak üzere iki ayrı devlet olarak devam etmiştir. Doğu Karahanlılar, Şaş, İsbicab, Fergana, Kaşgar gibi şehirlerden oluşmakta ve devletin başında Mahmud b. Yusuf bulunmaktadır. Batı Karahanlılar ile aralarında Siriderya (Seyhun Nehri) sınır olarak çizilmişti.

Doğu Karahanlılar, bir yandan Batı Karahanlılar öte yandan Karahitaylılarla savaşmakta ve Melikşah döneminde (1072) Büyük Selçuklu hâkimiyetini kabullenmişlerdir. Ahmet Han, Kaşgar dolaylarında Karahitaylıları durdurmuştur. Ancak yerine oğlu II. İbrahim ülkesinde hâkimiyeti kurma çalışmasında yardım istediği Karahitaylılar, Balasagun' u işgal etmişlerdir. Başkenti işgal edilen Doğu Karahanlılar, Kaşgar şehrini payitaht olarak ilan etmişlerdir. Bir süre daha siyasi hayatına devam eden Doğu Karahanlı Devleti, 1210 yılında Karahitaylılar tarafından ortadan kaldırılmıştır. [75]

Batı Karahanlı Devleti'nde Semerkand, Özkent, Huttal, Çağanigan, Tirmiz, Buhara gibi şehirler yer almakta ve devletin başında Tabgaç Buğra Han İbrahim (I. İbrahim) bulunmaktadır. Devletin başkenti Semerkand'dır. Bir yandan Doğu Karahanlılar ile çekişmeler yaşanırken öte yandan Büyük Selçuklu hükümdarlarının ülkelerine yaptıkları saldırılarla bulundukları bölgede sıkışmış bir yönetim bulunmaktadır. Bununla birlikte Tabgaç Buğra Han'ın ülkesinin imarı ve halkının saadeti için çalışan, halkı tarafından çok sevilen ve ilme önem veren kişiliğe sahip olduğundan bahsedilmektedir.[76]

Tabgaç Buğra Han hastalanınca yerine oğlu Şemsulmülk Nasr b. İbrahim (460/1068) geçti. Onun döneminde Doğu Karahanlılarla yapılan savaşta Hocend şehri sınır olarak kabul edilmiştir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Karahanlılar arasındaki iç çekişmelerinden faydalanarak (482/1089 yılında) yılında Semerkand ve Buhara'yı

[74] Barthold, *Târihu't-Türk*, s. 89-95.

[75] Omelyan, Pritsak, "Karahanlılar", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, VI, s. 261.

[76] Barthold, Vasiliy Vladimiroviç (Wilhelm), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 332-335; Hunkan, Ömer Soner, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nın Dini Siyaseti'nde Mâtürîdî Âlimlerin Rolü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergi*si, 18/2, ss. 377-393, Trakya 2016.

işgal edip bölgeyi Selçuklulara bağlamıştır. Artık Karahanlılar, Selçukluların hâkimiyeti altında başa getirilen Hanlarla yönetilme dönemine girmiştir.[77]

Batı Karahanlı Hakanı Mahmud b. Muhammed (536/1141) yılında iç çekişmelerde Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i yardıma çağırmış ancak Katvan'da yapılan savaşta Karahitaylılar'a yenilmiş ve bu tarihten sonra da Batı Karahanlılar, Karahitaylılar hâkimiyeti altında yönetimine devam etmişlerdir.[78]

Osman b. İbrahim (599-608/1202-1212) Batı Karahanlılar'ın son hükümdarıdır. Çıkan iç karışıklıklarda Semerkand'daki bazı Harezmîleri öldürünce, Harzemşahlılar başkent Semerkand'ı ele geçirerek Osman b. İbrahim'i öldürmüş ve Batı Karahanlı Devleti'ni de tarih sahnesinden silmişlerdir.[79]

Karahanlı Devleti, İsbîcâbî'nin yaşadığı 454-535/1062-1141 yılları büyük çoğunlukla Büyük Selçuklu Devleti'nin meliklerinin yönetimi altında varlığını sürdürmüş ve meliklerin atadığı veya izin verdiği Hanlar ile yönetilmiştir.

1.4.3. Büyük Selçuklularda Siyasi Durum

Türkler tarafından imparatorluk düzeyinde kurulan devletlerden biri olan Büyük Selçuklu Devleti, Selçuk Bey zamanında Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak kurulmuştur. Selçuk Bey; ailesi ve çevresindekilerle beraber Yabgu sınırları içinde bulunan Cend şehrine göç etmiş, İslâm'a geçmek için Harezmîler'den yardım talebinde bulunmuş kendilerine gönderilen İslâm elçisi sayesinde Müslüman olmuşlardır.[80] Selçuk Bey tarafından bölgedeki Müslümanlarla birlikte Cend şehri Oğuz Yabgu'sundan alınarak Selçuklu beyliği ilan edilmiştir.[81]

Selçuklular, Selçuk Beyi'n feraseti sayesinde kısa sürede bölgede denge unsuru hâline gelmiştir. Kimi zaman Karahanlılar'a karşı Sâmânî Devleti'ne yardımcı olmuş kimi zaman tarafsız durmuş ve bazen de Karahanlılar'a yardım etmişlerdir.[82]Ancak bir süre sonra Sâmânî devletinin ortadan kalkmasıyla Selçuklular, bölgede iki büyük güç

---

[77] Pritsak, "Karahanlılar", s. 263; Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 19; Özaydın, "Karahanlılar", s. 409; Hunkan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)", s. 387-388.

[78] Hunkan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)", s. 377-393.

[79] Pritsak, "Karahanlılar", s. 251-73; Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* s. 17-26.

[80] Gregory, Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac tarihi*, Çvr. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarihi Kurumu Yayınları (TTK), Ankara 1945, I, s. 293.

[81] Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 16-17.

[82] Köymen, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1993, I, s. 27; Peacock, A.C.S., *Selçuklu Devletinin Kuruluşu*, Çvr. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 46.

olan Gazneliler ve Karahanlılar ile karşı karşıya kalmışlardır. Selçuk Bey vefat edince yerine dört oğlundan hayatta olanlardan büyük oğlu Arslan, Yabgu ilan edilmiş fakat kısa bir süre sonra Gazneli hükümdarı Sultan Mahmut tarafından Semerkand'daki sarayına davet edilmiş ve bu davet esnasında tutuklanarak Hindistan'daki Kalincar Kalesine hapsedilmiş ve burada da vefat etmiştir.[83] Onun yerine Selçukluların başına Musa Yabgu geçmiş ama devlet işleri fiilen Çağrı – Tuğrul Beyler tarafından yürütülmüştür.

Gazneliler ve Karahanlıların, Selçukluları bölgede istememeleri ve sürekli üzerlerine ordu göndermeleri üzerine önce Harezmîlerin ülkesine göç edilmiş, kısa bir süre sonra Gaznelilerin ülkesi Horasan'a yerleşilmiştir. Bu yerleşme Gaznelilerin hoşuna gitmemiş, Selçuklu sorununu köklü bir şekilde ortadan kaldırmak için Sultan Mesut, 1040 yılı Mayıs ayında büyük bir ordu hazırlamış ve Dandanakan Kalesi önünde Selçuklu ordusuyla karşılaşmış ancak bu bölgeye gelene kadar vur kaçlarla yıpranmış ordusu fazla dayanamayıp büyük bir yenilgiye uğramıştır.[84]

Dandanakan savaşıyla Selçuklular artık bir beylik değil resmen devlet hâline gelmiş ve devletin başına artık sultan olarak Tuğrul Bey geçmiştir.[85] Büyük Selçuklu Devleti Sünni İslâm âleminin yeni umudu ve kurtarıcısı olmuştur. Nitekim Abbâsî Halifesi Şiî Büveyhîler'in hâkimiyetinden kurtulmak için Sultan Tuğrul'u yardıma çağırmış ve bu çağrı üzerine Selçuklu Ordusu Bağdat'a girerek Büveyhîler'in hâkimiyetine son vermiştir.[86]

Çağrı Bey'in oğlu Alparslan, amcası Tuğrul Bey vefat ettikten sonra tahta geçerek sultan olmuş, Vezirliğe de Nizâmülmülk'ü getirmiştir. Bu yıllar İsbîcâbî'nin Karahanlı topraklarında doğduğu yıllara rastlamaktadır.[87]

Sultan Alparslan; gençliğinden itibaren çeşitli savaşlara katılmış güçlü kişiliği ile öne çıkan, sultanlığı döneminde de Anadolu fatihi olarak anılan bir hükümdardır. Onun döneminde devlet tek bir yerden yönetilmeye başlanmıştır. Batıya doğru topraklarını genişleterek küffarla savaşırken öte yandan bölgedeki birlikteliği sağlamak ve kışkırtmaları durdurmak için de Mâverâünnehir bölgesine ilerleyerek Karahanlılar

---

[83] Gerdizi, Ebû Sa'id Abdulhay, *Zeynu'l-ahbar*, Abdulhay Habibi Neşriyat, Tahran 1968, s.189; Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Selçuklular Tarihi I*, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara 1971, s. 81-83.

[84] Beyhaki, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Tarih-i Beyhaki*, Trc. Yahya el-Haşşâb - Sâdık Neş'et, Mektebetü'l-Encilü el Mısri, Mısır 1999, s.77-78; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 26.

[85] Barthold, *Türkistan*, s. 323; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 27; Mevdûdi, *Selçuklular Tarihi*, s. 157-159.

[86] Geniş bilgi için bkz. "*Abbâsîlerde Siyasi Durum*" s.16-18.

[87] Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi I*, s. 222-225.

üzerine akınlar düzenlemiştir.[88] Nitekim bu akınlardan birinde aldığı yaranın sonucu 1072 yılında vefat etmiştir.[89]

Alparslan'nın vefatı üzerine oğlu Melikşah tahta geçmiştir. Melikşah, çok genç yaşta sultan olsa da yaptığı fetihler ve çalışmalarla Büyük Selçuklu Devleti en ihtişamlı yıllarını onun döneminde yaşamıştır. Babasının vefatı üzerine içerdeki kargaşaları kısa bir sürede ortadan kaldıran Melikşah, bu durumdan faydalanmaya çalışan Batı Karahanlılar ve Doğu Karahanlılar'ı emri altına almış, hanlar kendisinin izni ve emri ile tahta geçmeye başlamıştır. Karahanlılar 1090 yılından itibaren artık Selçukluların hâkimiyeti altında yaşamaya başlamıştır.[90]

Genç yaşta, 1092 yılında vefat eden Melikşah'ın yerine oğlu Berkyaruk geçmiştir. Ancak bu ölüm ile Selçuklu Devleti yaşadığı parlak devrin sonuna gelmiş ve duraklama dönemine girmiştir. Daha sonra sırasıyla Muhammed Tapar, onun oğlu Mahmud ve Melikşah'ın oğlu Sencer tahta geçmiştir.[91]

Büyük Selçuklu Devlet'i, Karahitaylılar ile 1141 yılında giriştikleri Katvan savaşında yenilerek dağılmaya başlamıştır.[92] Sultan Sencer'in 1157 yılında vefatı ile de yıkılarak siyasi arenadan çekilmiştir.

1.5. Yaşadığı Dönemde İlmî Hayat

İsbîcâbî'nin yaşadığı dönem, siyasi kargaşanın hüküm sürdüğü, Abbâsîler'in gerilemeye, hâkimiyetini kaybetmeye başladığı bir dönem olsa da ilmî açıdan İslâm âleminin en parlak dönemlerinden biridir. Bu dönemde Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın emri ile Nizâmülmülk'ün[93] (ö. 485/1092), başta hilâfet makamının başkenti olan Bağdat olmak üzere Nişabur, İsfahan, Belh, Musul, Basra, Herat, Merv, Cezire ve daha pek çok şehirde kurduğu, sonradan "Nizâmiye Medreseleri" olarak meşhur olan ilim merkezlerinin varlığı söz konusudur.[94]

---

[88] Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi I*, s. 227-231; Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, Çev. Ekber N. Necef - Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s.147; Ayan, Ergin, "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/3, ss. 8-11, Manas 2015.

[89] Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* s. 48-75; Mevdûdi, *Selçuklular Tarihi*, s. 255.

[90] Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul 2009, s. 208-211.

[91] Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 225-246.

[92] Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* s. 218-219.

[93] Tûsî, Ebû Alî Kıvâmüddîn (Gıyâsüddevle, Şemsülmille) Hasen b. Alî b. İshâk (ö. 485/1092). Daha geniş bilgi için bkz. Özaydın, "Nizâmülmülk", İstanbul 2007, XXXIII, s. 194-196.

[94] Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", Ankara 2003, XXXIII, s.188-191.

Nizâmiye medreselerinin kurulması ile ilim talep edenlere çok büyük katkı sağlanmıştır. Çünkü buralarda Gazzâlî[95] (ö. 505/1111) gibi dönemin en büyük âlimleri müderrislik yapmıştır. Ayrıca bu medreselerde dini (Kur'ân-ı Kerim, hadis, siyer, fıkıh, kelam vb.) ilimler yanında fenni, Arap dili ve mantık gibi ilimler de öğretilmiştir. Bu medreseler İslâm âleminin ilk eğitim merkezleri olmasa da dönemin en meşhur eğitim merkezleridir.[96]

Nizâmiye medreseleri gibi Mâverâünnehir bölgesinde, özelde Semerkand ve Buhara kentlerinde İslâm âlemine önemli derecede ilmî değer katan büyük âlimler yetişmiştir. İsbîcâbî de işte böyle önemli ilim ve kültür merkezi olan bir bölgede yaşamını sürdürmüştür. Özellikle İsbîcâbî'nin yaşadığı Semerkand ile Buhara şehirleri İslâm medeniyetinin en önemli ilim ve kültür başkentlerindendir.

1.5.1. Abbâsîlerde İlmi Hayat

Abbâsî Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllar, ilim açısından Müslümanların zirveye ulaştığı, en parlak dönemini yaşadığı yıllardır. Abbâsîlerin bu ilmî birikimi aynı zamanda daha sonraki yıllarda gelişen batı ilim hayatına da kaynaklık etmiştir. Bu dönemde, dini ilimler olarak nitelendirilen Kur'ân-ı Kerim, Hadis, Kelam, Fıkıh, Tefsir, Tasavvuf, İslâm Felsefesi, Dil Bilimi ve Tarih yazımı sistematik bir yapıya kavuşmuş ve en güzel örneklerini vermiştir. Bununla birlikte yabancı ilimler olarak anılan Tıp, Fizik, Matematik ve Astronomi gibi ilimler de yoğun ilgi görmüştür.[97]

Bağdat'ta Halife Me'mun tarafından kurulan Beytülhikme, dini ilimler yanında yabancı ilimlerin de okutulduğu, eğitimin verildiği ilk medresedir. Bu medrese ile çeviri ve tedvin önemli bir hız kazanmıştır. Yine Büyük Selçuklu Devleti Veziri Nizâmülmülk tarafından Bağdat'ta h. V. yy. ortalarında kurulan ve Nizâmiye Medresesi olarak anılan yapı Müslümanların ilk üniversitesi unvanını taşımaktadır. H. VI. yüzyılın sonuna varıldığında sadece Bağdat şehrinde 30 medrese olduğundan bahsedilmektedir.[98] İlimde bazı şehirler ön plana çıksa da Hilâfetin diğer şehirlerinde de medreseler ve ilim merkezleri hızla yayılmıştır.

Abbâsîlerin hüküm sürdüğü yıllar İslâm âleminin ilim adına ilkleri yaşadığı bir dönemdir. Halil b. Ahmed el-Ferahidi tarafından sistematik olarak yazılan ilk Arapça sözlük *Kitâbü'l-Ayn*'ı, günümüze kadar gelen tefsirlerden Mukatil b. Süleyman'ın

[95] Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî.

[96] Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", s.188-191.

[97] Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, s.49-56.

[98] Yıldız, "Abbâsîler", s.49-56.

Tefsirü'l-Kur'ân'ı, Taberi'nin *Cami'u'l-beyan fi tefsfri'l-Kur'ân*'ı ile Hadis tasnifi alanındaki *Kütüb-i Sitte* bu dönemde yazılmış önemli eserlerdir. Ayrıca Kur'ân ilimleri ve kıraat çalışmaları, mezheplerin oluşumunu tamamlamaları ve sonraki dönemlere de kaynaklık edecek fıkıh alanındaki metod ve eserler, kadılkuddatlık müessesesinin kurulması ve hukukçuların idareden bağımsız hâle gelmesi öncü çalışmalar olarak sayılabilir. İslâmi ilimler noktasındaki diğer alanlarda da bu örnekler çoğaltılabilir.[99]

İslâmi ilimlerde bu gelişmeler yaşanırken diğer ilimlerde de özellikle Halife Me'mun döneminde kurulan Beytülhikme'de yapılan çeviriler ile ilmî çalışmalar hız kazanmış ve tıp, astronomi, matematik, kimya, edebiyat gibi alanlarda önemli çalışmalar yapılmıştır. Dünyanın enlem ve boylamını doğru olarak hesaplamış Şakiroğulları'nın coğrafyaya dair çalışmaları, Kindi, Farabi, İbni Sina'nın İslâm Felsefesi alanındaki çalışmaları ve İslâm Felsefesi alanında oluşan ekoller, bu alanda yapılan güzel ve önemli örneklerdendir.[100]

İlim alanında kat edilen ilerlemede başta Bağdat olmak üzere Hilâfetin her tarafına kurulan içinde 100 binlerce cilt kitap barındıran onlarca kütüphane ve yüzlerce kitapevinin değeri azımsanamayacak kadar önemlidir.

1.5.2. Karahanlılarda İlmi Hayat

Karahanlılar, Mâverâünnehir bölgesinde h. III. yy.da Sâmânîler'in yıkılmasıyla onların bıraktığı ilmî - kültür hazinesinin üzerine kurulmuştur. Hüküm sürdüğü h. VII. yy.'a kadar bu ilmî – kültür varlığını hem korumuş hem de üzerine koyarak devam ettirmiştir.[101]

Bir devletim ilmî durumunu görmek için kurduğu medreseler, hanlar, kütüphaneler, camiler vb. imaretlere bakmak, yetiştirdiği ilim erbabı ve eserlerini görmek gerekir. Bu manada bakıldığında Karahanlılar'ın zengin ilmî yapıya sahip oldukları görülecektir. Aşağıda verilen örnekler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Talas savaşıyla Müslümanların eline geçen esirler sayesinde kâğıt yapımı teknolojisi ile tanışılmış ve özellikle Semerkand kâğıt imalatı ile öne çıkmıştır.[102] Bu kâğıt teknolojisi sayesinde tedvin çalışmaları önemli bir noktaya ulaşmıştır.

---

[99] Yıldız, "Abbâsîler", s.49-56.
[100] Yıldız, "Abbâsîler", s.49-56.
[101] Aydınlı, *Mâverâünnehir,* s. 171-196.
[102] Ersoy, Osman, "Kâğıt", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2001, XXIV, s. 163-166.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig'i*, Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânü lugâti't-Türk'ü,* Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet'i*, Edip Ahmet Yükneki'nin *Atabetü'l-Hakaik'i,* Karahanlılar döneminin Türkçe yazılmış tarihe tanıklık eden önemli edebi eserlerdir.[103]

Karahanlılar döneminde Mâverâünnehir bölgesinde özellikle İslâmi ilimler noktasında sahanın önde gelen âlimleri yetişmiş ve bu âlimler tarafından şaheserler ortaya konulmuştur. Debûsî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî, Serahsî, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Alâeddin es-Semerkandî, İsbîcâbî, Nesefî, Mergınânî gibi Hanefî fıkhının büyük âlimleri yetişmiştir.[104]

Bölgenin ilim merkezi hâline gelmesinde başta Semerkand ve Buhara olmak üzere birçok yerde kurulan medreselerin, camilerin büyük önemi bulunmaktadır. Kurulan medreseler ve ilim merkezlerinde sadece dini ilimler değil bunun yanında felsefe, hukuk, biyoloji, fizik, astroloji ve matematik gibi değişik alanlarda dersler verilmiştir.[105]

Karahanlı Devletinin önemli ilim merkezleri arasında Kaşgar, Balasagun, Semerkand, Buhara, Merv ve Özkent sayılmaktadır. Buralarda kurulan önemli medreselerden bazıları şöyle sıralanabilir: Semekand'da kurulan Dârü'l-Cûzcâniyye Medresesi[106], Dârü'l-İyâziyye Medresesi[107], Kusem b. el-Abbas Medresesi[108], Tabgaç Han Medresesi[109], Buhara'da kurulan Fârcek Medresesi[110], Ebû Hafs Medresesi[111],

[103] Muheymid, "el-Karahâniyyûn", ss. 273-318.

[104] Aydınlı, *Mâverâünnehir*, 184-196.

[105] Aydınlı, *Mâverâünnehir*, 184-196.

[106] Cûzcâniyye Medresesi: Hicri III. yy.'da Semerkand'da Ebû Mukâtil es-Semerkandî tarafından kurulduğu kabul edilen daha sonraki yıllarda Ebû Süleyman el-Cüzcânî tarafından geliştirilen ve Cüzcânî lakabıyla bilinen birkaç âlimin ders vermesiyle Cüzcânîyye Medresesi olarak anılmaya başlandığı Sünni, Hanefî ekolundaki bir medresedir. Daha geniş bilgi için bkz. Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", s.437-441.

[107] İyâziyye Medresesi: Hicri IV. yy.'da Semerkand'da Ebû Ahmed el-İyâzî tarafından Cûzcâniyye Medresesine rakip olarak kurulduğu kabul edilen Sünni, Hanefî ekolundaki bir medresedir. Daha geniş bilgi için bkz. Ak, Ahmet, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s.441-443.

[108] Kusem b. el-Abbas Medresesi: Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'ın oğlu Kusem b. el-Abbas adıyla anılan bir medresedir. Daha geniş bilgi için bkz. İbni Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, Matbaat'ül Maarif en-Nizamiye, Hindistan 1908, VIII, s. 361-362.

[109] Tabgaç Han Medresesi: Hicri IV. yy.'da Semerkand'da Karahanlı hükümdarı Tabgaç Han İbrahim tarafından kurulan kalıntıları günümüze kadar ulaşan kapsamlı bir medresedir. Daha geniş bilgi için bkz. Hunkan, "Ortaçağ Semekand'ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8, Temmuz 2014, s. 17-44.

[110] Fârcek Medresesi: Nerşahi, Hicri IV. yy.'da Buhara'da Fârcek medresesinin varlığından bahsetmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Nerşahî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târîhu Buhârâ*, Çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), Ankara 2013, s. 141.

[111] Buharada kurulan Ebû Hafs Medresesi, ne zaman kim tarafından kurulduğu belli olmasa da Hanefî Fakih Ebû Hafs Ahmed b. Hafs el-Kebîr el-Buhârî adıyla anılan bir medresedir. Daha geniş bilgi

Arslan Han Medresesi[112] Kaşgar'da kurulan Sâciyye Medresesi[113], Hâkâniyye Medresesi[114]. Bunların dışında Karahanlı Devletinin hüküm sürdüğü alanlarda daha birçok medrese ve vakfiye bulunmaktadır.

1.5.3. Büyük Selçuklularda İlmi Hayat

Bölgede büyük siyasi güç hâline gelen Selçuklu Devleti ilim hayatının da merkezi olmuştur. Sünni İslâm'ın koruyucusu ve savunucusu aynı zamanda Halifenin hamisi olmuştur. Bu konuda Şiî Fâtımîler ve Bâtınilere karşı büyük mücadele verilmiştir. Şiîlerin Ezher Medresesine karşı Bağdat, Merv, Nişabur, İsfahan, Belh, Musul, Basra, Herat gibi şehirlerde Nizâmiye Medresesi kurulmuş, eğitim-öğretim belli bir programa bağlanarak devlet himayesine alınmıştır. Buralara İslâm âleminin her tarafından ilim öğrenmek için akın edilmiş ve büyük âlimler yetiştirilmiştir. Yetişen âlimler İslâm beldelerine dağılarak buralardan öğrendiklerini aktarmışlardır. Büyük Selçuklu hâkimiyeti ve himayesi altında dini ilimler alanında yetişen hatırı sayılır âlimlere örnek olarak Cüveynî, Serahsî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî, Ebû Bekir Haherzade, Gazzali, Ebü'l Ya'la el-Ferrâ gibi önemli âlimler sayılabilir.[115]

Dini ilimler yanında diğer ilmî alanlarda da önemli başarılar gösteren âlimler yetiştirilmiştir. Bunlara örnek olarak Fen, Matematik ve Astronomi alanlarında yetişen ve "Tarih-i Meliki", "Tarih-i Celali" veya "Takvim-i Melikşahi" olarak bilinen Celali Takviminin mucitleri Ömer Hayyâm, Beyhakî, Ebü'l-Muzaffer İsfizâri, Meymun b. Necîbi'l-Vâsıtî[116] gibi âlimler bu dönemde yetişmiştir. Yine kurulan rasathane ve çalışmalarıyla ünlü Nasreddin et-Tusi, Tıp alanında Sabur b. Sehl ve İbnü't-Tilmiz dönemin önde gelen isimleridir. Dini ilimler yanında edebî yönü de bulunan Cürcâni ve Zemahşerî gibi âlimler ile kelam ilmiyle felsefeyi mezc ederek İslâm felsefesine zirve yaşatan Gazzali ve Fahreddin er-Razi gibi önemli âlimler bulunmaktadır. Ayrıca Kimya, Biyoloji, Eczacılık, Mimarlık gibi alanlarda da önemli çalışmalar yapılmıştır.

---

için bkz. Makdisî, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı,* Çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 75.

[112] Arslan Han Medresesi: Buhara'da V. yy.da Karahanlı hükümdarı Muhammed Arslan Han b. Süleyman tarafında bir medresedir. Daha geniş bilgi için bkz. Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 79.

[113] Sâciyye Medresesi: Kaşgar kentinde Satuk Buğra Han tarafından kurulan ve burada Kâşgarlı Mahmud'un da eğitim aldığı bilinen önemli bir medresedir. Daha geniş bilgi için bkz. Muti, İbrahim, "Uygurların İslâm'ı Kabul Ettikleri İlk Dönemdeki İslâm Medreseleri", *Dîvân İlmî Araştırma Dergisi*, 2002, sy. 12, s. 301.

[114] Hâkâniyye Medresesi: Arslan Han Muhammed tarafından hicri V. yy.da Merv Şehrinde kurulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*, Darü's-Sadır, Beyrut ty., III, s. 213-214.

[115] Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", s. 188-191.

[116] Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.176.

Özellikle mimari alanda yapılan medreseler, camiler, hanlar, hamamlar gibi imaretlerin çoğu günümüze kadar ulaşmıştır.[117]

[117] Ocak, Ahmet, "Selçuklular", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2009, XXXVI, s. 375-377.

BÖLÜM II

İSÎBCÂBÎ'NİN FIKIH ANLAYIŞI

İsbîcâbî, Hanefî ekoluna mensup olan seleflerinin ilmî birikimine sahip önemli fakihlerden biridir. Yaşadığı dönemde, Mâverâünnehir bölgesinde ilmi ile büyük üne kavuşmuştur. Öyleki İslâm âleminde ilmiyle önde olan, büyük mertebelere çıkan, verdiği fetvalarıyla şöhret bulan, âlimlerin büyüğü olan kişilere verilen "şeyhülislâm" unvanı ile anılan âlimlerden biri olmuştur.[118] Semerkand'da ilmin zirveye ulaştığı dönemde kadılık yapmıştır.[119] Eserlerinde, Hanefî müctehid imamların görüşlerini bir arada vermesinin yanında kendisinden önce gelen fıkıhta önemli bir yere sahip tüm âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Görüş belirttiği konularda başka kaynaklara ihtiyaç olmayacak şekilde açık ve anlaşılır ifadeler kullanmış, konuyu deliller ve örneklerle desteklemiştir. Bu bakımdan fıkhî konularda ortaya koyduğu görüşleri fıkıh tarihi açısından çok değerlidir. İsbîcâbî, bütün bu özellikleri ile çağdaşı ve kendinden sonra gelen ilim erbabı için önem arz etmiştir. Bu nedenle âlimler, fıkıh alanında yazdıkları kitaplarında ve fıkhî çalışmalarında görüşlerini desteklemek için İsbîcâbî'nin eserlerinden çokça nakil yapmıştır.

İsbîcâbî'ye göre fetva verenler fetvalarını mezhep imamlarının görüşlerine dayandırmak zorundadırlar. Buna göre fetva verenler öncelikle Ebû Hanîfe'nin sonra Ebû Yûsuf''un daha sonra Muhammed Şeybânî'nin görüşüne başvururlar. Bunların görüşlerinde konuya uygun fetva bulamadıklarında Züfer, sonra da Hasan b. Ziyâd'ın görüşüne bakarak fetva vermelidirler. İsbîcâbî'nin belirttiğine göre; Şeyh Ebû Hasan el-Kerhî (ö. 340/952) Hasan'ın, Züfer'e takdim edilmesinin caiz olduğunu söyler. Çünkü Hasan görüş belirtirken kıyas ve istihsan dellilerin ikisini de yerine göre kullanır. Ancak Züfer sadece kıyas ile görüş belirtir. Ona göre bir müftünün Muhammed b. İdris eş-Şâfiî ve onun hocası olan Mâlik b. Enes'in görüşleri ile fetva vermesi caiz değildir. Ancak bu görüşüne rağmen birçok konuda Hanefî mezhep imamların görüşleri yanında konuyu kıyas etme amacıyla özellikle İmam Şâfiî'nin görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.[120]

Yazdığı *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* eseri incelendiğinde fıkhî konuları ele alırken Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî'nin görüşlerine yer verir, genel olarak

[118] Kureşî, el-Cevâhirü'l-mudıyye, II, s.375; Leknevî, e*l-Fevâ'idü'l-behiyye,* s. 124.
[119] Kureşî, e*l-Cevâhirü'l-mudıyye,* I, s.371.
[120] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahavi*, vr. A, 1-2.

kendi görüşünü belirtmeden herhangi bir tercihte bulunmadan konuyu ortaya koymaktadır. Bazen de "bize göre", "asıl olan" şeklinde kendi görüşünü açıkladığı görülmektedir. Bunu yaparken de Kur'ân-ı Kerim ve hadisten delil getirmektedir.

2.1. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî

İsbîcâbî'nin *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eseri, Tahâvî'nin *el-Muhtasar'*ı üzerine yazılan önemli şerhlerden biridir. Konunun öneminin daha çok anlaşılması adına öncelikle Tahâvî ve ilmi kişiliğine kısaca değinilmesi gerekmektedir.

Fıkıh alanında Tahâvî diye bilinen ve bu şekilde tanınan âlimin asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Selâme'dir.[121] Künyesi Ebû Ca'fer, doğduğu köyüne nispetle Tahâvî lakabını ve soyuna nispetle de el-Ezdi ve el-Hicri nisbelerini almıştır.[122] H. 239 yılında Mısır'ın Nil Nehri kenarında Taha köyünde doğmuş ve h. 321 yılının Zilka'de ayında vefat etmiştir.[123]

Tahâvî, İmam Şâfiî'nin en önemli öğrencilerinden müctehid Müzenî'nin (ö. 264/876) kız kardeşinin çocuğudur. Tahâvî'nin eğitimi konusunda dayısı Müzenî'nin katkısı büyüktür. Şâfiî'nin *Kitâbü's-Sünen'*ini dayısından rivayet etmiş ve yirmili yaşına kadar Şâfiî mezhebinin bir mensubu olarak ilim tahsilinde bulunmuştur. Daha sonra Mısır kadısı Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebû İmrân el-Bağdâdî'den 20 yıl kadar ders alarak Hanefî mezhebini benimsemiştir.[124]

İmameyn'in öğrencilerinden İsa b. Eban gibi nice âlimin tedrisatından geçen Tahâvî, 300'ü aşkın muhaddisten hadis rivayetinde bulunmuştur. Aynî (ö. 855/1451); büyük muhaddislerden Bekkâr b. Kuteybe (ö. 270/884), Ebû Hâzim (ö. 292/905) ve İbn Ebi İmran'ın Tahâvî'nin şeyhleri olduğunu belirtmektedir.[125] İlmiyle, yazdığı eserleriyle Hanefî mezhebinin önemli fakihlerinden biri olmuştur.[126]

Tahâvî, sonraki dönemlere etki etmiş birçok âlime hocalık yapmıştır. Özellikle hadis alanında kendisinden hadis rivayet eden büyük muhaddisler yetiştirmiştir.

---

[121] Sedefî, Ebû Said Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus, *Târîhu Ebû Yunus el-Mısri*, Daru Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2000, I, s. 20.

[122] Sedefi, *Târîhu Ebû Yunus*, I, s. 20.

[123] Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Hüsnü'l-muhâdara fi tarihi'l-Mısır ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Daru İhya Kütübü'l-Arabi, Mısır 1967, I, s. 350.

[124] İltaş, "Tahâvî", s. 385-388.

[125] Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, Thk. Muhammed Avvame, Müessesetü'r-Reyyan, Beyrut 1997, IV, Lahika.

[126] İltaş, "Tahâvî", s. 385-388.

Kendisinden ders alanlara oğlu Ali, Taberânî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İbn Adî gibi daha birçok âlim örnek gösterilebilir.[127]

Tahâvî, Hanefî imamların ihtilaf ettiği konularda yaptığı tercihleri ve imamların bahsetmediği meselelerdeki tercihleri ile bilinen bir âlimdir.[128] *İhtilafü'l-Ulemâ, Şürût, Ahkamü'l-Kur'an*, *Ma'ani'l-Asar* gibi çeşitli alanlarda kitaplar yazmıştır.[129] Tahâvî'nin hayat sürdüğü h. 239-321 yıllarının Hanefî mezhebinin teşekkül dönemi olduğu göz önüne alındığında eserlerinin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yazdığı *el-Muhtasar,* Hanefî fıkhının ilk muhtasarı olması, mezhep imamlarının görüşlerini derlemesi açısından çok önemlidir. Yine mezhebin teşekkül döneminde, "senetlere önem verilmiyor" eleştirisini İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-sağir* ve *el-Câmi'u'l-kebîr*'ine yazdığı şerhlerinde hadislere geniş yer vererek bu eleştirinin yerinde olmadığını göstermiştir. Ayrıca yazdığı eserlerle Hanefî fıkhının gelişimi açısından büyük katkı sağlamıştır.

Tahâvî'nin mezhepteki yeri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Muhammed bin Abdurrahman el-Humeyyis, "İmam Ebû Hanîfe'nin akidesini tanımlamada diğer âlimlerden daha fazla öne çıkmasında şüphe yoktur." der.[130] Zehebî ise, Tahâvî'yi "İmam, allame, büyük muhaddis, Mısır diyarının fakihi ve muhaddisi" olarak nitelemektedir.[131] Yine Zehebî, Ebû Said b. Yunus'tan "…o, güvenilir, sağlam, zeki bir fakih idi ve onun gibisi kendisinden sonra gelmedi." şeklinde rivayette bulunmuştur.[132]

Sübkî (ö. 771/1370), "…Dört hak mezhebin âlimlerinden halef ve selef olanlar, İmam Ebû Cafer et-Tahavî'nin akidesini teyit ve kabul ederler." diyerek Tahâvî'nin İslâm âlemindeki yerini belirtmektedir.[133] Ebü'l-Muîn en-Nesefî, "Ebû Cafer et-Tahavî genelde kendinden önceki bütün seleflerinin ilimlerini, özelde ise Ebû Hanîfe ve ashabının ilimlerini ihtiva edenlerdendir." diyerek Tahâvî'nin ne denli âlim bir zat olduğunu vurgulamıştır.[134]

---

[127] İltaş, "Tahâvî", s. 385-388.

[128] İltaş, "Tahâvî", s. 385-388.

[129] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* Thk. Şuayb el-Arnaût, , Muessesetü'r-Risale, Beyrut 1985, XV, s. 29.

[130] Humeyyis, Muhammed b. Abdurrahman, *Usulü'd-din inde'l-İmam Ebî Hanîfe*, Daru's-Semi'î, Suudi Arabistan ty, s. 623.

[131] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* XV, s. 27.

[132] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* XV, s. 29.

[133] Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*, Müessesetü Kütübü's-Sakafi, Beyrut 1986, s. 624.

[134] Humeyyis, *Usulü'd-din*, s. 624.

Kemalpaşazade, yaptığı tasnifte Tahâvî'nin usul ve fürûda imamlara muhalefet etmemekle birlikte hakkında rivayet olmayan konularda müctehid olduğunu söyler. Ancak Leknevî gibi âlimler bu görüşe katılmamakta, Tahâvî'nin birçok konuda mezhep imamlarına muhalefet ettiğini dolayısıyla onun da imameyn mertebesinde müctehid olduğunu söylemektedir. Tahâvî'nin eserlerinde ve özellikle *Ma'ani'l-Asar, İhtilafü'l-Ulema* gibi kitaplarında mezhep imamlarının görüşlerine muhalefet etmesi, yer yer imamların görüşlerinin dayandığı hadislerin olmadığını belirtmesi, yaptığı çıkarımlarla yeni bir görüşte bulunması ve bu görüşlerinin kendisinden sonra gelen çoğu kaynakta yer alması Leknevî'nin görüşünü desteklemektedir.[135]

Tahâvî'nin Yazdığı bazı eserler şöyle sıralanabilir.

- *el-Akidetü't-Tahâviyye*
- *Me'âni'l-âssâr*
- *İhtilafu'r-Rivaye ala mezhebi'l-Kufiyyin*
- *el-Muhtasar*
- *İhtilafu'l-Ulema*
- *Ahkamü'l-Kur'an*
- *Ahbarü Ebi Hanîfe*
- *et-Tarihu'l-Kebir*
- *er-Reddü ala İsa b.Ebân*
- *es-Sünenü'l-Me'surât*
- *Müşkilü'l-âsâr*
- *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*
- *Şerhu'l-Câmi'i's-sağir*
- *eş-Şürûtü'l-kebîr*
- *eş-Şürûtü's-sağir*
- *eş-Şürûtü'l-avsat*
- *el-Mehâdır ve's-sicillât*
- *en-Nevadiri'l-fıkhî*
- *en-Nevadir ve'l-hikayat*
- *el-Vesaye*

Kaynaklarda Tahâvî'nin daha birçok eseri zikredilmektedir.[136]

[135] İltaş, "Tahâvî", s. 385-388.
[136] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 31-34.

2.1.1. Muhtevası

İsbîcâbî'nin *el-Muhtasar* üzerine yazdığı *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserinin üzerinde duracağız. Ancak konunun önemine binaen Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ına değinmekte fayda bulunmaktadır.

Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı, Hanefî Mezhebinin ilk muhtasarı olması açısından çok önemlidir. Çünkü bu eser selefin görüşlerini özetleyen bir niteliktedir. Büyük çoğunlukla Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed Şeybani'nin görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Başvurduğu bu görüşleri nadiren de olsa hadislerle delillendirmiştir. Bu eseri ile aynı zamanda kendinden sonraki âlimlerin görüş ve düşünceleri üzerinde büyük tesirde bulunmuştur. *el-Muhtasar'da*, Müzenî ile aynı tertib kullanılmıştır. *el-Muhtasarü'l-kebir* ve *el-Muhtasarü's-sağir* şeklinde iki şekilde yazıldığı da belirtilmektedir.[137]

el-Muhtasar üzerine birçok şerh ve ta'lik yazılmıştır. Yazılan şerhlerin müelliflerinden bazıları şunlardır;[138]

- Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs (ö.370)
- Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî (ö.436)
- Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Ekta' (ö.474)
- Ebû Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî (ö.480)
- Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö.483)
- Şeyhülislâm Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî (ö.535)

Yukarıda da görüldüğü üzere metnin üzerine fıkıh tarihinde önemli yeri olan birçok müellif tarafından şerh çalışması yapılmıştır. Yazılan önemli şerhlerden biri de İsbîcâbî'nin yazdığı şerhtir. İsbîcâbî'nin bu eserinde ana metinle şerh birbiri içine mezcedilmiş, konular genişçe ve bol örnekler verilerek ele alınmıştır. İsbîcâbî'nin " قال ابو جعفر" veya sadece "قال" sözcüklerinden, *el-Muhtasar* metninden bahsettiğini anlıyoruz.

İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserini yazmasının amacını şu şekilde açıklamaktadır: Şeyh İmam Ebû Hasan Ali b. Ebubekir Rahmetullah aleyh, bu konuları ele aldı. Ama bir düzen, bir tasnif içinde yapmadı. Sonra Semerkand'da vefat eden Şeyh

[137] Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 1627.
[138] Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 1627.

Fakih Hafız Ebû Nasr Ahmed b. Mansur el-Muzaffer et-Taberî ise çok geniş şekilde ele aldı. Bunların hepsi faydalı ve güzel eserlerdir. Ancak yeni başlayanlar yazılan hükümleri anlayamaz ve bir sonuca varamazlar. Ben bu sorunu giderdim ve orta yolu buldum. Uzunluğu ile okuyucuyu sıkmayan, ama anlaşılmayacak kadar da kısa olmayan bir şekilde yazdım. İşlerin en hayırlısı ortancadır. Özellikle kitabü'l-buyu', kitabü'l-mu'amelat ve kitabü'l-ibadat konularında orta yolu buldum.[139] İsbîcâbî'nin burada bahsettiği Şeyh İmam Ebû Hasan Ali b. Ebubekir isimli zatın Serahsî olabileceğini tahmin etmekteyiz. Çünkü *el-Muhtasar* üzerine şerh yazıp, kendi muasırı olan ve isminde Ebubekir geçen yalnız Serahsî bulunmaktadır. Bahsedilen Ebû Nasr Ahmed b. Mansur el-Muzaffer et-Taberî'nin ise yine *el-Muhtasar* üzerine şerh yazıp, kendi muasırı olan Ebû Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî olduğu anlaşılmaktadır.

İsbîcâbî, bir sayfalık kısa bir mukaddime ile giriş yaptıktan sonra eserini fıkıh kitaplarının ortak özelliklerinden olan "kitab" adlı ana başlıklara ve bunları da "bab" adıyla alt başlıklara ayırarak ele almıştır. Eserini toplamda 61 "kitaba" ayırmıştır. Her konunun üzerinde durarak geniş örneklerle açıklamıştır. Hanefî mezhebindeki fıkıh kitaplarının yöntemi çerçevesinde farazî fıkıh meselelerine değinmiştir.

Konulara başlarken konu hakkında kısa girişler yaptıktan sonra genellikle Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed Şeybânî, Züfer ve Hasan'ın görüşlerine yer vermiştir. Daha sonra mezhep imamlarının görüşleri arasında kıyas yapma ve aradaki farkı görme adına hemen her konuda İmam Şâfiî'nin görüşüne de yer vererek açıklamalar yapmıştır.

Eserde dikkatimizi çeken hususlardan biri, mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimlerden, Muhammed el-Ayyâşî[140] (ö.320/932) gibi Şiî âlimler de dâhil birçok fakihten alıntılar yapmışken[141] hiçbir şekilde İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermemesidir. İmamın muhaddis yönünün ön planda olması İsbîcâbî'nin eserinde görüşlerine yer vermemesine sebep olduğu tahmin edilmektedir.

Kendi görüşlerini ayırmak veya okuyucunun daha iyi anlaması için "el-Asl" diye meseleye başlamakta, konu hakkında kısa ve öz açıklamalar yapmaktadır. Konuyu örneklerle süslemekte ve okuyucunun aklına gelebilecek meselelere yer vermektedir.

---

[139] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. B, 474.

[140] Ayyâşî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed es-Sülemî es-Semerkandî. Geniş bilgi için bkz. Mertoğlu, M. Suat, "Ayyâşî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2. Basım, Ankara 2020, EK-I. , s. 151-152.

[141] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 28.

İsbîcâbî, Hanefî klasik fıkıh kitaplarında gördüğümüz gibi *el-Muhtasar'* daki konu sıralamasına göre kitabü'l-ibadat ile başlamış, kitabını kitabü'l-kerahiye ile bitirmiştir.

2.1.2. Kaynakları

İsbîcâbî, Hanefî ekoluna mensup olan seleflerinin ilmî birikimine sahip önemli fakihlerden biridir. Eserine de bu birikimi yansıtmış ve nerdeyse kendisinden önce gelen ekolde önemli bir yere sahip tüm âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.

En çok başvurduğu kaynaklar ise şöyle sıralanabilir:

- *el-Emalî*: Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798),
- *el-Câmi'u'l-kebîr*: Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805),
- *el-Câmi'u's-sağir*: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî,
- *en-Nevâdir*: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî,
- *Nevâdir Kitabu's-salat*: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî,
- *ez-Ziyâdât*: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî,
- *el-Mebsût*: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî,
- *el-Mucerred*: Ebû Alî el-Hasen b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-Lü'lüî (ö. 204/819),
- *el-Uyûn*: Ebû Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983),
- *Muhtasaru'l-Kerhî*: Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952),
- *Muhtelifi'r-rivaye*: Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983),
- *el-Muntekâ*: Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945),

2.1.3. Kaynakları Kullanım Yöntemi

İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* eserinde şerh ile metni ve diğer görüşleri iç içe geçişli bir yöntemle kullanmıştır. Esere bakıldığında muhtasar ile şerhi birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Müellifin yazım yönteminin daha iyi anlaşılması için örnek

olarak kitabu'n-nikâh bölümünü ele alarak konunun işleyiş şekline ve meselelere bakış açısına değinmeye çalışalım.

2.1.3.1. Kitabu'n-Nikâh ve Muhtevası

Kitabu'n-nikâh'ta ilkönce konunun anlaşılması için genel ve özet bilgiler verildikten sonra konu, "evlenmeye engel sebepler", "şirk ehlinin nikâhı", "evliliğe engel durumu olanların nikâhı", "nikâhta mehir" ve "düğün yemeği ve nikâhta eğlence" olmak üzere 5 baba ayrılmış, bablar da fasıllara bölünmüştür.[142] Şimdi başlıklar halinde konuların ele alınışına ve içeriğine bakalım.

2.1.3.1.1. Kitabu'n-Nikâha Giriş

İsbîcâbî, her babda olduğu gibi burada da " *Ebû Cafer söyledi*" şeklinde başlangıç yaparak konuya giriş yapmıştır. Bu bölümde şahitlik, velâyet, denklik, izin, konularını ele almış ve örneklerle açıklanmıştır.

Şahitlik: Akitler yapılırken iki şahidin huzurunda olması mustehaptır. Ancak nikâh akdinin diğer akitlerden farklı olarak iki şahidin şart olduğunu belirtmiştir. Bu durumu "…*Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun*…"[143] âyeti ile delillendirmiştir.

İsbîcâbî'ye göre nikâhta veli olabileceği kabul edilen herkes nikâh şahidi de olabilir. Dolayısıyla nikâh akdi iki fasıkın şehadeti ile de oluşur. Çünkü fasıkın nikâhta velâyeti kabul edilmektedir. Bu durumda fasık, kızını, kölesini, kendisini de evlendirebilir. Yine kazf cezası bulunan suçlu, kör, dilsiz veya yatalak olan kişiler de evlilikte şahidlik edebilir. Aynı şekilde bir kadının oğlu veya torununun şehadetiyle de evlenmesinin caiz olduğunu belirtmektedir.[144]

Nikâhta Şahitlik ve karı-koca arasında oluşabilecek anlaşmazlıklar konusunu varsayımlarla aşağıdaki gibi örnekler üzerinden açıklamaktadır;

Örnek-1: Nikâh şahitleri zimmî olan Müslüman erkek ile zimmî kadının arasında anlaşmazlık çıkarsa duruma bakılır; Şöyle ki eğer kadın iddiada bulunuyor ve erkek inkâr ediyorsa şahitlerin şehadeti icmâ ile kabul edilmez. Çünkü Müslüman bir kişiye karşı zimmînin şehadeti kabul edilmez. Ancak erkek iddiada bulunuyor ve kadın inkâr ediyorsa şahitlerin şehadeti Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre her halükarda caizdir.

---

[142] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 228-240.
[143] Bakara 2/282.
[144] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1467-1468.

İmam Muhammed'e göre şahitler, akit anında yanımızda iki Müslüman erkek de vardı derlerse şehadetleri kabul edilir.[145]

Örnek-2: Bir adam iki oğlunun şahitliği ile kızını bir adamla evlendirirse nikâh caizdir. Daha sonra şahit olan iki erkek kardeş arasında konu ile ilgili bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa duruma bakılır; Baba inkâr eden oğlunun tarafında olursa, ister kızının lehine ister aleyhine olsun şehadetleri icmâ ile kabul edilir. Eğer baba iddia eden oğlunun tarafında olursa o zaman Ebû Yûsuf'a göre şahitlikleri kabul edilmez, İmam Muhammed'e göre ise şahitlikleri kabul edilir. Ebû Yûsuf konuya iddia ve inkâr açısından bakar. Ona göre baba inkâr edenden yana olursa şahitliği kabul edilir, iddia edenden yana olursa kabul edilmez. İmam Muhammed ise ihtilaflı konuda menfaatı göz önüne alır. Ona göre eğer baba için bir menfaat söz konusu değilse ister inkâr eden isterse de iddia eden tarafta olsun fark etmez, şahitliği kabul edilir.[146]

İsbîcâbî, şahitlik konusuyla ilgili bu örneklerde görüldüğü üzere Hanefî mezhebi âlimlerinin önemli özelliklerinden olan varsayımlarla akit sahipleri arasında doğabilecek anlaşmazlık noktalarına değinerek konuyu aydınlatma yoluna başvurmuş ve örnekleri çoğaltarak konuya açıklık getirmiştir.[147]

Velâyet: İsbîcâbî, "**قال**" diyerek konuya giriş yapmış ve nikâhta velâyetin öncelik sıralamasını yapmıştır.[148] Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre bu sıralamadaki kişilerin hiçbiri yoksa kişinin özgürlüğe kavuşturduğu kölesi, o da yoksa zevi'l-erhâmın kendisinin velisi olabileceğini belirtmiştir. Ancak İmam Muhammed'e göre zevi'l-erhâmın velâyeti olmaz. Bahsedilen şahıslardan hiç biri yoksa o zaman hâkim veya hâkimin atadığı kişi veli olarak kabul edilir.[149]

Hanefî mezhebine göre yaşça küçük bireylerin ve akli melekesi yerinde olmayanların durumları izale oluncaya kadar veliye ihtiyaçları vardır. Ancak Şafiîlerde

[145] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1468-1469.
[146] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1469.
[147] Geniş bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1467-1469.
[148] Velâyetin önce baba, sonra babanın babası ve bu sırayla üst soya doğru devam edeceğini belirtikten sonra bunlar yoksa aynı anne ve babadan olan erkek kardeşi, aynı babadan olan erkek kardeş, aynı anne ve babadan olan erkek kardeşinin oğlu, aynı babadan olan erkek kardeşinin oğlu, sonra bu sırayla aşağı soya doğru devam eder demiştir. Bunlar da yoksa kişinin aynı anne ve babadan olan amcası, aynı babadan olan amcası, amcazadeler daha sonra babasının aynı anne ve babadan olan amcası, babanın aynı babadan olan amcası ve onların çocukları, en son olarak da dedesinin aynı anne ve babadan olan amcası, dedesinin aynı babadan olan amcasının velisi olacağını belirtmiştir.
[149] Geniş bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1470.

erkek çocuk için bu durum geçerlidir. Bekâr kadının yaşına bakılmaksızın velisinin izni olması gerekir.[150]

İsbîcâbî'ye göre velâyette şart olan veli olacak bir kişinin, malında tasarruf etme yetkisine sahip bireylerin özelliklerini taşımasıdır. Akil ve baliğ olması gerekir; çocuk ve deliye velâyet düşmez. Çünkü burada asıl olan kişinin tasarruf etme yetkisine sahip olmasıdır. Gayrimüslimin, Müslümana velâyeti de kabul edilmez. Kölenin de Müslümana velâyeti düşünülemez.[151]

Nikâhta velâyet ve velâyette oluşabilecek anlaşmazlıkları varsayımlarla aşağıdaki gibi örnekler üzerinden açıklamaktadır;

Örnek-1: Bir kişinin velâyet bakımından birbirine denk iki velisi bulunursa ve bu velilerden biri tarafından evlendirilirse, diğer veli izin versin veya vermesin fark etmez kıyılan nikâh caizdir. Ancak iki kişinin ortak olduğu bir cariyenin ortaklardan biri tarafından evlendirilmesi caiz olmaz. Mutlaka her iki kişinin ortak kararı gerekir. Eğer bir kişi velâyet bakımından birbirine denk iki velisi tarafından birbirinden habersiz ayrı ayrı evlendirdiyse ve bunların evlendirme zamanların birbirinden farklı ise ilkönce evlendirenin nikâhı caizdir. Ancak kimin önce kimin sonra evlendirdiği belli değilse o zaman ikisi de batıldır.[152]

Örnek-2: Babası ve dedesinin velâyeti ile evlenen küçüğün baliğ olduğunda nikâh akdi konusunda muhayyerliği yoktur. Ancak Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre baba ve dede dışında bir velinin velâyeti ile evlendirilenin muhayyerliği bulunmaktadır. Ebû Yûsuf'a göre muhayyerliği yoktur.[153]

İsbîcâbî, yakın ve uzak akrabanın velâyeti, küçük yaşlarda evlenenin muhayyerlik durumları, evlendirilenlerin özgür veya köle olması gibi durumları meseleler üzerinden aydınlatmıştır.[154]

Kefâet: İsbîcâbî, "**قال**" diyerek konuya giriş yapmış ve aslında kıyasa göre diğer akitlerde olduğu gibi nikâh akdinde de kefâet/denkliğe itibar edilemeyeceğini ancak Hz.

[150] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1471.
[151] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 229.
[152] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1471.
[153] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1473.
[154] Geniş bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1470-1474.

Ömer'den rivayet edilen hadis *"kadının evlenmesine mani olmayın dengini bulduğu zaman evlendirin."*[155] gereği kefâetin şart olduğunu belirtmiştir.[156]

İsbîcâbî'ye göre kefâet erkekten çok kadının hakkıdır. Asil bir erkek, denk olmadığı bir kadınla evlenirse caizdir. Velisinin itiraz hakkı yoktur. Ama asil bir kadın, denk olmadığı bir erkekle evlenirse velisi için ayırma hakkı vardır.[157]

Kureyşli, Kureyşliye denktir. Arap, Arap'a denktir; ancak her Arap Kureyşliye denk değildir. Eğer Kureyşli bir kadın, Kureyşli olmayan bir Arap ile evlenirse velisinin onları ayırma hakkı vardır. Bunun gibi Arap bir kadın da, Arap olmayan Müslüman halktan olan mevâlîden biriyle evlenirse velisinin ayırma hakkı vardır. Yeni Müslüman olan ile babadan dededen Müslüman olan, köle ile hür olan denk değildir. Mevlası eşraftan olan ile avamdan olan köleler de denk değildir. Çünkü velâyetleri nesep babındandır.[158]

İsbîcâbî'ye göre meslek bakımından birbirine uzak olanlar kuyumcu-temizlikçi gibi birbirine denk değildir. Mal mülk varlığı bakımından birbirine uzak olanlar da zengin-fakir gibi birbirine denk değildir.[159]

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre nafaka ve mehr-i mislini verecek durumdaysa malları birbirine eşit değilse de denktir. Yine makam sahibi ve âlim biri zengin olmasa da nafaka miktarı malı varsa denk olur.[160]

Örnek-1: Bâliğ ve âkile bir kadın velisinin izni olmadan evlenirse nikâhı caizdir. Velinin nikâhlarına itiraz edebilmesi için duruma bakılır eğer evlendiği kişi dengi ve mehr-i mislini verdiyse velisinin itiraz hakkı yoktur. Ancak dengi olduğu halde mehr-i mislden az mehir verdiyse velisinin itiraz hakkı doğar. Bu yönde meselelere değişik yönlerden bakmış ve konuyu izah etmiştir.[161]

İzin: İsbîcâbî, Tahâvî'nin "Bekâr, baliğ, aklı başında kızın iznini almadan evlendirmek uygun olmaz." dediğini belirtikten sonra bekâr bir kadının evlendirilmesi için izin noktasında sorulan soru karşısında sükûtunun yeterli olduğunu belirtmiştir. Akitlerde vekâlet için müvekkilin sükûtu durumunda sorandan daha yakın bir akrabası yoksa caizdir. Eğer müvekkilin daha yakın akrabası varsa o zaman açıkça söylemedikçe

[155] Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, 3/398.
[156] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1475.
[157] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1476.
[158] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1476.
[159] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1477.
[160] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 229.
[161] Geniş bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1478-1479.

caiz olmaz. Çünkü uzak, yakın akrabanın yanında yabancı gibidir. Ancak seyyibe kadın için sükût yeterli değil ikrar şarttır.[162]

İsbîcâbî, vekâlet ve velâyette asıl olanın kendi malında tasarruf yetkisi olmayan bireylerin kendi nikâhlarında da izin ve velâyetlerinin olmadığıdır. Mevlasının izni olmadan kölenin malda tasarruf yetkisi olmadığından velâyeti de mevlasına düşer. Kişi, kölesini kadın-erkek, büyük küçük fark etmeksizin izni olmasa dahi icmâ ile evlendirebilir. Ebû Yûsuf ve İmam Şafiî'ye göre erkek kölenin rızasının olması gerekir.[163] Bu açıklamalardan sonra sükûtun izinden sayılması durumuyla ilgili meseleler ve çözüm önerileri ile ilgili görüşleri beyan ederek konuya devam etmiştir.[164]

2.1.3.1.2. Evlenmeye Engel Sebepler

İsbîcâbî, bu babın başında da " *Ebû Cafer söyledi*" şeklinde başlangıç yaparak konuya giriş yapmış, nesep, süt ve kayın hısımlığı, farklı dinden olması nedeniyle evlenmesi yasak olanlar ile bir araya gelmesinden dolayı yasak olanları, bunların evlenememe durumlarını âyet ve hadislere dayanarak izah etmiştir.

Nikâhta akrabalık yönüyle yasak olanları Nisa sûresi "*Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları*"[165] âyetinde geçen yedi kişiden oluştuğunu belirtmiştir. Âyette geçen her bir bireyi ayrıca ele alarak konuya açıklık getirmiştir.[166]

İsbîcâbî, nikâhta süt akrabalığı yönünden yasak olanların yedi kişiden oluştuğunu Nisa sûresinde geçen "*sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız*"[167] âyete dayandırmıştır. Âyette her ne kadar sadece sütanne ve süt bacıdan bahsetse de yukarda neseb yönüyle bahsedilen yedi kişinin süt akrabalığı yönünden de geçerli olduğunu Hz. Peygamber'in "*Nesep yoluyla haram olanlar, emzirme yoluyla da haram olur.*"[168] hadisine dayanarak izah etmiştir.[169]

Nikâhlanmaya engel olan durumlardan biri de hısım akrabalığıdır. İsbîcâbî, *"eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan*

[162] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 229-231.
[163] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1484-1485.
[164] Geniş bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1480-1481.
[165] Nisa 4/23.
[166] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1495-1496.
[167] Nisa 4/23.
[168] Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, 2645; Müslim, Ebü'l-Hüseyn b.Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, 1445.
[169] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1496-1497.

üvey kızlarınız size haram kılındı."[170] ve *"babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin"*[171] şeklinde âyete dayanarak dört kişiden oluşan hısımlık yönünden evlenme yasaklarını izah etmiştir.[172]

Evlilik engellerinden bir diğeri bir arada bulunması açısından yasak olanlardır. İsbîcâbî, bu durumda olanları; İki kız kardeşin bir arada nikâhlanamayacağını ve bir erkeğin dörtten fazla kadınla evlenemeyeceği şeklinde iki guruba ayırmıştır. Erkeğin hata ile yaptığı nikâhlar ve bu durumlarda yapılması gerekenleri örneklerle açıklamıştır.[173]

Nikâhlanmaya engel olan durumlardan sonuncusu şirk yönüyle evlenilmesi yasak olanlardır. Bir Müslümanın, Mecûsî ve putperestlerle evlenmesi caiz değildir. Ehli kitap olan Hristiyan, Yahudi kadınlarla evlenmesi caizdir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed Sâbiîlerle evlenmenin caiz olmadığını belirtmiştir. Ancak Ebû Hanîfe, Sâbiîlerle evliliği ehli kitaptan olanlarla evlenme gibi değerlendirmiştir. İsbîcâbî, evlendiğinde Müslüman veya ehli kitap olduğu hâlde sonradan mürted olanların durumlarını Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed Şeybânî'nin görüşleri doğrultusunda açıklamıştır.[174]

İsbîcâbî, bu babda son olarak, *"İçinizden hiç kimse din kardeşinin evlenme teklifinde bulunduğu kadına ilk teklifte bulunan vazgeçmedikçe veya kendisinin istemesi için izin vermedikçe evlenme teklifinde bulunmasın."*[175] hadisine dayanarak kendisi vazgeçmedikçe başkasının taliplisi, sözlüsü veya nişanlısına evlilik teklifinde bulunulamayacağını belirtmiştir.[176]

2.1.3.1.3. Şirk Ehlinin Nikâhı

İsbîcâbî, önceki babda nikâh akdine engel durumlardan söz ederken şirk ehli ile ilgili; bir Müslümanın, Mecûsî ve putperestlerle evlenmesi caiz değildir, ehli kitap olan Hristiyan, Yahudi kadınlarla evlenmesi caizdir diyerek söz ettiğinden bu babda ayrıca bu duruma değinmemiştir. Sadece zimmî olan bir kadınla evlendiğinde mehir, evlenme iddeti, nikâhlandığı zimmînin mürted veya Müslüman olma durumunu, zimmîlerin kendi

---

[170] Nisa 4/23.
[171] Nisa 4/22.
[172] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1497-1498.
[173] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1498-1500.
[174] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1500-1502.
[175] Ebu Davud, Nikâh, 18; Buhârî, Nikâh, 45; Müslim, Nikâh, 6; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, Nikâh, 20; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, Nikâh, 10.
[176] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 232-233.

aralarında nikâhlanması, şiğâr ve muta nikâhları ile nikâhlılardan birinin kusurlu hale gelmesi durumlarını ele almıştır.[177]

İsbîcâbî, mehir konusunda nikâhın kıyıldığı anda tarafların anlaştıkları mehirin miktarının önemine dikkat çekmektedir. Tarafların temas olmadan önce boşanması durumunda; mehr-i müsemmanın konu olduğu evliliklerde mehirin yarısı, mehr-i misilde mut'a[178], mehirin söz konusu olmadığı durumda da bir şeyin gerekmediğini belirtmektedir.[179]

İsbîcâbî, kocasından boşanan zimmî bir kadın iddet müddeti bitmeden evlenemez demiştir. Fakihin bu hükmü Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşüne uymaktadır. Konu ile ilgili Ebû Hanîfe, zimmî kadının iddet müddetini beklemesi gerekmediğine hükmetmiştir.[180]

Belli bir süreyi kapsayan nikâh türü olan muta nikâhının caiz olmadığını belirtmiştir. Züfer'in nikâh akdinin caiz olduğu şartın batıl olduğunu söylediği, Hasan b. Ziyâd'ın da tarafların yaşamayacakları âfâkî bir zaman üzerine kurdukları muta nikâhının sanki ebedi bir nikâhtan söz etmiş gibi geçerli olduğunu söylediğini nakletmiş, konuyla ilgili herhangi bir tercihte bulunmamıştır.[181]

İki erkeğin birbirlerinin velâyeti altındaki kadınlarla karşılıklı olarak mehirsiz evlenmesi şeklinde olan Şiğâr nikâhının caiz olduğu fakat her iki kadına mehr-i misil verilmesi gerektiği belirtmiştir.[182]

2.1.3.1.4. Evliliğe Engel Durumu Olanların Nikâhı

Evliliğe engel özrü olanların evlilik durumlarının ele alındığı bu babda çift cinsiyet, kısırlık gibi kişisel özellikleri bakımından insanların evlilik durumları ele alınmış, nikâh akdi öncesinde ve sonrasında kişisel kusurların öğrenilmesi durumlarında kadın-erkek hakları bakımından ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Örnek-1: Kadın, kocasının cinsel yönden iktidarsız olduğunu iddia ederse duruma bakılır; akitlerde müşteri önceden var olan kusurdan haberdar olduğunda muhayyerlik olmadığı gibi kadın da nikâh akdi anında veya öncesinde durumdan

[177] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1504-1513.
[178] Mut'a; İslâm hukukunda, mehr-i müsemmanın konu olmadığı durumlarda temas olmadan boşanan kadına verilen mddi destektir.
[179] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1504.
[180] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1505.
[181] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1510.
[182] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1511.

haberdar ise muhayyerlik yoktur. Ancak kadın önceden haberdar değilse o zaman mahkemeden kocasından ayrılmayı talep etme hakkı bulunur. Bu durumda hâkim, kameri takvime göre eşlere bir yıl süre verir.[183] Eğer süre bitiminde kocanın rahatsızlığı geçmişse kadının muhayyerlik durumu da bitmiş olur. Kocanın rahatsızlığı devam ediyorsa hâkim, kararı kadına bırakır. İsterse nikâhlı kalmaya devam eder isterse de ayrılma kararı verir.[184]

İsbîcâbî, örnekte olduğu gibi erkeğin ve kadının durumlarını irdeleyerek olabilecek başka rahatsızlıkları, ihtimaller üzerinden konuyu ele almıştır. Var olan bir özrün nikâh akdinden önce veya sonrasında kişiler tarafından öğrenilmesini ve sonucunda yapılabilecekleri izah etmiştir.[185]

2.1.3.1.5. Nikâhta Mehir

İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de ayrıntılı olarak ele aldığı mehir babında, mehir ve çeşitleri ile evlilikte ödenmesi gereken miktarı ele alınmıştır. Mehr-i mislin ne olduğu, miktarının neye göre değiştiği, boşanma durumunda hangi miktarda verilmesi gerektiği anlatılmış, çeşitli durumlara göre örnekler sunulmuştur.

Örnek-1: Mehir miktarı belirlenmeden veya mehirsiz kıyılan nikâh akdi caizdir. Bu durumdaki kadına mehr-i misl verilir. Kadın evlilik için mehr-i misli veya daha azını isterse nikâh akdi caiz olur. Mehr-i misilden fazlasını isterse fazlalık miktarı kocanın kabul etmesine bağlıdır. Eğer koca mehr-i misilden daha azını nikâh akdi için vermek isterse, bu durumda da az olan miktar kadının kabul etmesine bağlıdır. Çünkü akitte vâcip olan mehr-i misildir. Zifaftan önce boşanma durumunda mehr-i misil sakıt olur, kadına mut'a verilir.[186] İsbîcâbî, nikâh akdi ile ilgili mezhepteki genel hükümleri burada vererek konuya açıklık getirmiştir.

Örnek-2: İki kadının nikâh akdi bir mehir üzerine kurulursa caiz olur. Mesela, erkek evleneceği iki kadına ikinizi bin dirhem üzerine nikâhladım derse ve ikisi de kabul ederse akitten sonra bu bin dirhem mehr-i misle göre bölünür ve akit caiz olur. Eğer kadınlardan biri kabul eder diğeri kabul etmezse kabul edenin caiz olur ve mehr-i misli alır, fazlalık kocanındır. Yine kadınlardan biri kabul eder diğerinin iddeti olduğu veya evlenmesi caiz olmayan bir durumu olduğu anlaşılırsa, evliliği uygun olmayan

[183] Hasan b. Ziyad'ın Ebû Hanîfe'den rivayetle yıldan kastın bir şemsi yıl olduğudur. Geniş bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1515.
[184] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1514-1515.
[185] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1514-1517.
[186] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1518-1522.

kişinin akdi iptal olur, diğer kadın ise mehrin hepsini alır. Ebû Hanîfe de bu yönde görüş belirtmiştir. Ancak Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre kabul eden kadın mehr-i misil alır, fazlası kocanındır.[187] Bu durum nikâh akdini diğer akitlerden ayıran özelliklerdendir. Nikâh akdinde öne sürülen şartların bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Örnek-3: Nikâh akdi kuracak tarafların önceden gizlice belirledikleri 1000 dirhem mehir miktarı üzerine anlaşıp nikâh akdi kurulduğu anda da gizlide kendi aralarında anlaştıkları miktardan daha fazlası olan 2000 dirhem veya 100 dinar üzerine muvâzaalı bir anlaşma yaparlarsa;

1. Tarafların kendi aralarında nikâh akdi öncesi yaptıkları 1000 dirhemlik muvâzaalı anlaşma anında şahitleri yoksa bu durumda mehir miktarı olarak nikâh akdi anında sözedilen 2000 dirhem geçerli olur. Çünkü nikâh akdi öncesi öne sürülen şartlar fâsid hükmündedir. Dolayısıyla önceki yapılan anlaşma da geçersiz olur.

2. Tarafların akit öncesi yaptıkları gizli muvâzaalı anlaşma anında şahitleri varsa;

a- Eğer nikâh akdi öncesinde tarafların anlaştıkları gizli muvâzaalı mehir ile nikâh akdi anında söz edilen mehir aynı türden ise o zaman gizlice anlaştıkları mehir miktarı geçerlidir. Çünkü nikâh akdi anında söylenen fazlalık şahitlerin şehadeti ile iptal olur.

b- Tarafların nikâh akdi öncesi anlaştıkları gizli muvâzaalı mehir ile nikâh akdi anında söz edilen mehir ayrı türden ise o zaman mehr-i misl için hükmedilir. Çünkü muvâzaalı anlaştıkları miktar ile akit kurulmadı ve nikâh akdi anında söz edilen mehir miktarı da şahitlerin şehadetiyle geçersiz oldu bu durumda mehirden bahsedilmemiş akitler gibi mehr-i misl geçerli olur.[188]

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre önceden yapılan gizli muvâzaalı miktar açıklanmadığından nikâh anında belirtilen miktar geçerlidir. Ebû Yûsuf ise gizlice anlaşılan miktara itibar edileceği yönünde görüş belirtmiştir.[189]

---

[187] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1529-1530.
[188] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1530-1531.
[189] Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî Tertîbi'ş-şerâ'i'*, Daru Kütübü'l-İlmiye, Riyad 1986, V, s. 177.

2.1.3.1.6. Düğün Yemeği ve Nikâhta Eğlence

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'nin Kitabu'n-nikâh kısmında en son olarak düğün yemeğini ele aldığı bu babda davete icâbet, düğün eğlencesi ve süknâ hakkı gibi konular ele alınmıştır.

İsbîcâbî, davet edildiği takdirde nikâh ve sünnet düğünlerine katılmada bir beis görmediğini, davet edilen kişinin böylelikle üzerine düşen görevi yerine getirmiş olacağını belirtmektedir. Hatta düğüne katılmaması fitneye sebep olacaksa mutlaka davete icâbet etmesi gerekir. Yemekli bir düğüne davet edilen kişi yemeğini de yer. Ancak oruç ise orucunu bozmaz.[190]

Davet edildiği düğünde yapılan eğlencelerde aşırılığa kaçıldığını gördüğünde engel olabiliyorsa engel olmasını, engel olamıyorsa ve dini küçük düşürücü bir durumun meydana gelmediği sürece yemekler yenilene kadar sabreder, düğünü terk etmez. Ancak kişinin bulunduğu konum, meslek gereği dini küçük düşürücü bir durum oluşuyorsa düğünü terk etmelidir.[191]

Çok eşli kişinin eşleri arasındaki süknâ, yiyecek, içecek ve giyimlerinde eşit davranılması gerektiği belirtildikten sonra olabilecek durumlar örnekler yoluyla ele alınmıştır. Bir iki örneği burada görelim;

Örnek-1: Kişinin iki eşi bulunuyorsa ve eşlerden biri hür diğeri cariye ise, yiyecek, içecek ve giyiminde günlük maişetinde eşit davranılması gerektiği ancak süknâ hakkıyla ilgili cariyeye bir hüre iki şeklinde taksim edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu taksime de Peygamber Efendimiz'in *" Hüre üçte iki, cariyeye üçte bir vardır."*[192] hadisi delil olarak gösterilmiştir.[193]

Örnek-2: Kişi tek eşli ise Ebû Hanîfe'ye göre bir gün eşine üç gün kendi özel işine ve ibadetine ayırır. Ka'b, Hz. Ömer'in huzurunda bu şekilde hüküm vermiştir. Şöyle ki; Hz. Ömer'in huzuruna çıkan kadın kocasının gündüzleri oruçlu geceleri de ibadetle geçirdiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer kadına kocanı ne güzel övdün dedi. Ka'b araya girerek Kadının kocasını övmekten çok kendisine zaman

---

[190] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1544-1545.
[191] Geniş bilgi için bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1545-1546.
[192] Dârekutnî, 3/258
[193] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1546-1545.

ayırmadığından şikâyetçi olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer, o halde aralarını bul deyince Ka'b de bir günü kadına üç günü kocaya verdi.[194]

İsbîcâbî, kitabü'n-nikâhta görüldüğü üzere konuları ele alırken genel geçer usulleri verdikten sonra genellikle kendi görüşünü belirtme yönüne gitmeden Hanefî imamların görüşlerini ortaya koymuştur. Bu görüşler çerçevesinde varsayımlar üzerinden meseleleri anlaşılır bir şekilde ele almıştır.

2.1.4. Görüşlerin Delillere Dayandırılması

İsbîcâbî, görüşlerini Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının görüşlerine dayandırır. Bunu yaparken de Kur'ân-ı Kerim, sünnet, icmâ, kıyas, istihsan ve örf gibi külli kaideleri göz önünde bulundurur.

Kur'ân-ı Kerim'den delil gösterme yoluna başvurduğu zaman genellikle âyetin bir kısmını vererek konuyu izah etmeye çalışır. Kitabü'n-nikâhta evlenmeye engel olan durumları ele aldığı babda, **لقوله تعال** "وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاء..." "*Babalarınızın nikâh kıydığı kimselerle nikâh kıymayın…*"[195] âyetin sadece konu ile ilgili kısmını alarak açıklar. Ancak âyetin geçtiği sûre ile ilgili herhangi bir bilgiye yer vermez.[196]

İsbîcâbî, eserinde konuların anlatımında sık sık hadislere başvurur. Ele aldığı konuyu hadislerle delillendirme yoluna gittiğinde de "**لقوله عليه السلام "** يحرم من الرضاع ما يحرم من النسب" "*neseb yönünden haram olan süt yönünden de haramdır.*"[197] örneğinde görüldüğü üzere bazen râvî ve senedini vermeden "Hz. Peygamber'in (sav) söylediği gibi" diyerek hadisi kullanır.[198] Bazen de kitabü't-taharet'te geçen " خبر ابن مسعود ليلة الجن حيث قال النبي عليه السلام امعك مأ يابن مسعود فقال لا الاّ نبيذ التمر في إداوة فتوضأ به ثم قال ثمرة طيبة ومأ طهور فأخذ نبيذ وتوضأ به" "*İbn Mes'ûd (ra)'den rivayet edildiğine göre, Nebi (sav) cinlere gittiği gece İbn Mes'ûd'a, su var mı diye sormuş, o da hayır demiş ancak mataramda hurma suyu var deyince, Nebî (sav) hurma temiz, suyu temizdir buyurarak onunla abdest almış.*"[199] bu nebiz hadisinde olduğu gibi râvîsini de belirtmiştir.[200]

Görüşlerinde ve fetvalarında icmâ deliline çokça başvurduğu görülmektedir. Kıyas ve istihsan delillerini de yer yer kullandığı görülmektedir. Kitabü'n-nikâh'ta geçen "Zimmî bir erkek ile zimmî bir kadın şarap veya domuz üzerine nikâh kıydıkları

[194] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, s. 1547-1549.
[195] Nisa 4/22.
[196] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 233.
[197] Buhârî, Şehâdât, 7; Müslim, Raḍâʿ, 9.
[198] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 233.
[199] İbn Mâce, Tahâret, 384.
[200] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 2.

malları teslim aldıktan sonra onlardan biri veya ikisi Müslüman olursa, kabul ettikleri mal icmâ ile kendilerinindir. Çünkü taraflar daha Müslüman olmadan malı teslim almışlardı. İslâm'da da asıl olan İslâmiyet öncesi haram mal üzerine yapılan işlemi affetmek, sonrasında haram üzerine yapılacağı da reddetmektir. Ancak tarafların üzerine nikâh akdi kurdukları haram malı teslim almaları Müslüman olduktan sonra ise ve malın kendisi üzerine anlaşmışlarsa bu mal terkedilir. Haram malın değeri üzerine anlaşmışlarsa, şarabın kıymeti vâcip olur. Kıyasa göre domuzun değeri de vâcip olur. Ama istihsan gereği domuzda mehr-i misil gerekir." zimmî bir erkek ile zimmî bir kadının haram mal üzerine kıydıkları nikâh örneğindeki gibi icmâ, kıyas ve istihsan delillerini kullanma yoluna gitmektedir.[201]

Külli kaidelere de yeri geldiğinde yer verildiği ve görüşlerine dayanak yapıldığı görülmektedir. "لأن الإسلام ورداوالحرام مقبوض والإ سلام يلاقي الحرمة الفايتة بالعفو والقايمة بالرد" "İslâm'da asıl olan geçmişte yapılan haramları affetmek, gelecek olanları da reddetmektir." örneğinde olduğu gibi açıklama yapmaktadır.[202]

[201] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 234.
[202] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. A, 234.

BÖLÜM III

İSÎBCÂBÎ'NİN HANEFÎ FIKHINA KATKISI

İsbîcâbî'nin Hanefî fıkhına katkısını anlamak için kendisinden sonraki fakihleri ne ölçüde etkilediği ve eserlerinden hangi sıklıkta nakillerin yapıldığına bakılması gerekir.

İsbîcâbî'nin eserlerinde senetlere önem vermesi, Hanefî müctehid imamların görüşlerini bir arada vermesi, verdiği hüküm ve görüşlerinin açık ve net olması, akla gelebilecek fıkhî meseleleri kapsayıcı olması sonrasında gelen ilim erbabı için önem arz etmiştir. Bu nedenle eserlerinden çokça nakil yapılmıştır. Hanefî fakihlerin İsbîcâbî'ye yaptıkları atıfların çokluğu tezin sınırlarını aşacağı için bu bölümde sadece füru-i fıkıh alanında ibadet konusundaki görüşlerden bir kısmına yer verilecektir.

3.1. İsbîcâbî'den Yapılan Nakiller

3.1.1. Mutlak Suyun Dışındaki Sularla Abdest Alma

Su, özelliklerine göre mutlak su ve mukayyet su olmak üzere ikiye ayrılır. Temiz ve aynı zamanda temizleyici durumda olan ve doğada saf olarak bulunan deniz, ırmak, kuyu, yağmur ve kar suları gibi sulara mutlak su adı verilir. Suyun içine başka temiz bir maddenin katılmasıyla rengi, tadı, kokusunun değişimi ile oluşan yeni suya veya bir vasıfla nitelendirilen sulara mukayyet su adı verilir. Bitki suyu, meyve suyu, gül suyu, ayran gibi sular mukayyet sulara örnek verilebilir.[203]

Zeylaî (ö. 743/1343), mutlak su dışındaki sularla abdest almanın caiz olmadığını belirtmektedir. Bu konuda Ebû Yusuf'un abdest alınabilmesi için sabun suları, bitki suları, boyalı sular ve taneli sular gibi sularda suyun çoğunlukta olup olmadığına, İmam Muhammed'in ise suyun çoğunluğundan çok renginin değişip değişmediğine göre cevaz verdiğini ifade etmektedir. İsbîcâbî'nin ise galebenin önce renk sonra tat sonra miktarı açısından dikkate alınması gerektiği görüşünde olduğunu söyler.[204] Yani İsbîcâbî'ye göre böyle su ile abdest alınabilmesi için sırasıyla suyun rengine, tadına ve miktarına

[203] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 15.

[204] Zeylaî, Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî, *Tebyînü'l-haka'ik Şerhu Kenzü'd-deka'ik ve Haşiyetü'ş-Şelebî*, Matba'atu'l-Kebir el Emiri, Kahire 1896, I, s. 20.

bakılması gerekmektedir. Bu görüşüyle hem Ebû Yusuf'un hem de İmam Muhammed'in görüşünü birleştirmiş olmaktadır.

Şelebî (ö. 1021/1612), İsbîcâbî'nin suya temiz bir şey karıştığında suyun rengi değişirse rengin durumuna göre hareket edileceği görüşünde olduğunu belirtir. İsbîcâbî'ye göre eğer su çoğunlukla rengini koruyorsa abdest alınabilir, rengini kaybetmişse abdest alınmaz. Örneğin yoğurt, sirke ve safran, suya karıştığında suyun rengi ve tadı değişirse tadın durumuna bakılır. Eğer maddenin tadı suyun tadına galebe etmişse abdest alınması caiz olmaz. Ancak tadı suyun tadına galebe etmediyse kavunların, ağaçların, meyve ve sebzelerin suyunda olduğu gibi abdest almak caizdir. Karışan madde suyun tadında ve renginde bir değişiklik yapmıyorsa o zaman da miktarına göre hareket edilir. Sıkılmış meyve sularında olduğu gibi suyun miktarına galebe eden sularla abdest almak caiz değildir. Ama bağ budamada olduğu gibi karışılanın suya galebe etmediği durumlarda abdest almanın caiz olduğunu söyler.[205]

Burhânü'ş-Şerîa'nın (ö. 616/1219) naklettiğine göre Nesefî abdest alınabilecek su konusunda hocası İsbîcâbî'ye "fare ölüsü bulunan bir küpe farkına varmadan yağ konulursa yağ necis olur mu?" sorusunu sorduğunda İsbîcâbî, bu durumda yağ necis olur demiştir. Bunu da şu örnek ile açıklamıştır: Cebinde ölü bir fare bulunduğu hâlde namaz kılanın namazı sahih iken cebindeki farenin bir şekilde ıslanması durumunda namazı batıl olur. Bu durumu da Ebû Hanîfe'den rivayet edilen iki görüşten biri olan necis kuru toprağın elbiseye yapıştığı hâlde namaz kılanın namazının sahih olduğu, ancak kuru toprağının ıslanması durumunda namazının batıl olduğu görüşüne kıyas etmiştir.[206]

3.1.2. Yerleşim Yerlerinde İken Teyemmüm Alınabilecek Durumlar

Teyemmüm, su bulunmadığında veya suyu kullanma imkânı olmadığında abdest için temiz toprak ya da toprak cinsinden bir madde ile eller, yüz ve kolların mesh edilmesiyle yapılan hükmi temizliktir. Abdest almak ve gusletmek için normal şartlarda suyun kullanılması gerekir. Ancak Yüce Allah mükellefi zorluktan kurtarmak ve ibadetin her hâl ve şartta yapılmasına önem verdiği için "…*Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve*

[205] Şelebî, *Tebyînü'l-hakaʾik*, I, s. 20.

[206] Burhânüddîn, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergīnânî, *Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nuʿmânî,* thk. Abdülkerim Sami el-Cündi, Daru Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2004, I, s. 113.

bağışlayıcıdır." [207] âyetinde geçtiği üzere bazı durumlarda su ile temizlik yerine temiz toprak ile teyemmüm yapmayı meşru kılmıştır.

Abdestte ve gusülde asıl olanın su ile temizlik olduğu, teyemmümün bir ruhsat olduğu unutulmamalıdır. Nitekim "*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın. Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk hâlinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz*."[208] âyet-i kerimesinde geçtiği üzere sadece belirli durumlarda bu ruhsata başvurulacağı anlaşılmaktadır.

Teyemmüm ancak şu durumlarda yapılabilir:

- Yerleşim yerlerinden uzakta ve su bulunamadığında,
- Hasta iken kullandığı suyun sağlığına zarar vermesi durumunda,
- Aşırı soğuk havalarda su ile gusül abdesti aldığında hastalık endişesi taşıdığında,
- Kendisinde bulunan suyu daha önemli bir durum için kullanması gerektiğinde.

Yukarıda zikredilen durumlarda yerleşim yerleri dışında su kullanmak yerine temiz toprak ile teyemmüm alınabilir.[209]

Yerleşim yerlerinde su bulunmaması pek görülen bir durum olmadığından abdest için teyemmüm almak caiz değildir. Yaşanılan evde suyun bulunmaması teyemmüm almak için yeterli bir durum olarak görülmemektedir. Mezhepler arasında mesafe takdiri konusunda ihtilaf olsa da belli bir alan içerisinde su arayışı içinde bulunulması gerekmektedir. Ancak fakihler yerleşim yerlerinde bazı özel durumlarda teyemmüm alınabileceğine hükmetmişler.

---

[207] Nisâ 4/43.
[208] Mâide 5/6.
[209] Mergınânî, Ali b. Ebübekir b. Abdülcelil el- Fergani, Ebü'l- Hasan Burhaneddin, *el- Hidaye fi şerhi Bidâyetü'l-mübtedî*, Mhk. Telal Yusuf, Daru İhya Turasu'l-Arabi, Beyrut ty, I, s. 29.

İsbîcâbî, yerleşim yerinde teyemmüm yapmanın üç durum dışında caiz olmadığı görüşündedir ve bu istisnai durumları şöyle sıralar:

- Abdest almak için su arayışına girdiği takdirde cenaze namazına yetişemeyeceğinden korktuğunda,
- Abdest almak için su araması durumunda bayram namazının kaçırılması ihtimali varsa,
- Seferi olan birinin soğuk bir günde cünüp olması ve gusül yapacak malzemesinin veya yerinin olmaması durumunda,

Bu sayılan üç durumda teyemmüm alınabilir. Ayrıca ateşli hastalık durumunda suyun sağlığa zarar vermesi ihtimali olduğundan kişinin teyemmüm yapması caizdir. Bu durumlar dışında teyemmüm yapılmaz. [210]

İmameyn, Ebû Hanîfe'nin "cünüp olanın soğukta hasta olacağı endişesiyle teyemmüm alabileceği" görüşüne muhalefet etmiştir. Zira onlara göre yerleşim yerinde soğuk su ile yıkandığında bir kimsenin hastalanması, mevcut, imkânlar göz önüne alındığında nadir bir durumdur. Teyemmüm ruhsatının kullanılması için ise hakiki bir acziyet durumunun bulunması gerekir.[211] İsbîcâbî'nin, kişinin hasta olma endişesiyle suyla abdest alma yerine teyemmüm almasını zorunlu bir durum olarak gördüğü bu konuda İmameynin nadir nitelemesini benimsemediği, Ebû Hanîfe'nin görüşüne katıldığı görülmektedir.[212]

3.1.3. Necaset Konusundaki Görüşleri

Temizlik, İslâm dininin önem verdiği konulardan biridir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de *"...burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever."*[213] âyetinde olduğu gibi birçok âyette temizliğin öneminden ve temizliğin güzel bir haslet olduğundan bahsederek temizliğe önem verenleri yüceltmektedir. Kimi zaman "*Elbiseni tertemiz tut. Her türlü pislikten uzak dur.*"[214] âyetinde olduğu gibi hakiki kirlilikten arınmadan bahsetmekte kimi zaman da *"Ey iman*

[210] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 187-189; Semenkanî, Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyyin el-Hanifî, *Hazanetü'l-müftiyyin* (Doktora Tezi), Thk. Fahd b. Adullah b. Abdullah el-Kahtani, Melik Halid Üniversitesi, Suudi Arabistan 2019, s. 237.

[211] Serahsî, Muhammed b. Ahmed. b. Ebi Sehl Şemsü'l-eimme, *el-Mebsût,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1993, I, s.112; Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 27.

[212] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 188.

[213] Tevbe 9/108.

[214] Müddessir 74/4-5.

edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. ...''[215] âyetinde olduğu gibi manevi kirlilikten bahsetmektedir.

Peygamber Efendimiz, "*Temizlik imanın yarısıdır.*"[216] hadisiyle konuya verdiği önemi göstermiş, "*Bir kimse abdest alır ve güzelce abdest almaya özen gösterir, ardından da namaz kılarsa, bu abdestle namaz arasında işlediği (günahlar) o namazı kılıncaya kadar mutlaka bağışlanır.*"[217] hadisiyle de Müslümanın, abdest aldığında maddi kirlerinden arındığı gibi manevi kirlerinden de arındığını belirtmiştir.

Necaset; bir maddenin pis, kirli olması demektir. Bu kirlilik bazen elbisenin çamura batmasında olduğu gibi hakiki necaset olabileceği gibi, bazen de müşriklerin pis olmasından bahsedildiği âyet-i kerimede olduğu gibi hükmi necaset de olabilir.[218] Hadesten taharet denildiğinde hükmi temizlik, necasetten taharet denildiğinde ise hakiki temizlik anlaşılmaktadır.[219] Namaz kılanın hükmen temiz olması (hadesten taharet) farz olduğu gibi kişinin bedenini, elbisesini ve namaz kılacağı yeri de temiz tutması (necasetten taharet) yani hakiki olarak da temiz olması farzdır.[220]

Hükmi temizlik, mutlak su ile su olmadığı zaman teyemmüm ile yapılmaktadır. Hakiki temizlik ise su ve diğer sıvılarla yapılabilmektedir. Eğer bir kişi üzerinde bulunan iki necaseti de gidermek durumunda kalırsa bu durumda zorunlu yani öncelikli olanı temizlemekle yükümlüdür. Örneğin kişinin abdesti yoksa ve üzerindeki elbiseye de necaset bulaştı ise ve yanında sadece bu iki durumdan birini gidermeye yetecek kadar su varsa bu durumda öncelikle suyu necaseti gidermek için kullanması gerekir. Abdestini de teyemmüm ile alır ki bu şekilde her iki temizliği sağlamış olur. Çünkü necaset, hadesten daha ağır bir durumdur. İttifakla böyle bir durumla karşılaştığında öncelikle elbisesini su ile yıkar sonra da abdestini teyemmüm ile alır. İmam Ebû Yusuf'a göre önce abdestini teyemmüm ile alır sonra da su ile elbisedeki necaseti giderirse yine caiz olur. İmam Muhammed bu duruma muhalefet etmiştir.[221]

Şelebî, İsbîcâbî'nin *el-Camiu'l-Kebir* kitabında, elbiseye bulaşan necasetin yeri tam olarak belli değilse, bu durumda tahmine göre elbisenin pis olduğu düşünülen yeri

---

[215] Tevbe 9/28.
[216] Müslim, Tahâret, 1.
[217] Müslim, Tahâret, 5.
[218] Şelebî, *Tebyînü'l-hakaʾik*, I, s. 69.
[219] Şentürk, Lütfi – Yazıcı, Seyfettin, *İslâm İlmihali*, 34.Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 95.
[220] Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 36.
[221] Şelebî, *Tebyînü'l-hakaʾik*, I, s. 69.

yıkanır ve elbisenin temizliği sağlanmış olur. Çünkü asıl olan elbisenin temizliğidir necaset bir şektir ve şekle hareket edilmez şeklinde nakilde bulunmuştur.[222]

3.1.4. Namazda Hür Kadının Avret Yerleri

Avret; insan vücudunda görünmesi ve gösterilmesi günah sayılan, namazda ve namaz dışında örtülmesi farz ve başkalarınca bakılması haram olan uzuvlarına denir.[223] Avret yerlerinin örtünmesine fıkıh kitaplarında "setr-i avret" denilmekte olup onun namazın şartlarından biri olduğuna ittifak vardır.[224] Konuyla ilgili Kura'n-ı Kerim'de Yüce Allah "*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, ...*"[225] âyetiyle namazda örtünmenin bir mecburiyet olduğunu bildirmektedir. Peygamber Efendimiz (sav) ise " *Allah, hayız görme çağına gelmiş olan kadının başörtüsü olmaksızın (kıldığı) namazı kabul etmez*."[226] diyerek buluğ çağına gelen her kadının namazda başını ve boynunu örtmesi gerektiğini, kadınların avret yerinin erkeklere nazaran farklı olduğunu belirtmiştir.

Erkeklerde göbek ile diz kapağı arası avret yeridir.[227] Kadınlarda ise avret yeri yüzü ve elleri hariç her yeridir.[228] Hanefîlerce tercih edilen görüşe göre namazda kadının ayakları avret yeri olarak görülmese[229] de Şâfiî[230], Hanbelî[231] ve Mâlikîlere[232] göre avret yeri olarak sayılmıştır.[233]

---

[222] İsbîcâbî, *el-Câmiʿu'l-kebîr,* Vr. 7; Şelebî, *Tebyînü'l-hakaʾik*, I, s. 69.

[223] Şener, Mehmet, "Avret", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV, s.125.

[224] Müzenî, İsmail b. Yahya b. İsmail, *el-Muhtasar,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1990, VIII, s. 111-112; Kadı Abdülvahap, Ebü Muhammed b. Ali b. Nasr es-Sa'lebi, *et-Telkin fi fıkhi'l-Mâlikî*, Thk. Ebi Üveys Muhammed b. Hebze el-Haseni el-Tatvani, Daru Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2004, I, s. 15; Mergınânî, *el- Hidaye,* I, s. 45; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî, *Umdetü'l-fıkıh*, Thk. Ahmet Muhammed Azvez, Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan 2004, s. 22.

[225] A'râf 7/31.

[226] İbn Mâce 655; Ebu Davud 641; Tirmizi 377.

[227] Ebû Davud, Libas, 37.

[228] Ebû Davud, Libas, 31, 34.

[229] Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdan Ebü'l-Hüseyin, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi fıkhi'l-Hanefî*, Thk. Kamil Muhammed Muhammed Avida, Daru Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1997, s. 26.

[230] Müzenî, *el-Muhtasar*, VIII, s. 109.

[231] İbn Kudâme, *Umdetü'l-fıkıh*, s. 22.

[232] İbn Abdülber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdullah b. Ömer b. Abdülber b. Asım en-Nemri el-Kurtubî, *el-Kâfî fi fıkhî ehli Medine*, Thk. Muhammed Muhammed Ehid el-Muritani, Mektebetü'r-Riyad el-Hadis, Riyad 1980, I, s. 238.

[233] Kahraman, Abdullah v.dğr., *İslâm İbadet Esasları,* Ensar yayınları, İstanbul 2020, s. 100.

Avret olarak görülen organlardan birinin dörtte biri açık kalırsa Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre kişi namazı iade eder. Ancak Ebû Yusuf yarısından az ise iade edilmeyeceği görüşünü benimsemiştir.[234]

Molla Hüsrev, İsbîcâbî'nin Hanefî imamların görüşüne uygun olarak namazda hür kadının ayaklarının avret olmadığı görüşünü nakletmiştir. Namazda kadının ayaklarının avret yerlerinden olmadığı ile ilgili bazı Hanefî âlimleri aksi görüşte olsalar da racih görüşe göre kadınlarda ayaklar örtünmesi gereken yerlerden değildir.[235]

3.1.5. Namazda Ta'dil-i Erkân

Kılınan namazın geçerli olabilmesi için bazı usul ve kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar namazın farzları, vâcipleri, sünnetleri, edepleri olarak adlandırılır. Namazın farzları, "şartlar" ve "rükünler" olarak ikiye ayrılır. Namaza başlamadan önceki farzlara "şart", namazın içindeki farzlara ise "rükün" adı verilmektedir.

Namazdan önce yerine getirilmesi gereken hadesten taharet, necasetten taharet, setr'i avret, kıble, vakit ve niyet olmak üzere altı şart (farz) bulunmaktadır.[236] Namaz başladıktan sonra ise kıyam, iftitah tekbiri, kıraat, rükû', sücud ve son oturuş olarak altı rükün (farz) bulunmaktadır.[237]

Namazın iki rekâtında Fâtiha sûresinin okunması, aşikâr okunması gereken yerlerde kıraatin aşikâr okunması, gerektiğinde sehiv secdesi yapılması, ta'dil'i-erkân, ilk oturuş, ikinci oturuşta teşehhüdün okunması namazın vâcipleridir.[238] Namazın vâciplerinden biri olan ta'dil-i erkân; rükûda ve rükûdan kalktığında, secdede, iki secde arasında, en az bir tesbih miktarı durmak ve bu duruşları düzgün yapmaktır.[239]

Şelebî, İsbîcâbî'den nakille Ta'dil-i erkânın vâcip veya farz olduğu noktasında Hanefî âlimlerin çeşitli görüşler öne sürdüklerini belirterek, zahirü'r-rivaye eserlerinde farz olduğu ile ilgili bir bilgiye ulaşmadığını ancak bazı nevadirde geçtiği, dolayısıyla ta'dil'i-erkânın bize göre vâcip olduğunu söylemiştir.[240]

---

[234] Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 45.
[235] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 248, 322; Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmuz b. Ali Muhyiddin, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi ğureri'l-ahkâm*, Daru İhya Kütübü'l-Arabi, Mısır ty. I, s. 59.
[236] Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 45.
[237] Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 47.
[238] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 160-164.
[239] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 162.
[240] Şelebî, *Tebyînü'l-haka'ik*, I, s. 106.

Ta'dil-i erkân, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre vâciptir. Ancak Ebû Yusuf ve İmam Şâfiî'ye[241] göre farzdır. Hanefî âlimleri çeşitli görüşlere sahip olsa da mezhep içerisinde genel görüş ta'dil-i erkânın farz değil vâcip olduğu yönündedir.[242]

3.1.6. Namazda Kıraat

Namazın altı rüknünden biri kıraattir. Bir âyet miktarı da olsa kıraatin yerine getirilmesi gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah *"...Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. ..."* [243] buyurarak kıraatin farz olduğunu, Peygamber Efendimiz de *"Kıraatsiz namaz olmaz."*[244] buyurarak kıraatsiz namazın sahih olmayacağını beyan etmiştir. Bu konuda ümmetin icmâ'ı bulunmaktadır.[245]

İsbîcâbî'ye göre ashabımız, hangi rekâtlarda okunacağı ile ilgili herhangi bir ta'yinde bulunmadan kıraatin farz olduğunu, isterse ilk iki rekâtta, isterse son iki rekâtta ve isterse de herhangi iki rekâtta okunabileceğini söylediler. Efdal olan ilk iki rekâtta kıraatin okunmasıdır. [246]

Kıraatin okunması noktasında icmâ bulunmakla birlikte kıraatin yapılış şekli, miktarı ve yeri noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefî mezhebine göre iki rekâtlı namazlarda iki rekâtın ikisinde, dört ve üç rekâtlı namazlarda herhangi iki rekâtta kıraatin yapılması farzın yerine getirilmesi açısından yeterli görülmektedir. Bu ilk iki rekâtta olabileceği gibi herhangi iki rekâtta da olabilir. Ancak bunun ilk iki rekâtta olması vâcip görülmektedir. Ayrıca yapılan kıraatin Fâtiha olması da şart değil, kısa üç âyet veya uzun bir âyet de olabilir. Hanefîler'e göre Namazda kıraat olarak Fâtiha sûresinin okunması vâciptir.[247]

Mâlikî,[248] Şâfiîler[249] ve Hanbelîler[250] bütün rekâtlarda kıraatin yapılmasını ve kıraat olarak Fâtiha sûresinin okunması gerektiğini söylerler. Kâsânî ise Mâlikîlerin dört rekâtlı namazlarda üç rekâtta kıraatin yapılması ve kıraat olarak Fâtiha sûresinin

---

[241] Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *et-Tenbîh fî fıkhi'ş-Şâfiî*, Daru Kütüb'ül-İlmiye, Beyrut 1983, s. 33.

[242] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 162; Şelebî, *Tebyînü'l-haka'ik*, I, s. 106.

[243] Müzzemmil 73/20.

[244] Ebû Dâvûd, Salât, 132, 167; Müslim, Salât 42.

[245] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 110.

[246] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 307; Aynî, *el-Binâye*, II, s. 523.

[247] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 110-112.

[248] Nemerî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber b.Âsım, *el-Kafî fi fıkhî ehli Medîne*, Thk. Muhammed Muhammed Ehid, Mektebetü'r-Riyad, Riyad 1980, I, s. 201.

[249] Müzenî, *el-Muhtasar*, VIII, s. 111.

[250] Haşimî, Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebû Musa, *el-İrşâd ilâ Sebili'r-Reşâd*, Thk. Abdullah b. Abdulmühsin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1998, s. 59.

okunması gerektiği görüşünde olduklarını belirtir.[251] Ancak Kâsânî, böyle söylese de Mâlikîlerde hâkim olan görüş bütün rekâtlarda kıraatin yapılması ve kıraat olarak Fâtiha sûresinin okunması gerektiğidir.[252]

3.1.7. Namazda Fatiha'yı Besmele ile Okumak

Namazda Kur'ân-ı Kerîm'in okunması farzdır. Kısa bir âyet miktarı da olsa kıraatin yerine getirilmesi gerekmektedir. Kıraatsiz namaz sahih değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah *"...Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. ..."*[253] buyurarak kıraatin farz olduğunu, Peygamber Efendimiz de *"Kıraatsiz namaz olmaz."*[254] diyerek kıraatsiz namazın sahih olmayacağını beyan etmiştir. Bu konuda ümmetin icmâı bulunmaktadır.[255] Kıraat olarak Fâtiha süresinin okunması ise Hanefîler'e göre vâcip diğer üç mezhebe göre ise farzdır. Fakat namazda kıraat olarak Fâtiha süresi okunduğunda besmele ile başlama noktasında bir ittifak bulunmamaktadır.

Namazda Fâtiha süresi okunurken besmele ile başlama noktasına açıklık getirme adına, Fâtiha'da besmele okunmalı mı okunmamalı mı bu konuyu netleştirmek için şu sorulara cevap verilmesi gerekir:

Besmele;

- Kur'ân-ı Kerîm'in bir cüz'ü mü?
- Fâtiha'nın bir cüz'ü mü?
- Her sûrenin ilk âyeti mi?

Kur'ân-ı Kerîm'in bir cüz'ü olduğu noktasında icmâ bulunmaktadır. İki kapak arasındaki tevâtür yoluyla yazılan her şeyin Kur'ân-ı Kerîm'in bir cüz'ü olduğu noktasında ümmet âlimleri hem fikirdir.[256]

Hanefîlere göre besmele sûrenin ne başından ne sonundan bir âyettir sadece ayırım için gelmiştir.[257] Çeşitli delillerle temellendirdikleri râcih görüşlerine göre besmele Fâtiha'dan da değildir ve namazda okunması gerekmemektedir.[258] Mâlikîlerin

[251] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 110.
[252] Bk. Nemerî, *el-Kafî*, I, s. 201.
[253] Müzzemmil 73/20.
[254] Ebû Dâvûd, Salât, 132, 167; Müslim, Salât 42.
[255] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 110.
[256] Aynî, *el-Binâye*, II, s. 192.
[257] Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Daru Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1994, I, s.128.
[258] Aynî, *el-Binâye*, II, s. 194.

meşhur ve genel görüşüne göre de besmele Fâtiha'dan değildir ve namazda okunması gerekmemektedir.[259] Ancak Şâfiîlerin sahih görüşüne göre besmele her sûrenin başındandır. Ayrıca Şâfiî[260] ve Hanbelîlere[261] göre besmele Fâtiha'dan sayıldığından namazda okunması da gerekir.

Aynî'nin naklettiğine göre İsbîcâbî, besmelenin Fâtiha'nın bir parçası olduğu ve dolayısıyla okunması gerektiği görüşündedir.[262] Bu durumda İsbîcâbî'nin, Hanefîlerin râcih görüşüne muhalif bir içtihatta bulunduğu görülmektedir. Ancak bu naklin doğru olmadığı görülmektedir. Zira İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserinde besmelenin Fâtiha'nın bir parçası olmadığını açıkça belirtmektedir. Ayrıca besmelenin her sûreden bir âyet olmadığını sadece Neml sûresinin bir parçası olduğunu ifade etmektedir.[263]

3.1.8. Cemaatle Kılınan Namazda Saf Oluşturmadaki Sıralama

Cemaat; imam ile birlikte en az bir kişinin daha bulunarak beraber kılınan namazdır. Vakit namazları, cuma namazı, bayram ve cenaze namazı gibi genel olarak farz olan namazlar cemaatle kılınmaktadır. Cemaat; erkek, kadın ve çocuklardan oluşabilmektedir.

Cemaatle namaz kılmanın önemi büyüktür. Peygamber Efendimiz'in (sav) önem verdiği müekked sünnetlerindendir. Şâfiîlere göre cemaatle namaz kılmak farz-ı kifaye[264] Hanbelîlere göre ise farz-ı ayn[265] olan ibadetlerdendir. Cemaatle namaz kılmanın önemi hakkında çokça hadis nakledilmiştir. Peygamber Efendimiz'in (sav) "*Üç kişi bir köyde veya kırda bulunur ve namazlarını cemaatle kılmazlarsa, şeytan onlara hâkim olur. Öyleyse cemaatten ayrılma. Çünkü kurt ancak sürüden ayrılan koyunu yer.*"[266] konu ile ilgili nakledilen hadislerden biridir. İbn Mes'ûd'tan "*Ben gördüm ki, namazı beraber kılmaktan, sadece münafıklarla hastalar geri kalmaktaydı. Öyle ki iki kişinin arasında yürüyebilecek durumda olan hastalar bile namaz için (mescide) geliyordu.*" rivayet edilen ve devamında "*Resulullah (sav) bize Sünen-i Huda'yı göstermişti. Sünen-i Huda'dan biri de içerisinde ezan okunan mescitte namaz*

[259] İbn Abdülber, *el-Kâfi*, I, s. 201.
[260] Müzenî, *el-Muhtasar*, VIII, s. 111.
[261] İbn Kudâme, *Umdetü'l-fıkıh*, s. 24.
[262] Aynî, *el-Binâye*, II, s. 192.
[263] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 291.
[264] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâcü't-tâlibîn ve Umdetü'l-müftiyyin fi'l-fıkh,* Ivad Kasım Ahmed Ivad, Darü'l-Fikir, Lübnan 2005, s. 38.
[265] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Daru Alemü'l-Kütüb, Riyad 1997, III, s.5-9; Haşimî, *el-İrşâd*, s. 65.
[266] Ebû Dâvûd, Salât, 47.

kılmaktı."[267] dedikleri hastalık gibi ağır bir mazeret dışında namazın mutlaka cemaatle kılınması ve bu konunun önemsenmesi gerektiğidir. Yine Peygamber Efendimiz (sav) "*Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir.*"[268] hadisiyle cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan kat kat daha sevap kazandırdığını beyan etmiştir.

Cemaatle namaz kılındığında imamın arkasında saf tutulur. İmama uyarak namaz kılan, bir kişi ise imamın sağında bir ayak gerisinde durur. Birden fazla kişi varsa veya muktedi olan kişi kadın ise imamın arkasında saf tutar.[269] Fakihler, cemaatin çok kişiden oluştuğu durumda namaz kılanların oluşturacağı saf sıralamasını şöyle belirtmişlerdir:

- Önce varsa erkekler,
- Sonra erkek çocuklar
- Sonra kadınlar,
- En son kız çocukları.[270]

İsbîcâbî; önce erkekler, sonra büyük erkek çocukları, sonra mümeyyiz olmayan erkek çocukları, sonra kadınlar, sonra büyük kız çocukları ve en son mümeyyiz olmayan kız çocukları olarak saf sıralamasının oluşacağını belirtmiştir.[271] Bu görüşünü de İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'den naklettiği

" عن ابن مسعود وأبي مسعود والبراء بن عازب، فحديث ابن مسعود أخرجه مسلم وأبو داود والنسائي وابن ماجه قال: قال رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «ليلني منكم أولو الأحلام والنهى ثم الذين يلونهم"

"*Namazda benim arkama yaşlı-başlı olanlar dursun. Onların arkasına kendilerinden sonra gelenler, daha sonra da onlardan sonra gelenler dursun.*"[272] hadisine dayandırmıştır.[273]

İsbîcâbî'nin bu görüşü, Hanefî âlimlerin bu konuda zikredilen görüşüyle uyuşmaktadır. Ancak İsbîcâbî'nin saftaki sıralamayı yaparken erkek çocukları ve kız çocuklarını mümeyyiz olan ve olmayan şeklinde kendi içinde bir ayrıma gittiği

[267] Müslim, Mesacid, 256; Ebû Davud, 47; Nesai, İmamet, 50.
[268] Buhârî, Ezan 30; Müslim, Mesacid 249.
[269] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 401; Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 57.
[270] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 159.
[271] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 402.
[272] Müslim, Salât, 122; Ebû Dâvûd, Salât, 95; Nesâî, Salât, 54.
[273] Aynî, *el-Binâye*, II, s. 345.

görülmektedir. Bu yönüyle saf sıralamasında mezhep imamlarına ve genel görüşe ek olarak bir ayrıntıya girmiştir.

Mergınânî, Belh Meşâyihi farz namazları haricindeki teravih ve mutlak sünnet namazlarında çocuklar ile büyüklerin beraber saf tutabileceği görüşünde olsalar da bizim görüşümüze göre farz ile sünnet namazlarını ayırt etmeksizin çocuklar ile büyüklerin aynı safta namaz kılamayacağı yönündedir. İmameyn arasında mutlak sünnet konusunda saf tutma ile ilgili ihtilaf olsa da bütün namazlarda bu sıralama geçerli olduğunu söylemiştir. Ayrıca İsbîcâbî'nin, mutlak sünnet namazlarında çocuklar ile büyüklerin beraber aynı safta yer almamaları gerektiğini belirtmiştir.[274] Bu görüşü ile de yaşadığı bölgenin meşâyihinin bu konudaki görüşlerini paylaşmadığı görülmektedir.

3.1.9. Tilâvet Secdesi

Kur'ân-ı Kerîm'in 14 yerinde yüce Allah'ın secde edenleri övdüğü ve secdeye gitmeyenleri kınadığı âyetler geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bu âyetlere secde âyeti denilmektedir. Bu âyetlerden biri okunduğunda secdeye varılır. Yapılan bu secdeye de tilâvet secdesi adı verilmektedir. Tilâvet secdesi yapılırken abdestli olarak kıbleye dönülür. Niyetle beraber eller kaldırılmadan Tekbir getirilerek secdeye varılır. Secdede "Sübhâne Rabbiye'l-âlâ" denilir. Bittiğinde "Allâhu Ekber" denilerek secdeden kalkılır. Böylece tilâvet secdesi yerine getirilmiş olur. Tilâvet secdesi Allah'a saygının nişanesi ve azameti karşısında eğilmedir. Hanefî Mezhebine göre tilâvet secdesi yapmak vâciptir.[275] Şafiîlere[276], Hanbelîlere[277] ve Mâlikîlere[278] göre ise sünnettir.

Secde âyeti okunduğu anda okuyan ve dinleyen herkesin tilâvet secdesini yerine getirmesi gerekmektedir. Secde âyetini okuyan kişi namazda ise de secdeye gitmesi gerekir. Burada üç durum bulunmaktadır.

- Kıraat, secde âyeti ile bitirilirse rükû ve secdeye varılır, ayrıca tilâvet secdesinin yapılması gerekmez.

- Kıraat, secde âyetinden sonra en fazla üç kısa âyetle daha devam edecekse namazın rükû ve secdesiyle yetinilir. Kişi bu niyet ile rükûya, veya secdeye varmakta muhayyerdir. Tilâvet secdesi niyeti ile rükûya

[274] Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 57.
[275] Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, s. 37; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukehâ*, I, s.235.
[276] Müzenî, el-Muhtasar, I, s. 105.
[277] İbn Kudâme, *Umdetü'l-fıkıh*, s. 28.
[278] İbn Abdülber, *el-Kâfi,* I, s. 261-262.

giderse kıyas gereği secdesi yerine gelmiş olur.[279] Secde niyetine rükûya varacak ise sûreyi bitirip sonra rükûya varması uygundur. Eğer secdeye varıp kalkıp okumaya devam edecek ise okumasını başka bir sûre ile birleştirmesi daha efdaldir.[280]

- Secde âyeti kıraatin ortasına gelirse bu durumda tekbir getirilerek secdeye varılır. Secdenin ardından tekrar tekbir getirilerek kalkıp kaldığı yerden kıraate devam edilir.[281]

Kâsânî, " eğer kişi secde âyeti okuduktan sonra rükûya gidecek ise, bu durumda niyet getirmeye ihtiyacı var. Eğer rükûda niyet ederse fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kimi caiz görmüş, kimisi de caiz değildir demiştir." şeklinde İsbîcâbî'nin *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserinden nakilde bulunmaktadır.[282]

3.1.10. Teravih Namazında Selam Verme

Teravih namazı, Ramazan ayında yatsı namazı ile vitir namazı arasında kılınan müekked bir sünnettir. Vitir namazından sonra da gece sonuna kadar kılınabilir. Toplam yirmi rekâttır. Evde veya camide yalnız kılınabileceği gibi cemaatle de kılınabilir. Camide cemaatle kılınması daha efdaldir. Hanefîlere göre her dört rekâtta bir selam verilir. Şâfiîlere[283] göre her iki rekâtta bir selam verilir. Her dört rekât arasında istirahat edilir.[284]

Kudûrî (ö. 428/1037), Müslümanların Ramazan ayında camide cemaatle beş teravih (yirmi rekât) kılıp her teravihte selam verip kılınan iki teravih arasında bir teravih miktarı oturmasını söyler.[285] İbn Âbidîn, Hanefî bazı âlimlerin, Haremeyn ehlinin uygulamalarına muhalif olmadığı gerekçesiyle teravih kılarken on rekâtta bir istirahati müstehap gördüğünü ancak bu şekilde teravih namazının kılınmasının cumhura göre sahih görülmediği ve cumhurun on rekâtta bir istirahatı uygun görmediğini belirtmektedir.[286]

---

[279] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 335.
[280] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 335
[281] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 188.
[282] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, I, s. 191; Ayrıca bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, vr. 34;
[283] Müzenî, *el-Muhtasar*, I, s. 122.
[284] Serahsi, *el-Mebsût*, II, s.144.
[285] Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, s. 45.
[286] İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, II. Baskı, Matbaatü'l-Mustafa el-Halebi, Mısır 1966, II, s. 46.

İsbîcâbî, on rekâtta bir istirahatin mekruh olduğu görüşündedir.[287] İsbîcâbî Hanefî âlimlerin cumhuruna göre görüş bildirmiş olup teravih namazının ikişer veya dörder kılınmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir.[288]

3.1.11. Saime Sığırların Zekâtı

Zekât, İslâm'ın beş temel şartından biri olup, dinen zengin olarak kabul edilen Müslümanların malından Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen sınıflara belli miktarda pay verilmesidir. Zekât verilmesi gereken mallardan birisi hayvanlardır. Âlimler hayvanları sâime olan ve olmayan olarak ikiye ayırmışlardır.

Sâime, yılın yarısından fazlasını mera ve otlaklarda otlayarak beslenen ve etinden, sütünden, yağından yararlanılan koyun, sığır, deve gibi hayvanlara verilen addır.[289] Sâime sığırlarda hayvan sayısı otuza ulaştığında zekât farz olmaktadır. Fakihler, bu konuda Muâz b. Cebel'den rivayet edilen "*otuz sığırda bir tebi/tebianın (bir yaşını doldurmuş iki yaşından gün almış dana veya düve), kırk sığırda bir müsinne'nin (iki yaşını doldurmuş üç yaşından gün almış dişi sığır) zekât olarak verilmesi gerekir.*"[290] hadisi delil göstermişlerdir. Sâime otuz sığırda bir tebi/tebianın, kırk sığırda bir müsinne'nin zekât olarak verilmesi bütün mezheplerin ittifakla kabul ettiği bir durumdur. [291]

Sâime sığırın kırkı aşması durumunda ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'den bu konuda üç rivayet bulunmaktadır. Ebû Leylâ'nın rivayetine göre Ebû Hanîfe, kırkbir sığıra ulaştığında bir müsinne ve müsinnenin kırkta biri veya tebi'in otuzda birini zekât olarak verir görüşündedir.[292]

Hasan'ın Ebû Hanîfe'den rivayetine göre kırk ile elli arasında zekât yoktur. Elliye ulaştığında ise bir müsinne ve müsinnenin dörtte biri veya tebi'in üçte biri lazım olur.[293]

Esed b. Amr'ın Ebû Hanîfe'den rivayetine göre kırk sığırı aştığında İmameynin de kabul ettiği kırk ile altmış arası zekâtın gerekmediği, bundan sonra her otuzun katında tebi/tebianın ve kırkın katlarında müsinnenin verilmesi gerektiğidir.[294]

---

[287] Aynî, *el-Binâye*, II, s. 555.
[288] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't- Tahâvî*, I, s. 438-439.
[289] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, s. 275.
[290] Tirmizî, Zekât, 5; Ebû Dâvud, Zekât, 4; Nesâî, Zekât, 8.
[291] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, II, s. 28.
[292] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, II, s. 28.
[293] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, II, s. 28.

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) Hanefîlerle Şâfiîler arasındaki ihtilâfları ele aldığı *Ruûsu'l-mesâil* adlı kitabında Meydani'nin İsbîcâbî'den naklettiği görüşüne yer vermiştir. Meydani, İsbîcâbî'nin sâime sığırların zekâtı konusunda *el-fetava*'da, Ebû Hanîfe'den rivayet edilen üçüncü görüş ile ilgili "En doğru görüş budur." diyerek tercihte bulunduğunu, ayrıca *el-Cami*'de de "En tercih edilen görüş budur." şeklinde üçüncü görüşün doğru olduğunu belirtmiştir.[295]

Hanefî imamlarından sâime sığırın kırkı aşması durumunda zekâtı noktasında değişik rivayetler nakledildiyse de İsbîcâbî, , kırk ile altmış arası zekâtın gerekmediği, bundan sonra her otuzun katında tebi/tebianın ve kırkın katlarında müsinnenin verilmesi gerektiğinin belirtildiği genel görüşe göre hareket etmiştir. Sonraki dönemlerde mezhebin genel uygulamaları da bu yönde olmuştur.[296]

3.1.12. Oruçta i'tikâf

İ'tikâf, bir mescitte oruçlu olduğu hâlde niyet edip belli bir süre durmaktır. Esas olan bu sürenin ibadetle geçirilmesidir. İ'tikâf, müstehap bir davranış ve sünneti müekkededir. Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe'den rivayetine göre en az bir gün bir gece, İmam Muhammed'e göre en az bir saat (kısa bir süre) i'tikâfta bulunulur.[297] Hz. Peygamber'in Ramazan Ayı'nın son on günü mescitte i'tikâfta bulunduğuna dair çokça hadis rivayet edilmiştir.[298]

İ'tikâfın şartları:

- Niyet getirmek,
- Oruçlu olmak,
- Erkekler için beş vakit namaz kılınan bir mescitte bulunmak, kadınlar için ise evlerinde namaz kıldıkları yerde i'tikâfda bulunmak,
- Herhangi bir insanî zorunlu ihtiyaç dışında dışarı çıkmamak,
- Eşi ile cinsel ilişkide bulunmamaktır.

---

[294] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, II, s. 28.

[295] Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Ru'ûsü'l-mesâil*, Thk. Abdullah Nezir Ahmed, Darü'l-Beşair el-İslâmi, Beyrut 1987, s. 202; Ayrıca bkz. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 504-505.

[296] Zemahşerî, *Ru'ûsü'l-mesâil*, s. 202.

[297] Mergınânî, *el- Hidaye*, I, s. 129.

[298] Buhârî, İtikâf, 1,17; Ebû Dâvûd, Ramazân, 3; Savm, 78; Müslim, İtikâf, 1-5.

Cuma Namazına gitmek veya zorunlu hâller dışında camiden çıkmak, i'tikâfı bozar. Eş ile cinsel ilişki insanî bir ihtiyaç olsa da Yüce Allah'ın "*Mescidlerde ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın.*" [299] buyruğu gereği zorunlu hâllerden sayılmamış ve i'tikâfı bozan durumlardan kabul edilmiştir.[300]

Şelebî, İsbîcâbî'nin *el-Cami'u'l-Kebir* eserinden nakille, mescitte bir kişi mukim olsun olmasın uzanarak, yaslanarak, ayağını kıbleye uzatabileceğini veya yan yatabileceğini belirtmiştir. İ'tikâfa giren kimsenin bunu yapması ise daha evladır. İ'tikâfta bulunan kişi en güzel elbiselerini giyer, güzel kokular sürer, onları içinde uyur, başını yıkar veya mesh eder."[301]

İsbîcâbî'nin bu görüşü, sonraki Hanefî âlimleri tarafından "İ'tikâfta bulunan kişinin temiz ve güzel elbiseler giymesi, güzel kokular sürmesi, sürekli ibadetle meşgul olması, Kur'ân-ı Kerîm'i okuması dışında başka işlerle ilgilenmemesi adaptandır." şeklinde kabul görmüştür.[302]

3.1.13. Hacda Müzdelife'de Akşam ve Yatsı Namazlarının Birleştirilmesi

Hacın sıhhat şartlarından biri menasikin, belirlenen yerlerde yerine getirilmesidir. Bu menasik yerlerinden birisi Müzdelife denilen bölgede vakfeye durmaktır. Müzdelife, Arafat ile Mina arasında Kuzeh Dağı, Muhassır Vadisi ve Meşar-ı Harem Tepesi'ni kapsayan bölgenin adıdır. Hac farizası yerine getirilirken Arafat'ta vakfeden sonra Müzdelife'ye hareket edilir. Muhassır Vadisi hariç Müzdelife'nin her yerinde vakfeye durulabilir. Müzdelife'de vakfede bulunmak vâciptir. Şâfiîlere göre farzdır.[303]

Müzdelife'de bayram gecesi yani arefeyi bayrama bağlayan gece akşam vaktinden şafak vaktine kadar kalınması sünnettir. Müzdelife'nin rüknü ise, kısa bir süre de olsa vakfede bulunmak veya içinden geçmektir. Geçen kişi ister kendinde olsun veya olmasın, bilerek veya bilmeyerek, binek sırtında veya yürüyerek, abdestli veya değil fark etmez vâcip yerine getirilmiş olur.[304]

---

[299] Bakara 2/187.
[300] Mergınânî, *el- Hidaye fi,* I, s. 129.
[301] Şelebî, *Tebyînü'l-haka'ik*, I, s. 352.
[302] Şentürk – Yazıcı *İslâm İlmihali*, s. 288-289.
[303] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*,II, s. 135.
[304] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*,II, s. 136.

Müzdelife'de akşam namazı ile yatsı namazının cem-i te'hir ile yatsı namazı vaktinde kılınması Hanefîlere göre vâciptir. Şâfiî[305], Mâlikî[306] ve Hanbelîlere[307] göre sünnettir. Cem' edilen namazların arasında sünnet namazları kılınmaz, boşluk bırakılmaz veya başka işlerle iştigal edilmez. Tek ezan ve tek kametle iki vakit namazı kılınır. Önce akşam namazının farzı, sonra yatsı namazının farzı en son yatsının son sünneti ve vitir namazı kılınır. İmam Züfer ise tek ezan ve iki kamet ile kılınır demiştir.[308]

Hanefî mezhebinin genel görüşüne göre eğer cem' edilen iki namazın arasında boşluk oluşur veya başka işlerle (yemek yeme gibi) uğraşılır ise bir ezan okunur ve her namaz için ayrı kamet getirilerek namazın kılınması gerekir. Bir ezan, iki kamet görüşüne de İbn Mes'ûd'un "*Peygamber Efendimiz'in ezan okuyup kamet getirerek akşam namazını kıldığı sonra kamet getirip yatsı namazını kıldığı*" rivayeti delil olarak gösterilmiştir.[309]

Aynî; İsbîcâbî'nin, Pezdevî'nin *el-Mebsut*'una yazdığı şerhinde cem' edilen namazların arasında belli bir süre geçerse veya yemek yenir ve başka işlerle uğraşılırsa iki ezan okunur ve iki kamet getirilir görüşünü savunduğunu belirtmiştir.[310] Aynî'nin yaptığı bu nakle göre İsbîcâbî, Hanefî mezhebinin genel görüşü dışında bir içtihatta bulunmuştur. Nitekim bu nakli teyit eden İsbîcâbî'nin bir görüşünü de, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'* de iki vakit namazı arasında boşluk oluşur veya başka işlerle iştigal ederse iki ezan okunacağını ve iki kamet getirilmesi gerektiğini belirttiğini görmekteyiz.[311]

[305] Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 88.
[306] Kadı Abdülvahap, *et-Telkin*, I, s. 87.
[307] İbn Kudâme, *Umdetü'l-fıkıh*, s. 49.
[308] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*,II, s. 154.
[309] Şelebî, *Tebyînü'l-haka'ik*, II, s. 28.
[310] Aynî, *el-Binâye*, IV, s. 230.
[311] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, II, s.699

SONUÇ

Müteahhirîn dönemde Mâverâünnehir bölgesinde yaşamış, uzun bir ömrü ilme adamış olan İsbîcâbî, Hanefî mezhebinin önemli fakihlerindendir. Ömrü ilim öğrenme ve öğretme ile geçen İsbîcâbî, zorlukların yaşandığı zamanlarda bile ders verdiği ilim halkalarına devam etmiş ve talebe yetiştirmekten geri durmamıştır.

Semerkand'da h. VI. yy'da ilim tahsil etmiş olan âlimlerin birçoğuna Ebü'l-Usr el-Pezdevî ve Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin hocalık yaptıkları bilinmektedir. Aynı dönemde Semerkand'da yaşadığı bilinen İsbîcâbî'nin de Pezdevî kardeşlerin tedrisatından geçmiş olmasının ihtimali yüksektir. Yine Semerkand'da yaşamış muasırı Alâeddin es-Semerkandî'nin de hocası olan Ebü'l-Muîn Meymûn en-Nesefî'den ders almış olması ihtimal dâhilindedir. İsbîcâbî'nin ilimle geçirdiği uzun ömrü boyunca birçok talebe yetiştirdiği bilinmektedir. Yetiştirdiği talebelerin en meşhurları olarak Sem'ânî, Nesefî, Mergınânî ve Zahirî zikredilebilir.

İsbîcâbî, Hanefî mezhebine mensup olan, şeyhülislâm unvanı alan ve bu şekilde tanınan altı âlimden biridir. Hatta Muhyeddin el-Kureşî'ye göre şeyhülislâm denildiğinde akla ilk önce o gelir. İsbîcâbî, aynı zamanda Semerkand'da kadılık görevi yapan ilmî birikimi yüksek, mümtaz şahsiyetlerdendir.

Bu çalışmada, tabakat kitaplarından ve âlimlerin fıkhî çalışmalarında yaptıkları atıflarından İsbîcâbî'nin yazmış olduğu anlaşılan kitapların varlığına ve bilgisine vakıf olunmuştur. Özellikle Tahâvî'nin *el-Muhtasar'*ı üzerine yazmış olduğu *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eseri; yazılış biçimi, birikimi ve serdettiği görüşleriyle kendisinden sonra gelen âlimlerin çokça yararlandıkları ve atıf yaptıkları bir eser olmuştur. Âlimlerin Yaptıkları atıfların eserde geçen hüküm ve görüşlerle uyuştuğu görülmektedir. Ancak gördüğümüz kadarıyla Aynî'nin İsbîcâbî'den atıfla naklettiği "Besmelenin Fâtiha'nın bir parçası olduğu ve dolayısıyla namazda okunması gerekir."[312] görüşü, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserinde geçen "Besmelenin Fâtiha'nın bir parçası olmadığını ayrıca besmelenin her sûreden bir âyet olmadığını sadece Neml sûresinin bir parçasıdır."[313] açık hükmüne uymadığı görülmektedir.

[312] Aynî, *el-Binâye*, II, s. 192.
[313] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 291.

Eserlerinde fıkhî konuları ele alırken kendi görüşünü sunmadan önce Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî'nin görüşlerine yer verir, sonra da kendi görüşünü açıklar. Bunu yaparken de Kur'ân-ı Kerim ve Hadisten delil getirmektedir. Mezheplerin görüşlerini yer yer karşılaştırarak anlatım yoluna gitmiştir Karşılaştırma yaptığı yerlerde genellikle Hanefî mezhebi imamları ile Şâfiî'nin görüşlerini bir arada verdiği görülmektedir.

İsbîcâbî, görüşlerini ekseriyetle âyet ve hadislerle delillendirme yoluna gitmiş, bununla birlikte icmâ, kıyas ve istihsan delilerine de olabildiğince başvurmuş, külli kaideleri hatırlamaktan da geri durmamıştır. Konuları, başka eserlere gerek duyulmayacak şekilde ayrıntılı olarak örneklerle ele aldığı gözlemlenmektedir.

İsbîcâbî'nin fıkhî görüşlerinin genel olarak Hanefî mezhebinin görüşleri ile aynı olduğu görülmekle birlikte bazen *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'*de belirttiği "Cem' edilen namazların arasında belli bir süre geçerse veya yemek yenir ve başka işlerle uğraşılırsa iki ezan okunur ve iki kamet getirilir." [314] hükümde olduğu gibi mensubu olduğu mezheb görüşü dışına çıktığı ve bazen de görüşlere muhalefet etmese de "Cemaatle namaz kılarken önce erkekler, sonra büyük erkek çocukları, sonra mümeyyiz olmayan erkek çocukları, sonra kadınlar, sonra büyük kız çocukları ve en son mümeyyiz olmayan kız çocukları imamın arkasında saf tutar." görüşünde olduğu gibi eklemeler yaptığı da görülmektedir.[315]

[314] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, II, s. 699.
[315] İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, s. 402.

KAYNAKÇA

Agacanov, Sergey Grigoreviç. *Selçuklular.* Çeviren N. Necef/ A.R. Annaberdiyev. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.

Ak, Ahmet. «Mâtürîdîliğin Hanefîlik İle İlişkisi.» *Milel ve Nihal Dergisi* 7, no. 2 (2010): 223-240.

Ak, Ahmet. «Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı.» *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* içinde. İstanbul: Marmra Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Aslantürk, Ayşe Hümeyra. *"Nesefi Necmeddin".* Cilt XXII, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 571-573. İstanbul, 2006.

Ayan, Ergin. «Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci.» *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, no. 3 (2015): 8-11.

Aydınlı, Osman. *"Semerkant".* Cilt XXXVI, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 481-484. Ankara, 2003.

—. *İslam Düsüncesinin Ana Merkezleri: Mâverâünnehir.* İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2019.

Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye.* Cilt XI. Beyrut: Daru Kütübü'l-İlmiye, 2000.

Babanî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim. *Hediyyetü'l-ʿârifîn, esmâʾü'l-müʾellifîn ve âssârü'l-musannifîn.* Cilt I. Beyrut: Darü'l-Hayat Turasü'l-Arabi, tarih yok.

Bardakoğlu, Ali. *"Hanefî Mezhebi".* Cilt XVI, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 21-27. İstanbul, 1997.

Barthold, Wilhelm. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan.* Düzenleyen: Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

—. *Târihu't-Türk fî Asya el-Vustâ, Trc. Ahmed es-Said Süleyman.* Mısır: Mektebe'tü'l-Encilü el Mısri, 1958.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud. *Fütûhu'l-büldân.* Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1988.

Beyhaki, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. *Târîh-i Beyhaki.* Çeviren Yahya el-Haşşâb ve Sâdık Neş'et. Mısır: Mektebetü'l-Encilü el Mısri, 1999.

Bozkurt, Nahide. *Abbasiler.* 5. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.

Burhânüddîn, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergīnânî. *Muhîtü'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nuʿmânî.* Düzenleyen: Abdülkerim Sami el-Cündi. Cilt I. Beyrut: Daru Kütübü'l-İlmiye, 2004.

Çelebi, Katib Mustafa b. Abdullah (Hacı Halife). *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn.* Düzenleyen: Muhammed Şerafeddin. Cilt I. Beyrut: Darü'l-Haya Turasü'l-Arabi, 1941.

—. *Keşfü'z-Zünün an Esmai'l Kütüb ve'l Fünün.* Çeviren Muhammed Şerafeddin. Cilt II. Beyrut: Darü'l-Haya Turasü'l-Arabi, 1941.

De Clavijo, Ruy Gonzales. *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat.* Çeviren Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Köprü Kitapları Yayınevi, 2016.

Düzenli, Pehlul. «"Osmanlı Fetvasında "Müteber Kaynak" ve "Müfta Bih Mesele" Problemi".» *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XI, no. 22 (2013): 9-78.

Ebü'l-Meâlî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergīnânî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî.* Düzenleyen: Abdülkerim Sami el-Cündi. Cilt III. Beyrut: Darü'l-Kütubu'l-İlmiye, 2004.

Efendioğlu, Mehmet. *"Sem'ani, Abdülkerim b. Muhammed".* Cilt XXXVI, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 461-462. İstanbul, 2009.

Ersoy, Osman. *"Kağıt".* Cilt XXIV, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 163-166. İstanbul, 2001.

Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Gerdizi, Ebu Sa'id Abdulhay. *Zeynu'l-ahbar.* Tahran: Abdulhay Habibi Neşriyat, 1968.

Gregory, Abû'l-Farac. *Abû'l Farac tarihi.* Çeviren Ömer Rıza Doğrul. Cilt I. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1945.

Günay, Hacı Mehmet. *"Semerkandî, Alâeddin".* Cilt XXXVI, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 470-471. İstanbul, 2009.

Haşimî, Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebû Musa. *el-İrşâd ilâ Sebili'r-Reşâd,*. Düzenleyen: Abdullah b. Abdulmühsin. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998.

Humeyyis, Muhammed b. Abdurrahman. *Usulü'd-din İnde'l-İmam Ebî Hanîfe.* Suudi Arabistan: Daru's-Semi'î, ty.

Hunkan, Ömer Soner. «Ortaçağ Semekand'ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi.» *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4, no. 8 (2014): 17-44.

Hunkan, Ömer Soner. «Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nın Dini Siyaseti'nde Mâtürîdî Âlimlerin Rolü.» *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18, no. 2 (2016): 377-393.

İbn Abdülber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdullah b. Ömer b. Abdülber b. Asım en-Nemri el-Kurtubî. *el-Kâfî fî fıkhî ehli Medine.* Düzenleyen: Muhammed Muhammed Ehid el-Muritanî. Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadis, 1980.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz Abidin. *Reddü'l-muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr*. II. Cilt II. Mısır: Matbaatü'l-Mustafa el-Halebi, 1966.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî.* Düzenleyen: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: Daru Alemü'l-Kütüb, 1997.

—. *Umdetü'l-fıkıh.* Düzenleyen: Ahmet Muhammed Azvez. Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, 2004.

İbni Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb.* Cilt VIII. Haydarabad/Hindistan: Matbaat'ül-maarif en-nizamiye, 1908.

İbnü'l-Adîm, Ömer b. Ahmed b. Hibbetüllah b. Ebi Cerade el-Akli Kemaluddin. *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb.* Düzenleyen: Sehil Zekar. Beyrut: Darü'l-Fikir Yayınevi, Ty.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb.* Cilt III. Beyrut: Darü's-Sadır, ty.

İsbîcâbî, Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandi. *el-Câmiʿu'l-kebîr (El Yazması).* Murat Molla Halk Kütüphanesi, tarih yok.

—. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî.* Düzenleyen: Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman. Cilt I. Beyrut: Darü'r-Reyahin, 2021.

—. *Şerhu Muhtasari't-Tahavi (El Yazması).* tarih yok.

Kadı Abdülvahap, Ebü Muhammed b. Ali b. Nasır es-Sa'lebi. *et-Telkin fi fıkhi'l-Mâlikî.* Düzenleyen: Ebi Üveys Muhammed b. Hebze el-Haseni el-Tatvani. Cilt I. Beyrut: Daru Kütübü'l-İlmiye, 2004.

Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi.* 1.Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972.

Kahraman, Abdullah, Ahmet Ekşi, ve Bulut Abdurrahman. *İslam İbadet Esasları.* İstanbul: Ensar yayınları, 2020.

Karadaş, Cağfer. «Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâturidilik -Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci-.» *Dergi Park Akademi Usûl İslam Araştırmaları* 6, no. 6 (2006): 57-100.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'.* Riyad: Daru Kütübü'l-İlmiye, 1986.

Kaşgarlı, Mahmud. *Divanü Lûgat-it-Türk.* Çeviren Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

Koca, Ferhat. *"Mergınânî Burhaneddin".* Cilt XXIX, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 182-183. Ankara, 2004.

Kök, Bahattin. *Nûreddin Zengî, Mahmud.* Cilt XXXIII, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 259-262. İstanbul, 2007.

Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kafi. *"usûl-i fıkh".* Cilt XLII, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 201-210. İstanbul, 2012.

Köymen, M. Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi.* Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdan Ebü'l-Hüseyin. *Muhtasarü'l-Kudûrî fi fıkhi'l-Hanefî.* Düzenleyen: Kamil Muhammed Muhammed Avida. Beyrut: Daru Kütübü'l-İlmiye, 1997.

Kureşî, Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrallah Ebu Muhammed Muhyeddin. *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakati'l-Hanefiyye.* Cilt II. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphane, ty.

Kutlu, Sönmez. *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik.* İstanbul: Kitabiyat Yayınları, 2003.

Kutluboğa, Ebü'l-Fidai Zeynuddin Kasım. *Tâcü't-terâcim.* Düzenleyen: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Beyrut: Darü'l-Kalem, 1992.

Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay el-Hindi. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye.* Çeviren Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Nu'sani. Mısır: Darü's-Saade, 1906.

Makdisî, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı.* Çeviren Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

Mergınânî, Ali b. Ebübekir b. Abdülcelil el Fergani, Ebül Hasan Burhaneddin. *el-Hidaye fi şerhi Bidâyetü'l-mübtedî.* Düzenleyen: Telal Yusuf. Cilt I. Beyrut: Daru İhya Turasu'l-Arabi, ty.

Mertoğlu, M. Suat. *Ayyâşî.* Cilt EK-I, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 151-152. Ankara, 2020.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Selçuklular Tarihi I.* Çeviren Ali Genceli. Ankara: Hilal Yayınları, 1971.

Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali Muhyiddin. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi ğureri'l-ahkâm.* Cilt I. Mısır: Daru İhya Kütübü'l-Arabi, ty.

Muheymid, Ali b. Salih. «el-Karahâniyyûn ve cühûdühüm fî neşri'l-İslâmi.» *Mecelletü câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyyin* 16 (Riyad 1996): 273-318.

Muti, İbrahim. «Uygurların İslâm'ı Kabul Ettikleri İlk Dönemdeki İslâm Medreseleri.» *Dîvân İlmî Araştırma Dergisi*, no. 12 (2002): 301.

Müzenî, İsmail b. Yahya b. İsmail. *el-Muhtasar.* Cilt VIII. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1990.

Nemerî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber b.Âsım. *el-Kafî fî fikhî ehlî Medîne.* Düzenleyen: Muhammed Muhammed Ehid. Cilt I. Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1980.

Nerşahî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer. *Târîhu Buhârâ.* Çeviren Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî. *el-Kand fi zikri ʿulemâ-i Semerkand.* Düzenleyen: Thk. Muhammed Feryabi. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Kevser, 1991.

—. *Talibetü't-talebe fi'l-ıstılâhâti'l-fıkhiyye.* Bağdat: Mektebetu'l Amire, Mektebetu'l-Müsne, 1893.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebsıratü'l-edille.* Düzenleyen: Muhammed Enver Hamid İsa. Cilt I. Kahire: Mektebetü'l-Ezher, 2011.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-tâlibîn ve Umdetü'l-müftiyyin fi'l-fıkıh.* Düzenleyen: Ivad Kasım Ahmed Ivad. Darü'l-Fikir, 2005.

Ocak, Ahmet. *"Selçuklular".* Cilt XXXVI, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 375-377. İstanbul, 2009.

Omelyan, Pritsak. «Karahanlılar.» *İslam Ansiklopedisi* içinde, 261. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977.

Özaydın, Abdulkerim. *"Karahanlılar".* Cilt XXIV, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 404-412. İstanbul, 2001.

Özaydın, Abdulkerim. *"Nizamiye Medresesi".* Cilt XXXIII, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 188-191. Ankara, 2003.

Özaydın, Abdulkerim. *"Nizâmülmülk".* Cilt XXXIII, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 194-196. İstanbul, 2007.

Özen, Şükrü. *Mâtürîdî.* Cilt XXVIII, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 146-151. Ankara, 2003.

Özgüdenli, Osman Gazi. *"Maveraünnehir".* Cilt XXVIII, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 177-180. Ankara, 2003.

Peacock, A.C.S. *Selçuklu Devletinin Kuruluşu.* Çeviren Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Sedefî, Ebu Said Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus. *Târîhu Ebû Yunus el-Mısri.* Cilt I. Beyrut: Daru Kütübü'l-İlmiye, 2000.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et- Temimî. *el-Müntehab min Mu'cemi şüyûh's-Sem'ânî.* Düzenleyen: Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkadir. Riyad: Daru Ulumü'l-Kütub, 1996.

—. *et-Tahbîr fi'l-Muʿcemi'l-kebîr.* Çeviren Naci Salim. Cilt I. I cilt. Bağdat: Riyasetu Divanü'l-Evkaf, 1975.

Semenkanî, Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyyin el-Hanefî. *Hazanetü'l-müftiyyin.* Düzenleyen: Fahd b. Adullah b. Abdullah el-Kahtani. Suudi Arabistan: Melik Halid Üniversitesi Doktora Tezi, 2019.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ.* Cilt I. Beyrut: Daru Kütübü'l-İlmiye, 1994.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed. b. Ebi Sehl Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût.* Cilt II. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1993.

Sevim, Ali, ve Erdoğan Merçil. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset,Teşkilat ve Kültür.* Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1995.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Mu'îdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam.* Beyrut: Müessesetü Kütübü's-Sakafi, 1986.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hüsnü'l-muhâdara fi tarihi'l-Mısır ve'l-Kahire.* Düzenleyen: Muhammed Ebul Fadl İbrahim. Cilt I. Mısır: Daru İhya Kütübü'l-Arabi, 1967.

Şelebî, Şehabuddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yunus b. İsmail b. Yunus. *Tebyînü'l-hakaʾik Şerhu Kenzü'd-dekaʾik ve Haşiyetü'ş-Şelebî.* Cilt I. Kahire: Matba'atü'l-Kübra el-Emiri, 1896.

—. *Tebyînü'l-hakaʾik Şerhu Kenzü'd-dekaʾik ve Haşiyetü'ş-Şelebî.* Cilt V. Kahire: Matba'atü'l Kübra el-Emiri, 1896.

—. *Tebyînü'l-hakaʾik Şerhu Kenzü'd-dekaʾik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî.* Cilt IV. Kahire: Matba'atü'l-Kübra el-Emiri, 1986.

Şener, Mehmet. *"Avret".* Cilt IV, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 125-126. İstanbul, 1991.

Şentürk, Lütfi, ve Seyfettin Yazıcı. *İslam İlmihali.* 34. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf. *et-Tenbîh fî fıkhi'ş-Şâfiî.* Beyrut: Daru Kütüb'ül-İlmiye, 1983.

Togan, A. Zeki Velidi. *Karahanlılar (Ders Notları).* 1966-1967.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti.* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.

Yavuz, Yusuf Şevki. *"Eş'ariyye".* Cilt XXI, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 447-455. İstanbul, 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki. *"Nesefî, Ebü'l-Muîn".* Cilt XXXII, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 568-570. İstanbul, 2006.

Yıldız, Hakkı Dursun. *"Abbasiler".* Cilt I, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 49-56. İstanbul, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâʾ.* Düzenleyen: Şuayb el-Arnaût vd. Cilt XV. Beyrut: Muessesetü'r-Risale, 1985.

—. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm.* Düzenleyen: Ömer Abdusselam Tedmiri. Çeviren Ömer Abdusselam Tedmiri. Cilt XXXVI. Beyrüt: Daru Kütübü'l-Arabi, 1993.

—. *Tezkiretü'l-huffâz.* Cilt IV. Beyrut: Darü'l Kütubu'l-İlmiye, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Ruʾûsü'l-mesâʾil.* Düzenleyen: Abdullah Nezir Ahmed. Beyrut: Daru'l-Beşair el-İslâmî, 1987.

Zernucî, Burhanülislâm. *Taʿlîmü'l-müteʿallim tarîka't-teʿallüm.* Düzenleyen: Mervan Kabani. Beyrüt: Maktabü'l-İslâm, 1981.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye.* Düzenleyen: Muhammed Avvame. Cilt IV. Beyrüt: Müessesetü'r-Reyyan, 1997.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bâriî. *Tebyînü'l-hakaʾik Şerhu Kenzü'd-dekaʾik ve Haşiyetü'ş-Şelebî.* Cilt I. Kahire: Matba'atü'l-Kebir el Emirî, 1986.

Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Ali b. Faris. *el-İ'lam.* Cilt IV. Ayar: Daru Ulumü'l-Malayin, 2002.